

ירושתנו

ה'תשע"ב

ספר שנה

לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ב

ספר שישי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"ב

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין / הרב יהודה כהן ..... טו
בשולי 'מרדכי הגדול' כתב יד אוקספורד, לצד העתקות מתשובות הראשונים, העתיק העורך בכל מסכת עשרות קטעים מקובץ תוספות כלשהו. במסכת קידושין הועתקו בו שלושים ואחד קטעים מתוספות שאנץ, שלא שרד בידינו למסכת זו. את זיהויים כתוס' שאנץ טורח הכותב להוכיח במבואו הארוך והמנומק, שמרחיב את הדיבור גם בנושאים מסתעפים. הקטעים עצמם מעוטרים בהערות מחכימות על המעתיקים של כל קטע בדורות הבאים, על השינויים שחלו בהם בהעתקות השונות ועל החידושים הנלמדים מהם.

אמת ליעקב - ספר בראשית / רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל ..... פו
דרושי פרשיות התורה שנשא רבה של עיר ואם בישראל פרנקפורט דמיין, הנודע בספרו שו"ת 'שב יעקב', בסגנון הפלפלי של דרשני דורו, הועלו על הכתב על ידי תלמידיו וחלק מהם שרד בתכריכי כתבי יד שונים. עד היום לא שזפתם עין הדפוס. כאן מוגש חלקם הראשון של חידושי - על ספר בראשית - מתוך כתב יד שהכין תלמידו ר' משה מנהיים מוורמס בשנת תק"ג, כשלוש שנים לאחר פטירת המחבר. דרושיו לשאר פרשיות התורה יפורסמו בסייעתא דשמיא בספרי 'ירושתנו' העוקבים.

דרוש לפרשת חיי שרה / רבי יהודה ליב קארלבורג זצ"ל ..... קטו
דרוש נפלא זה שנשא רבי יהודה ליב קארלבורג בשנת תקע"א, מאיר את היחסים המורכבים בין הקהילה היהודית למלוכת נאפוליון. המוטיבים הפוליטיים בדרוש זה אינם מאפילים על יופיו של הדרוש בענין 'אברהם זקן בא בימים' המשולב בביאור פסוקי הפטרת הפרשה 'זהמלך דוד זקן בא בימים', המתקשרים יחדיו נימה בנימה במוסר השכל יורד כליות.

זמן 'נותר', מהנץ החמה או מעלות השחר / רבי יהוסף שווארץ זצ"ל ..... קכ
לגבי איסור נותר מקרבן פסח נאמר בתורה: 'והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו', רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, מחכמי אשכנז שלימים נחשב מגדולי רבני ירושלים, דן במשמעות 'בקר' זה, אם הוא מהנץ החמה או כבר בעלות השחר – ומרחיב כדרכו לחקור בלשון 'ערב' ו'בקר', ומשך זמן עלות השחר.

שו"ת רבני אשכנז אודות המקווה בנירנברג / הרב יוסף שלמה מאיר ..... קכב
רבי שלמה אנסבכר שייסד את הקהילה החרדית 'עדת ישראל' בנירנברג, ביקש להקים בה גם מקווה כשרה כדין, אולם המקום היחיד שנמצא מתאים לבניית המקווה, העמידו מול תנאים כמעט בלתי-אפשריים. הוא התייעץ עם מהנדס בהיבטים המעשיים ולאחר מכן דן בהם עם כמה מרבני אשכנז. כאן מתפרסמות לראשונה כמה מן ההתכתבויות בנידון זה שבין ר"ש אנסבכר, רבי משה פינחס אלחנן (הילה) וועכסלר ורבי יונה רוזנבוים.

קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין

תוכן פרקי המבוא: א. תוספות רבינו שמשון משאנץ לתלמוד | ב. ציטוטי תוס' שאנץ לקידושין | ג. תיאור כתב יד ואופי חיבור 'מרדכי הגדול' וטיבו | ד. זיהוי החיבור כתוספות שאנץ | ה. המעתיקים הסתמיים של תוספות רבינו | ז. על המעתיקים מכלי שני | ו. המקורות שעליהם מבוסס תוספות רבינו | ז. קבצי התוספות למסכת קידושין | קבצי תוספות אבודים לקידושין (רשימה חלקית) | ח. יתרונות החיבור | ט. על דרך ההדרה | י. תודות | נספח: פירות הנושרים – ידיעות מן המאמר ומן המבוא | ביבליוגרפיה מקוצרת | קיצור הידיעות הנחוצות למעיין

א. תוספות רבינו שמשון משאנץ לתלמוד

על פי הידוע, רבינו שמשון משאנץ כתב תוספות לרוב התלמוד¹ וכשליש מהם שרדו עד ימינו אלה, כדלהלן (הרשימה לפי סדר הש"ס)²:
א. שבת - דפים יא,ב-יב,ב בסוף תוס' רא"ש שבת, מהדורות: י"ש לנגה, ירושלים תשל"ח; ש' וילמן, ירושלים תשל"א.
ב. שבת - חמשה קטעים לדפים ז-נט³ נדפסו ע"י ר"א שושנה, תוס' ר"י הזקן ותלמידו על מסכת שבת, כרך ב, ירושלים תשע"א, מבוא עמ' 38-40.

- 1 ראה: א"א אורבך, עמ' 278-298, שהביא מקורות על רוב המסכתות. ויש להוסיף עליו כהנה וכהנה. למסכתות הבאות לא נמצאו מקורות: תענית, מו"ק, חגיגה, נדרים, נזיר, סוטה (המקור היחיד שהביא שם, משובש ואכמ"ל), שבועות, תמורה, כריתות, מעילה (לערכין לא הביא שם מקור, אך ראה שם עמ' 612), כמובן שהעדר מקורות אינו הוכחה שלא חיבר הר"ש משאנץ למסכתות אלו תוספות, ועכ"פ לנדרים ודאי לא חיבר ואכמ"ל, וכמו כן לא חיבר תוספות ליבמות מפרק האשה רבה (פז,ב) ואילך, ואכמ"ל. וכן לא חיבר תוס' לפסחים מדף צו,א, ראה להלן הע' 6.
- 2 כידוע תוס' שאנץ למכות מיוחס בטעות לרבינו, גם תוס' שאנץ לסוטה זוהה בטעות כתוס' שאנץ וכבר נתברר שהוא תוספות איברא. תוס' ישנים לר"ה, לדעת יהלום עמ' 43-44, הם מהדורה קמא של תוס' שאנץ, אך ראיותיו אינן ראיות, ואדרבה יש לי הרבה ראיות שאין זה תוס' רבינו. וראה לעת עתה: ליפשיץ, עמ' 30. תוס' שאנץ לעדויות הוא פירוש משניות ואינו מענייננו כאן.
- 3 לא מניתי קטע ב' וה' שם, שאינם חתומים 'תוספות שאנץ', אלא נזכר בהם דברי ר"ש משאנץ והועתקו ונערכו ע"י ר"א מטוך בגליונות תוספותיו. אגב, בהע' 53 שם: 'החומר שפרסם הרב בלוי בשם גליון תוספות [...] לא ידוע לנו מאיזה כת"י הם לקוחים', ונ"ל ברור שהוא לקוח מהשיטמ"ק כת"י הסמינר ניו יורק 916, שממנו הדפיס הרב בלוי באותו ספר 'ליקוטי רבינו בצלאל אשכנזי למסכתות בכורות, שבת ועירובין', ולא היה לי פנאי לבדוק בגוף כתב היד. ובליקוטי רב"א הנ"ל נדפסו עוד שני ציטוטים מתוס' שאנץ למסכת שבת (שם עמ' שני, שם) וכמו שציין שושנה.

ג. שבת - מפרק יז עד הסוף (קכב, ב-קנז, א) בתוס' הנדפסים.⁴
 ד. עירובין - דפים טו-כב בכתב יד שהתגלה לאחרונה בקטעי כריכה בקולמר שבצרפת (מספרו G1173; מנהלי הספרייה בקולמר מסרבים לתת צילומים מקטעי הכריכה שברשותם למכון לתצלומי כתבי היד בירושלים). ש' עמנואל מתעתד להוציאם לאור.⁵
 ה. עירובין - דפים כד, כט-ל נדפסו על ידי S. Landauer, *ZfHB* xxii (1919), pp. 27-31.
 ו. פסחים - עד דף צו, א (וכפי הנראה לא הספיק להשלים חיבורו)⁶ נדפס על ידי מ"י פרום, ירושלים תשט"ז, עם הערות האדר"ת.
 ז. פסחים - המהדורה הארוכה לדפים: כב, ב-כד, ב; כח, א-ל, א; ל, א-לא, ב; לב; לג, ב-לה, ב⁷ - רוב הקטעים פורסמו על ידי י" ליפשיץ, קמחא דפסחא, ירושלים תשמ"ו, עמ' יד-צח. קטע אחד על פסחים

- 4 כמו שהוכיח י"נ אפשטיין, והביאו א"א אורבך עמ' 603 ליד הע' 22, וראה שם עמ' 602 ראיות ברורות לזה (דעת אורבך שם עמ' 604-605, שגם חלק זה נערך ע"י ר"א מטרך, אלא שמשום מה בחלק זה הוא 'שכח' לשנות את הלשון האישית של הרשב"א משאנץ...).
- 5 ראה: S. Emanuel and J. Kogel, 'Des fragments du commentaire perdu de Samson de Sens sur le Talmud découverts à la bibliothèque de Colmar', *REJ*, 170 (2011), pp. 503-519.
- 6 שני כתבי יד שעל פיהם נדפס החיבור שלא הועתקו אחד מהשני, אך גם אין ביניהם שינויים גדולים - מסתיימים בתחילת דף צו, א, ומשם עד סוף הפרק (צט, א) אין כלל דיבורי תוספות (לשם השוואה: בתוס' הנדפסים יש שם 25 דיבורים!) ובכת"י אוקספורד גם כתוב בפירוש "תם ונשלם". בכת"י וורשא נוספו תוס' לתחילת פרק ערבי פסחים (צט, ב-קא, ב וקג, ב) וההמשך קרוע. המהדיר (מבוא פרק ב) נסתפק האם התוספות לערבי פסחים הוא מר"ש משאנץ, ולא שת ליבו שגם בכת"י ורשה אין תוספות לדפים צו, א-צט, א, ומכאן שתוס' אלו הם השלמה מקובץ אחר שהכיל רק תוספות לפסח ראשון (כמו תוס' ר"פ ותוס' הרא"ש שבידינו, וכת"י פפד"מ 136 של התוס' הנדפס). המהדיר הנ"ל כבר עמד על העובדה שבתוס' הנדפס שהוא תוס' טוך מזכיר לרוב דברי ר' שמשון, ואילו בכל פרק ערבי פסחים לא נזכר כלל שמו של הרשב"א, אבל ליתר דיוק המקום האחרון שנזכר רבינו שמשון הוא בדף צה, ב (ראה רשימה מפורטת בספרו של א"א אורבך, עמ' 608 הע' 47). והיו חוקרים ששיערו מכח זה שהתוס' לסוף פסחים אינו מר' אליעזר טוך, אולם השערה זו נסתרה עם התגלות 'ההגהות אשרי מכת"י' לפרק ערבי פסחים, שנדפס בש"ס הוצאת עוז והדר, ושם מצוטט התוס' הנדפס בחתימה 'פרישת מהר"א' [=מורינו הרב ר' אליעזר]. וראה א"א אורבך, עמ' 609 שהביא ראיה נוספת לזה מתוך ספר אמרכל (אולם הראיה שהביא שם מלקט יושר המכנה את התוס' לערבי פסחים הנדפסים בשם 'תוספות דידן', אינה ראיה כלל, שהרי הכל מודים שפרק ערבי פסחים צורף לתוס' כבר בתקופה קדומה שהרי כן הוא בכל כתבי היד שלפנינו). מלבד זאת גם בתוס' הרא"ש ותוס' ר"פ לא נזכר כלל שמו של ר' שמשון לפרק ערבי פסחים (ואין בידינו תוספות רא"ש ותוס' ר"פ, לפרק תשיעי), וא"כ ברור הדבר שהר"ש משאנץ לא הספיק להשלים חיבורו וסיימו בדף צו, א. הראיה היחידה שהביא המהדיר לקיום תוס' ר"ש משאנץ לפרק ערבי פסחים, היא מהגהות מיימוניות (פ"ח בהלכות חמץ ומצה ה"ה) הכותב: "שוב מצאתי בתוספות ערבי פסחים שהרב שמשון פירש הירושלמי" וכו', אבל אדרבה מלשונו משמע שלא היה לו תוס' שאנץ לפרק ערבי פסחים, אלא שבתוס' ערבי פסחים הביא את דברי ר"ש. ואכן במהדורת פרנקל שם הנוסח: 'בתוספות ערבי פסחים [מצרפת]'. עצם הבאת פסק מרבינו שמשון לענין הנזכר רק בערבי פסחים, בודאי אינה מוכיחה כלום, שהרי הנושא המדובר שם יש בו פולמוס שלם בראשונים, ויתכן מאוד שהר"ש משאנץ כתב תשובה הלכתית בענין. כל אלה הם מר"ש משאנץ, כי בשני החיבורים כתוב על אותם קושיות ותירוצים 'נראה לי', 'קשה לי'. אבל דפים לה, ב-לו (שנדפסו אצל גאסטעמאן), לז-לח, לח-מ, פט, א-צב, א, למרות שהם מאותו קוקדס, שונים מאוד מן התוס' שאנץ הנדפס, וגם אין בהם את לשונו האישית, וברור שאינו תוס' שאנץ. וכנראה הוא תוס' ר"י שירליאון, כדעת הרב מ"י בלוי (עד כה עמדו כמעט כל זיהויים במבחן הביקורת!) שהדפיס מקצתם (דפים פט-צב) בשם זה בסוף ספר הבתים, ניו יורק תשל"ט עמ' של-שלט, ויש לכך ראיות ואכמ"ל.

לג, ב-לה, ב, שלא נכלל בפרסום הנזכר, נדפס על ידי ש' גאטעסמאן, ישרון י (תשס"ב), עמ' לא-נא.
 ח. ר"ה - התוספות הנדפסים.⁸
 ט. סוכה - התוספות הנדפסים.⁹
 י. כתובות - דפים ב, א-ק, ב, נדפסו ע"י אברהם ליס, תוס' הרשב"א משאנן, ירושלים תשל"ג.
 יא. כתובות - מהדורא אחרת מדרך צ, א עד סוף המסכת - התוס' הנדפסים.¹⁰
 יב. גיטין - 63 ציטוטים בשיטמ"ק¹¹, ועשרות ציטוטים ב'מרדכי הגדול' שעדיין לא נדפסו.
 יג. קידושין - להלן נדפסים לראשונה 30 קטעים, ויש עוד קצת ציטוטים בשיטמ"ק ורובם עדיין לא נדפסו, וכמו שיבואר להלן פרק ב.
 יד. ב"ק - 205 ציטוטים בשיטמ"ק.
 טו. ב"ק - שלושה פרקים אחרונים נדפסו [ע"י ת"ח משיבת פוניבו' החפץ בעילום שמו], בקובץ כנסת ישראל, לזכר ישראל רוזנברג, ב"ב תשס"ה, עמ' יז-צז.
 טז. ב"מ - 231 ציטוטים בשיטמ"ק, ועשרות ציטוטים ב'מרדכי הגדול' שעדיין לא נדפסו.
 יז. בבא בתרא - דפים ה, ב-ט, א, נדפסו על ידי י' ליפשיץ, מוריה שנה תשיעית, גליון יא-יב (אלול תש"מ), עמ' ה-יד; מוריה שנה עשירית, גליון ט-י (אב-אלול תשמ"א), עמ' 2-8. וצולם בספר 'חידושי הראשונים למסכת בבא בתרא', בני ברק [תשנ"ב].¹²
 יח. סנהדרין - עשרות קטעים שהועתקו בהגהות ר"ב אשכנזי שנכתבו על גיליונות דפוס ונציה ש"פ, נדפסו על ידי ע"י ליפשיץ, סנהדרי גדולה, כך ו, ירושלים תשל"ד¹³, בתוספת מאות קטעים שלוקטו משאר ספרי רבינו ומקורות שונים.
 יט. עבודה זרה - דפים ב, א-מא, א נדפסו על ידי מ"י בלוי, שיטת הקדמונים על מסכת עבודה זרה, ניו-יורק תשכ"ט.¹⁴

- 8 ראה: א"א אורבך, עמ' 613; ר"ד אילן, תוס' הרא"ש ר"ה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ג, מבוא עמ' 6, הע' 2.
 9 ראה: א"א אורבך, עמ' 610.
 10 כהערות המדפסים בדף צ, א. ואכמ"ל.
 11 השיטמ"ק לגיטין דפים כו, ע, ב, נדפס לראשונה בספר אהל יצחק - גיטין, בעריכת הרב הלל מן, לזכר יצחק דוד שינקר, ירושלים תשס"ה. במבוא שם לא נמסרו פרטים על כתב היד, והמו"ל אמר לי בע"פ שחומר זה נמסר לו מידי הרב מ"י בלוי זצ"ל, ואינו יודע מקורו. אולם ברור שהחומר מלוקט מכת"י הנזכר להלן הע' 21, המכיל בדיוק דפים אלו וכל המקומות המטושטשים זהים בשניהם (וכת"י זה היה בידי הרב בלוי והדפיס ממנו את השיטמ"ק לקידושין, וכנזכר שם). כרגיל בהעתקות הרב בלוי, ההעתקה אינה מדויקת, וכן ליקט מחיבור זה רק את ציטוטי הראשונים שעדיין לא נדפסו (בכת"י יש עוד מאות הגהות על גפ"ת, וציטוטים רבים מתוס' רא"ש, רשב"א וריטב"א), וגם מזה השאיר אחריו עוללות. למעשה, החומר שלא נדפס לקוח כולו מתוס' שאנן (כולל כל הדיבורים החתומים 'ריב"א', 'יב"מ'. ראה בדף כט, ב: "וזה לשון תוס' שאנן [...] ריב"א". ובדף לט, א ד"ה בשערו חתום: "יב"מ, תוס' שאנן". במספר הציטוטים שמנתי לעיל הכללתי גם דיבורים אלו), וגליונות התוספות טוך שנדפסו בחלקן בש"ס עזו והדר בשם 'תוספות ישנים מכת"י'.
 12 ראה במבוא שבתוס' אלו כתוב: 'וקשה לי [...] ותירץ לי רבי', ובתוס' ישנים שם: 'וקשה לרבינו שמשון [...] ותירץ לו ר"י'.
 13 המהדיר במבוא כותב שהשתמש בצילום גרוע מאוד, אך כיום ניתן לשחזר הרבה דיבורים חדשים.
 14 ייחוס החיבור לרבינו מסתמך על הכותרת בכתב היד, שהינו כת"י אשכנזי מהמאה הי"ד. אורבך אינו בטוח בייחוס זה עקב מה שאינו מזכיר כלל את ר"י, אך גם בתוספות רבינו לר"ה וסוכה לא מוזכר ר"י. וראה גם: יהלום, עמ' 86-88.

- כ. זבחים – התוס' הנדפסים הם כנראה תוס' שאנץ (חוץ ממעט הוספות והגהות מאת רבינו ברוך)¹⁵.
 כא. מנחות – פרק שלישי מדף כה, ב עד סוף הפרק (לז, ב) - התוספות הנדפסים¹⁶.
 כב. חולין - 41 ציטוטים בשיטמ"ק.
 כג. בכורות - התוספות הנדפסים¹⁷.
 כד. בכורות - קיצור שיטת שאנץ ממהדורה אחרת נדפס ע"י ר"ד אילן, 'תוספות שאנץ - בכורות',
 ב"ב תשנ"ז¹⁸.

ב. ציטוטי תוס' שאנץ לקידושין

הר"ש משאנץ בתוספותיו לע"ז ופסחים רומז למה שכתב במסכת קידושין¹⁹. בסמ"ק מצורף העתיק מחיבור זה למעלה מעשרים קטעים לאורך כל הספר²⁰, בדרך כלל בכינוי: 'שיטת שני' ו'לעיתים: 'שיטת תוספות שני' (מצוה קפ אות קנה), 'שנץ' (שם אות קפח, ומצוה רסט ברוב המקומות), 'התוס' משאנץ' (מצוה רסט כמה פעמים) ופעם אחת בט"ס: 'של"ש' (מצוה ריג).
 בשיטמ"ק לקידושין שהדפיס הרב מ"י בלוי מתוך כתב יד גינצבורג²¹ יש הרבה ציטוטי 'תוס' שאנץ,

- 15 יש לי בזה אריכות דברים, וראה לעת עתה: ליפשיץ עמ' 37-39.
 16 כמ"ש בשו"ת רב"א סימן א, עיי"ש. וראה: א"א אורבך, עמ' 663-665, שהביא לכך אסמכתאות קלושות, ונעלם ממנו שכן מוכח מפסקי הרא"ש הלכות תפילין סימן עג: 'ורבינו שמשון ז"ל היה אומר דמסתברא [...] ושוב חזר בו, ובתוס' מנחות לו, א ד"ה משעת: 'ומסתברא כדברי ר"ת [...] חזורני לומר דתפילין של יד' (הערת ידידי הבה"ח שמעון מאנטשארש). הנ"ל ניסה להוכיח שכל התוספות למנחות נכתבו ע"י רבינו, מתוך הקבלות לספרי רבינו וכדומה, וראה של הבל היא שהרי ידוע שכל קבצי התוספות מיוסדים על תוס' רבינו, ואין להוכיח בעלות של רבינו על תוספות מסוים אלא ע"פ הקבלה של לשון אישית בלבד. ודי בזה לעת עתה. וניכר שדפים אלו הם חיבור בפני עצמו, כי רק בהם מופיע החתימה: 'מ"ר' (כמעט על כל דיבור).
 17 ראה: מבוא לתוס' שאנץ הנזכר בהע' הבאה; א"א אורבך, עמ' 667-670.
 18 בשיטמ"ק מביא לאורך כל המסכת ציטוטים ותיקונים מתוס' כת"י, וקטעים נוספים מ'תוס' כת"י זה נדפסו ע"י הנ"ל מתוך שיטמ"ק כת"י בנספח לספר 'שיטה מקובצת על מסכת בכורות', ב"ב תשנ"ב. וראה שם במבוא באריכות. ונראים דבריו שתוס' כת"י זה הוא תוס' שאנץ, אך לדעתי אינו המהדורה הנדפסת שהיא המהדורה הקצרה, כי לפי"ז נצטרך להניח שנשמטו מהנדפס עשרות קטעים ללא סיבה, אלא הוא המהדורה הארוכה שעליה מבוסס 'קיצור שיטת שאנץ' הנ"ל.
 19 ע"ז כג, ב ד"ה בקשו, פסחים סח, ב ד"ה הלכה.
 20 מצוה לב (אות קסא), מצוה קפ (אותיות: קנד, קנה, קסו, קסח, קפג, קפח, רו – עמ' קז ועמ' קיב [בסתמא, ראה להלן בהערה שאחר אות ח]), מצוה קפא (עמ' קלה ועמ' קלו), מצוה ריג (אות קפג), מצוה רנא (ח"ב עמ' צז), מצוה רנו (ח"ג עמ' קלב – בסתמא, עיין בתוס' שנץ בהערה שאחרי אות כ), מצוה רסט (עמודים: רמד, רמו (פעמיים), רנב, רנג, רנד, רנו, רנט).
 21 שיטה מקובצת (לרבינו בצלאל אשכנזי) - כת"י גינצבורג 288 (ס' 47649), אוטגראף של ר' יעקב פליפ (שהעתיק מגמרא של ר' אברהם פיליפ, הנמצאת כיום בספריה הבריטית ואין ממנה עותק בספריה הלאומית בירושלים), מעתיק תוס' רא"ש, המיוחס לתלמיד הרשב"א, תוס' שאנץ, קצת 'תוספות כת"י', חידושי עצמו, והרבה מאוד הגהות (חיבור זה הוא מגליונות רב"א בגמרתו כמו השיטמ"ק לקדשים וסוטה, ומסכת מכות בספר זכרון 'בקוראי שמו'). קטעים בודדים מהחידושים נדפסו ע"י רמ"י בלוי בסו"ס פסקי אור זרוע בשם "שיטה מקובצת" ומשם ל"קובץ שיטות קמאי". ההגהות החשובות הובאו בש"ס טלמן החדש, ירושלים תשע"א (תיקוני הנוסח שם נעשו ע"י הגר"צ הילמן זצ"ל, כפי שמסר לי המו"ל), ומכונה שם "ה"ק" (=הגהות קדמוניות).

ובבדיקת כתב היד ראיתי שיש עוד הרבה ציטוטי 'תוס' שאנן' שלא הדפיסם הרב בלוי, ובל"נ אדפיסם במקום אחר בעזה"י.

ציטוטים בודדים מתוס' שאנן לקידושין מצוטטים אצל: אור זרוע, סמ"ג, גליונות תוס' טוך, מנחת יהודה, מהרי"ק, מהר"י בירב, אוצר שיטות לחכמי סלוניקי ומעשה חייא.²²

כל המובאות הנ"ל אינם אלא אזכורים וציטוטים של הספר 'תוספות שאנן לקידושין', אולם חידושים בשם רבינו עצמו לקידושין, לא נזכרו כלל בספרי הראשונים. ובפרט תצויין התופעה שבכל קבצי התוספות לקידושין – למרות שכולם מבוססים על תוס' רבינו – לא נזכר כלל שמו של רבינו²³ אלא פעם אחת בלבד: "ושוב בדק רבינו שמשון בעובדי כרמים ואמר [...]"²⁴, וגם הסמ"ג המעתיק מתוס' רבינו לקידושין עשרות קטעים בשתיקה, הקטע היחיד שהביא בשם רבינו הוא קטע זה²⁵.

ההסבר לזה הוא שרבינו בכותבו את תוספותיו לקידושין לא כתב את חידושו, אלא רק סיכם, תמצת והבהיר את תורת רבו ר"י הזקן ובית מדרשו, והדבר היחיד שכתב רבינו בלשון אישית הוא: "ובדקתי בעובדי כרמים". ואכן בכל הקטעים ששרדו מתוס' רבינו לקידושין אין בהם כלל הלשונות: 'ונראה לי' או 'וקשה לי'.²⁶

ג. תיאור כתב יד ואופי חיבור 'מרדכי הגדול' וטיבו

שלושים ואחד קטעי התוס' שאנן למסכת קידושין המתפרסמים להלן נמצאים בכת"י אוקספורד, מס' 678 (ס' 20593)²⁷. כתה"י מכיל את ספר 'מרדכי הגדול'²⁸ בכתובה אשכנזית ברורה ונוחה לקריאה.

22 א"ז ב"ק סימן עז (ראה להלן בהערה שאחרי אות כו), סמ"ג לאוין מצוה קמו דף נג, (אבל 'רבינו שמשון' בעשין מצוה מח דף קכד, הוא ט"ס וצ"ל 'רש"י', ראה בהערה שאחרי אות ו), גליון תוס' טוך יט, ד"ה אומר אדם (חתום: 'תוספות רבינו שמשון'), שו"ת מהרי"ק שורש ל ושורש קסו (ראה בהערות שאחרי אותיות יט, כז) מהרי"ב בירב בחידושו לקידושין מח, ב, אוצר שיטות, מהר"א פינס, ירושלים תשל"ט, דף יד, ד"ה מונקרא שמו וד"ה ותהא אשה ודף טו, ב ד"ה ואי ס"ד ודף טז, ב ד"ה ר"ש, מעשה חייא (לר' חייא הרופא) דף ב, א תוד"ה ב"ש נעל דברי התוס' שכתבו "ואע"ג דאי קבלה קידושין מאחר הו"ו ב"ש לחומרא", ובפשוטו אינו מובן מה חומרא שתהא מקודשת לשני ולא לראשון (ועיין ילקוט מפרשים), וכתב ע"ז במעשה חייא בפירוש השני בזה"ל: "פירוש אחר לראשון בפרוטה ולשני בדינר, ומת הראשון, לב"ש היא אשת איש ולב"ה היא פנויה. והכי נמצא כתוב בתוס' שאנן". מלשונו לא ברור לחלוטין מה היה כתוב בתוס' שאנן, אולם לכל הפחות היו כתובות בתוס' שאנן המלים "ומת הראשון" (כמו בתוס' הרא"ש, אבל בתוס' דידן ותוס' ר"ש ליתא, ועיין עצמות יוסף). שיינפלד בהע' 2 ציין "תלמיד מהרז"ך כתב יד הונט. 221 אוקספורד עמ' 87". על הבאות מנחת יהודה ראה א"א אורבך עמ' 291 הע' 84 * ואין הספר מנחת יהודה תחת ידי.

23 'ואומר רשב"א' שבתוס' דידן י, א ד"ה כל הבעל, הוא ט"ס וצ"ל: "ואומר רבינו שמשון נזקנו של רבינו שמשון בן אברהם", ונשמט בטעות הדומות. וכ"ה להדיא באו"ז ח"א סימן תרנ ובתוס' על התורה מהדורת ש' אברמסון עמ' 92, וכ"ה בתוס' ר"ש ותוס' רא"ש שם ותוס' יבמות נה, ב ד"ה אשה: 'ותירץ רבינו שמשון הזקן' (בתוס' טוך: 'ותירץ רבינו שמשון'), וכבר עמד על כך א"א אורבך, עמ' 119 הע' 37.

24 תוס' טוך לו, א ד"ה כל, וכע"ז בתוס' דידן לו, ב ד, ה, כל: "ואומר רבינו שמשון ששאל בעובדי אדמה ואמרו לו".

25 סמ"ג לאוין מצוה קמו דף נג, ג.

26 גם במסכתות נוספות, כגון מסכת יבמות, לא נזכר כלל שמו של רבינו בקבצי התוספות, והוא מהטעם הנ"ל. וכן בתוספות רבינו לסוכה לא מצאתי לשונות אישיות.

27 כתב יד נוסף מחיבור זה יש בסמינר ניו יורק מס' 676, אך אמר לי ידידי ד"ר שמחה עמנואל שכת"י זה נכתב בידי אותו סופר ובאותו פרומט, ואין ביניהם שינויי נוסח.

28 על זיהוי חיבור זה כ'מרדכי הגדול' מתעתד שמחה עמנואל לכתוב מאמר, ויצויין כאן בקצרה שזיהוי החיבור

א' הלפרין²⁹ תיאר יפה את כתב היד: "בדיקת כ"י זה מוכיחה שאין הוא אלא הגהות על ספר המרדכי. כל פיסקה בו פותחת בהבאה מתוך המרדכי ולאחריה הגהה או שורת הגהות. בראש כל אחת מהן רשום 'הגה', ובסוף כולם שלאותה פיסקה – 'ע"כ'. לאחר מכן באה פיסקה נוספת באותה מתכונת, וחוזר חלילה. תוכן ההגהות איננו השגות על האמור במרדכי, כי אם תוספת עניינים שכלל לא הובאו בו, והנדונים בסוגיא שבגמרא. מגמה זו של תוספת עניינים שמן התלמוד אל התוכן הנדון במרדכי ניכרת יפה בסימון חיצון – המובאה שבראש ההגהה ('דיבור המתחיל') לקוחה כמעט תמיד מסוף דיבורי המרדכי, כאילו רצה המחבר לומר, שבכאן נסתיימו דברי המרדכי ומכאן ואילך מה שהוא מוסיף עליהם. ההגהות הן ברובן קצרות, אולם פה ושם נכללות בתוכן גם תשובות ארוכות המועתקות בשלמותן. בין הסדרים, ולעתים גם בין המסכתות, מובאים בכה"י ליקוטים של תשובות בודדות או קבצי תשובות והלכות בנושא מסויים".

זהותו של עורך ומחבר ספר זה (להלן: העורך) אינה ידועה לנו. לפי הספרים שהוא מלקט וסגנונו והמחברים המצטטים אותו הוא חכם אשכנזי מהמאה הי"ד.

'מרדכי הגדול' כולל בעיקר העתקות מתשובות הראשונים (כגון: תשובות מהר"ם מרוטנבורג, תשובות הרא"ש, חיבור רב ביבי גאון), ולצד אלה העתיק העורך בכל מסכת עשרות קטעים מאיזה קובץ תוספות (בדרך כלל בחתימה הסתמית: 'תוספות').

בכל החיבורים שהעתיק עשה העורך עריכה קלה של קיצורי תיבות ומשפטים והעברת משפטים ממקום למקום. לעיתים עריכתו מגלה הבנה מעמיקה (ראה הע' 6 בלבד), אך בהרבה מקומות טעה בהבנת הנקרא (ראה הערות: 43, 111, 140 ובנספח א'. וראה גם הע' 14, 17), ומכאן יתכן שאף הבקאות בתשובות הראשונים אינה שלו והשתמש במראי מקומות שרשם איזה חכם בגליונות המרדכי. עד כה נדפס מחיבור זה מעט מאוד: ³⁰ פרק ראשון של ב"ק נדפס ע"י הלפרין³¹; הרבה תשובות נלקטו מתוך החיבור ונדפסו ע"י א' אייגוס 'תשובות בעלי התוספות'; תשובות נוספות נדפסו לאחרונה ממש ע"י ש' עמנואל בתוך: תשובות המהר"ם מרוטנבורג וחיבורי, ירושלים תשע"ב; לקט בענייני קידוש מתוך ערבי פסחים (כת"י אוקספורד), בתוך: ר' שמואל אליעזר שטרן [מהדיר], סדר קידוש והבדלה, סימן ד: 'הגהות מרדכי בענייני קידוש', עמ' כה-ל. ש' עמנואל אף מתעתד ללקט מהחיבור את הקטעים שלא נדפסו במקומות אחרים ולהוציאם לאור. גם במסכת שלנו מעתיק העורך 31 קטעי תוספות³² (הקטע האחרון שייך לדף נא, וכנראה עותק

נשען על כיתוב מפורש בגוף כתב היד כמה וכמה פעמים, וכן על ציטוטי הראשונים מן 'מרדכי הגדול' או 'מרדכי הארוך' הנמצאים במלואם בחיבור זה. על שם החיבור ראה: י"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי, הגהות ומגיהים, רמת גן תשס"ז, עמ' 192 הע' 172.

29 מבוא לספר המרדכי השלם מסכת בבא קמא, מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב, עמ' ח-ט.

30 על הדפסות נוספות מחיבור זה, ראה הלפרין שם עמ' ח.

31 שם, נספח ה, עמ' פב-פח.

32 מיקום הדיבורים בכתב היד: (א) 194א, (ב) 194ב-ג, (ג-ד) 194א, (ה) 194ב, (ו) 194א-ב, (ז) 194ג, (ח) 196ג, (ט) מסכת כתובות עמ' 182ג, (י-יג) 198א, (יד-טו) מסכת בבא בתרא עמ' 318א, (טז) 198ב, (יז) 198ב-ג, (יח) 198ד, (יט) 199ב, (כ) 199ב-ג, (כא) 199ב, (כב-כג) 199ג, (כד-כו) 199ד [אות כו עד "ור"י פירש", נמצא גם בריש מסכת ב"ב דף 296ג ואין בין המקומות שינויי נוסח], (כז) 200ג-ד, (כח) 201ג-ד, (כט) 201ד, (ל) 202א, (לא) 202ב, הקטע בנספח לקוח מעמ' 215א-ב. הקטע החתום 'תוס' בעמ' 198ב אינו בסגנון תוספות ונכפל בעמ' 215ב, ושם חתום כהוגן: 'תוספתא'. הקטעים החתומים 'תוספות' בדפים

התוספות שבידו היה חסר בסופו). בקטעים: ו, ח, כג, כה, כו, חסרה החתימה 'תוס', אך הקטעים נמצאים בקבצי תוס' ומעתיקיהם, ואלו הם הקטעים הסתמיים היחידים שמצאתי במסכת זו.³³

כאמור, הספר 'מרדכי הגדול' הוא הוספות על המרדכי, אבל אין הוא כולל את המרדכי עצמו. אולם בכמה מקומות נשתרבו לתוך החיבור קטעים מן המרדכי. להלן המקומות שמצאתי במסכת קידושין:

א. דף 196ג-ד: "ויש מפרשים דלא אמרין מנה... ספר חכמה", והוא במרדכי סימנים תפג-תפה, לא כולל 'הגה'ה'. ב. דף 199ב: "ולא תיחוש..." עד 199ג: "חייבין תוס' ע"כ", והוא במרדכי סימן ת"ק³⁴. ג. דף 199ד: "ור"ת פי' דבגורל..." עד 200ג: "אין לחוש תוס'", והוא במרדכי סימנים תקח-תקיא. ד. 202ב: "הג"ה קידושין" עד "גט לשלשתן ע"כ", והוא במרדכי נוסח המחבר סוף פ"ב.

ההסבר לתופעה זו הוא, שמרדכי הגדול היה כתוב במקורו בצידי המרדכי, ולעיתים רחוקות טעה הסופר והעתיק את המרדכי במקום מרדכי הגדול³⁵, וכך כנראה נשתרבב קטע ג' שהוא קטע ארוך מאד ולא ניתן לתלותו בשרבובי גליון וכדומה. וגם קשה להאמין שלאורך קטע כ"כ ארוך לא היה למרדכי הגדול שום הוספה על המרדכי. הוספות ב' וד' הם קטעים בודדים שלא נמצאים אלא בחלק מנוסחאות המרדכי, וכידוע נפוץ הוא למצוא בכתבי היד של המרדכי גליונות הכוללים קטעים הנמצאים בנוסחאות האחרות של המרדכי, ואך טבעי הדבר שבגליונות המרדכי שבצידו נכתב המרדכי הגדול גם היו גליונות כאלה³⁶, וחשב הסופר שהם גליונות על המרדכי הגדול, ולכן שיבצם בתוכו. ואולי בדרך דומה נשתרבב קטע א', למרות שהוא נמצא בכל כתה"י של המרדכי שלפנינו.

בדיקה יסודית של נוסח המרדכי שבקטע ג', מעלה שבעיקרו הוא נוסח המחבר אלא שנוספו בו מעט גליונות מנוסח אוסטרייך³⁷. וגם בדיקת דיבורי המתחיל מן המרדכי שבחיבור מעלה ממצא דומה³⁸.

- 200א-200ג אינם מן המרדכי הגדול אלא הם לשון המרדכי שהשתרבבה לחיבור ראה להלן בסמוך. הקטע החתום 'תוספות' בדף 194ד שייך למסכת כתובות ק"ב (וכמצויין בראשו 'הג"ה לעיל').
- 33 מלבד הקטעים שנשתרבבו מן המרדכי (ראה להלן בסמוך), יש בדף 197ב קטע סתמי העוסק בענין "דברים יש בהן משום מחוסרי אמנה" הנזכר במסכת ב"מ מט"ב, ואולי לקוח מקובץ תוספות לב"מ.
- 34 נדפס להלן אותיות כ-כא, וראה שם בהערות.
- 35 אמנם לפי"ז יש להניח שלפחות חלק מהדפים בכתב היד היה עשוי בפרומט של טור אחד 'מרדכי' וטור אחד 'מרדכי הגדול', ולא שהמרדכי היה בפנים והמרדכי הגדול בשוליים, כי א"כ לא שייך להחליף ביניהם. וכמו כן צריך להניח שהדף היה גדול ונכתב בכתובה צפופה, ובטור אחד נכנס כל הקטע הזה (לשם השוואה: בכת"י שלנו קטע זה תופס ארבעה טורים).
- 36 קטע ב חסר במרדכי נוסח המחבר ונמצא בנוסח אוסטרייך (וכן ברינוס בשינויים קלים, וראה להלן בהערה שלפני אותיות כ-כא), וזה אסמכתא למה שכתבתי בסמוך שהמרדכי שעליו נכתב המרדכי הגדול היה מרדכי נוסח המחבר עם גליונות מנוסח אוסטרייך. אמנם מאידך, קטע ד חסר בכל נוסחי המרדכי חוץ מנוסח המחבר, ראה בגוף החיבור הע' 258, וזה נוגד את המסקנה הנ"ל. אך יתכן בהחלט שמחבר ספר המרדכי הוסיף קטע זה מאוחר יותר ולכן בכתב היד שלו הוא הופיע רק בגליון ולא בפנים, וכך גם היה בכתב יד שלנו, וחשב הסופר שהוא גליון השייך למרדכי הגדול, ובזה מובן למה קטע זה לא מופיע בנוסח אוסטרייך אף שדרכו להעתיק כל המרדכי בלא השמטות (ולדעתי רוב הקטעים שאינם בנוסח אוסטרייך ונמצאים במרדכי כת"י וטיקן, הוסיפם המרדכי בתקופה מאוחרת, וסופר כת"י וטיקן 149 הכניס את כל הגליונות פנימה). וגם יתכן שהמרדכי הגדול הועתק בתחילה בצידי המרדכי נוסח המחבר שבו היו גליונות מנוסח אוסטרייך, ולאחר מכן הועתק בצידי מרדכי נוסח אוסטרייך שבו היה גליונות מנוסח המחבר.
- 37 להלן הממצאים שנמצאו בהשוואה לכתה"י המובאים שבשנו"ס למרדכי השלם (הציונים כאן הם לפי הוצאה זו): א. בכל השינויים הקטנים הוא זהה לנוסח המחבר [=כת"י ר'] ולנוסח אוסטרייך [=כת"י א וב], ולא

ד. זיהוי החיבור כתוספות שאנץ

במסכתות שבדקתי מצאתי שעורך המרדכי הגדול מעתיק את תוס' טוך (יבמות, כתובות, ב"ק וב"ב) או תוספות שאנץ (גיטין וב"מ³⁹). במסכת קידושין, קטעי התוס' שהעתיק העורך אינם מתאימים לתוספות טוך, ולא לשאר קבצי התוספות שבידינו⁴⁰, ולדעתי הם תוספות שאנץ, ואלו הם הנימוקים לקביעתי: א. תשעה קטעים מחיבור זה הובאו בסמ"ק מצורף בשם 'תוספות שאנץ'⁴¹, והרי הקבלה אחת בתוספת השוואה לתוס' רא"ש ותוס' טוך⁴².

חיבורנו אות יד	סמ"ק מצורף מצוה רסט עמ' רמו-רמז	תוספות הרא"ש מסכת קידושין דף כז עמוד ב	תוספות טוך מסכת קידושין דף כז עמוד ב
מכר לו עשר (פירות) [שדות] בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה כולן. והא דאמר שמואל פ'ק חזקת הבתים דלא קנה אלא מקום מכושו בלבד. הני מילי בנכסי הגר דהפקר, אבל הכא דדעת אחרת מקנה [אותן] קנה הכל. ובחולסית ומצולה איכא שתי לשונות בהמוכר את הבית אם החזיק באחת מהן אי קנה חבירו או לא, משום דלא שוו תשמישיהו.	תניא המוכר לחבירו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה כולן [...]. והא דאמר שמואל פרק חזקת הבתים ב"ב נ"ד דלא קנה אלא מקום (מששו) [מכושו] בלבד. הני מילי בנכסי הגר דהפקר אבל הכא דדעת אחרת מקנה אותן קנה הכל. ובחולסית ובמעילה איכא ב' לשונות פרק הבית שם אם החזיק באחד מהן אם קנה את חברו אם לאו משום דלא שוו תשמישיהו.	מכר לו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהם קנה כולן. והא דאמר שמואל בחזקת הבתים דלא קנה אלא מקום מכושו בלבד. והא דאמר שמואל בחזקת הבתים דלא קנה אלא מקום מכושו בלבד. הנינו בנכסי הגר והפקר אבל היכא דדעת אחרת מקנה אותם קנה הכל.	קנה כלן. והא דאמרין בפ' חזקת הבתים דלא קנה אלא מקום מכושו בלבד. היינו בנכסי הגר והפקר אבל היכא דדעת אחרת מקנה אותם קנה הכל.

לנוסח ריינוס [=רוב כתבי היד וכן הנדפס]. ב. חסר בו "הכל יש – אין לחוש" שבמרדכי עמ' 205 שו' 116-117 כמו בנוסח המחבר (וראה בגוף החיבור הע' 221). ג. הקטע "השולח את הבעירה – שליחות כלל תוס'" (שבמרדכי עמ' 191 שו' 55-59) וכן הקטע "והלכתא שליח – כדאיתא התם" (שבמרדכי עמ' 202 שו' 101-104) החסרים לחלוטין בנוסח המחבר, נמצאים כאן זה לצד זה שלא במקומם (בין המרדכי עמ' 195 שו' 75 למרדכי עמ' 198 שו' 85, והמרדכי עצמו שו' 75-84 חסר שם), וזה מוכיח שהם נשתרבו מן הגליון (והסופר העתיק את הגליון במקום הקטע מרדכי שורה 75-84). ד. הקטע "וא"ת ויפטור הלזה – לאחזקי שיקריהו" שבמרדכי עמ' 201 שו' 96-100 החסר בנוסח המחבר נמצא כאן במקומו וכנראה נשתרבו מן הגליון.

38 ראה הלפרין שם, עמ' ט, ולהלן בגוף החיבור הערות: 1, 88, 134, 148, 197, 271.

39 במסכת ב"ב דף 334 יש דיבור החתום: 'לשון תוס' שנ"ץ פרק המפקיד'.

40 וגם אינו מתאים לציטוטי תוס' ר"י שירליאון ותוס' רבינו אלחנן שבספרי הראשונים, ראה להלן סוף פרק ו.

41 ראה בהערות שאחר אותיות: ה, ו, ח, ט, יב, יד, טו, יז, כז, כט.

42 הקבלה זו (ועוד רבות הדומות לה) מוכיחה גם שקובץ זה אינו קובץ נוסף המבוסס על תוספות שאנץ.

חיבורנו אות יד	סמ"ק מצורף מצוה רסט עמ' רמו-רמז	תוספות הרא"ש מסכת קידושין דף כז עמוד ב	תוספות טוך מסכת קידושין דף כז עמוד ב
והא דאמר' פרק חזק'ת הבתים דמצר מפסיק, היינו דווקא בנכסי הגר (ובמכר) או במכר היכא] דלא נתן דמי כולן.	הא דאמר פרק חזקת הבתים שם כ"ג דמצר מפסיק, היינו דוקא בנכסי הגר או במכר היכא דלא נתן דמי כולן, עכ"ל שני"ץ פרק קמא דקידושין.	ואמר' נמי בחזקת הבתים דמצר מפסיק, היינו דוקא בנכסי הגר אבל הכא בדעת אחרת מקנה אותו קנה הכל.	והא דאמר' התם דמצר מפסיק, היינו נמי בנכסי הגר או במכר היכא דלא נתן דמי כולו.

ב. כמו כן, שלושה ציטוטים בשיטמ"ק בשם תוספות שאנן נמצאים כאן⁴³, והרי הקבלה אחת:

חיבורנו אות יח	שיטמ"ק כת"י (עמ' 133)	תוספות הרא"ש מסכת קידושין דף לב עמוד א	פסקי הרא"ש מסכת קידושין סימן נ	תוספות טוך מסכת קידושין דף לב עמוד א
ואמר' רבי דאינה ראייה דהנהו בכותב נכסיו לבניו איירי, דהא עובדא דר' יונתן מייתי פ' נערה (כתובות מט ע"ב) בגמ' דידן גבי כותב נכסיו לבניו ועשינהו וזנוהי. תוס'.	ואמר' רבי דאין זו ראייה דהנהו בכותב נכסיו לבניו איירי, דהא עובדא דר' יונתן מייתי בגמ' דידן פ' נערה (כתובות מט ע"ב) גבי כותב נכסיו לבניו. תוס' שניץ.	ונראה דאין ראייה משם דההיא בכותב נכסיו לבנו איירי, ואהכי מייתי לה בפ' נערה שנתפתתה.	ואין כ"כ ראייה משם דהתם בכותב נכסיו לבנו איירי, ואהכי מייתי לה בפ' נערה שנתפתתה.	ואין ראייה משם דמייירי בכותב נכסיו לבנו דמייתי התם עובדא דר' יונתן דמייתי נמי בכתובות מט ב גבי כותב נכסיו לבנו.

ג. שני הציטוטים במהרי"ק בשם תוס' שאנן, נמצאים כאן אות באות⁴⁴.

ד. בשבעה מקומות מזכיר העורך "רבי", ובשלשה מתוכם⁴⁵ הוא מובא במקורות אחרים בשם ר"י שהוא ר"י הזקן - רבו של רבינו⁴⁶.

ה. כל הנכתב בחיבור זה (כולל חלקי דיבורים) נמצא לכל הפחות מאחד מכל המעתיקים הרגילים של תוס' שאנן, וכמו שפירטתי באריכות בהערות שאחרי כל אות ואות. וכמו כן, בשום מקום לא נמצא שינוי בתוכן בין האמור כאן לנכתב אצל מעתיקי רבינו, וגם הלשון כאן בדרך כלל היא הקרובה ביותר ללשון הנמצאת ברוב המעתיקים, ואת השינויים - הלא מועטים - יש לתלות בעורך 'המרדכי הגדול',

43 ראה בהערות שאחרי אותיות יח ל ובהע' 199. אך ראה גם בהערה שאחרי אות ג.

44 ראה בהערות שאחרי אותיות: יח, יט, כז.

45 אות יח, כה, ל, עיי"ש בהערות.

46 למרות שמוזכר כאן גם ר"י 6 פעמים בארבעה קטעים, אין זה סתירה, כי דרך המעתיקים לשנות 'רבי' ל'ר"י' (כמו שמצינו בתוס' לב"ב מדף קמד שבנדפס כתוב שם עשרות פעמים: 'ר"י' ובכתב יד בכולם כתוב: 'רבי'). ויתכן גם שעורך המרדכי הגדול שינה זאת, אך לא בעקביות.

שדרכו בכל החיבורים שהוא מעתיק - לקצרו ולעבדו ולהוסיף בהם מילות קישור וכדומה.
ו. הדיבור השני במסכת, שהוא למעשה הדיבור הראשון לפי סדר המרדכי⁴⁷, חתום 'תוספות שאנץ'.
ומכאן שהעורך החזיק בידו עותק של תוספות שאנץ לקידושין, ובפעם הראשונה שהעתיק ממנו חתמו בשמו ואת השאר כבר חתם בסתימות 'תוספות'⁴⁸.

ה. המעתיקים הסתמיים של תוספות רבינו

מלבד המצטטים בפירושו את תוס' שאנץ לקידושין שנמנו לעיל פרק ב, רבים הם המעתיקים את תוספות רבינו בסתם, עד שניתן לומר ללא כל הפרזה, שתוספות שאנץ בכל התלמוד הם הבסיס העיקרי לרוב ספרי הראשונים. ואלו הם המעתיקים הסתמיים שמצאתי לתוס' שאנץ בקידושין:
כל קבצי התוספות - ראה לקמן פרק ז.

מרדכי - בשו"ת מהרי"ק שורש קס, ד"ה ואם נפשך לומר, עמ' שכא, כתב על המרדכי: "שכן דרכו תמיד להביא התוספות משנ"ץ". ידוע מספרי הפוסקים שיש נוסחאות שונות בספר המרדכי. וכיום יודעים אנו שיש שלוש נוסחאות: א. נוסח המחבר, דהיינו הנוסח שכתב וניסח רבינו מרדכי בר הלל עצמו ובו נמצאים הביטויים האישיים, כגון "ואני הדיוט קשה לי" וכיוצ"ב. נוסח זה השתמר בכת"י אחד בלבד⁴⁹. ב. נוסח אוסטרליין, והוא נוסח התלמידים הקרוב מאוד לנוסח המחבר, ועיקר השינויים בו הם: הסבת הביטויים האישיים ללשון תלמיד, כמו "ולמורי הר' מרדכי נראה" וכיוצ"ב; השמטת קטעים בודדים (כגון: במסכת ב"ק קטע אחד, במסכת קידושין שני קטעים); הוספת קטעים מעטים; ולעיתים שינוי בסדר הקטעים⁵⁰. ג. נוסח ריינוס, והוא עיבוד של נוסח אוסטרליין הכולל השמטת רוב ככל החתימות שבסופי הדיבורים (המציינים את המקור ממנו העתיק המרדכי), וכן השמטת קטעים שלמים ומאידך הוספת עשרות קטעים חדשים, וכן הוספת תיבות ומשפטים קצרים בקטעים הקיימים. ועל נוסח זה מבוסס הנוסח הנדפס בדפוסים הרגילים. בספר המרדכי השלם לקידושין, הוצאת בהמ"ל, יש שינוי נוסחאות מפורטים לכ-17 כת"י, וביניהם כת"י ר' (וטיקן 141), שהוא נוסח המחבר⁵¹, וכן כת"י א4 וב' שהם נוסח אוסטרליין. ולפינו וכן שאר כת"י הוא נוסח ריינוס (ומקצתם יש בהם עירוב מנוסח אוסטרליין, כגון כת"י י'). וראה לקמן פרק ז ערך 'תוספות אלפס'.

סמ"ג - ר' אייזיק שטיין בביאורו לסמ"ג דף שה, א כתב: "כמו שכתב תוספת שניץ אשר מהם יונק הספר מצות גדול בכל מקום"⁵².

- 47 ובכתב היד הוא נמצא שלא במקומו, ושם הוא אחרי 3 חתימות סתמיות של 'תוספות'.
- 48 גם במסכת ב"ב רק על הדיבור 'תוספות' הרביעי (דף 298ב) חתם העורך 'תוס' טוץ', למרות שבכל המסכת כל הדיבורים לקוחים מתוס' טוץ'.
- 49 כת"י וטיקן 141 (על כל הש"ס) ובסדר מועד נשמרו עוד שני כת"י דומים לו. וכן ההגהות שבפנים המרדכי הנדפס (לאפוקי ההגהות המרוכזות בסוף המרדכי הנדפס) לקוחות לעיתים מנוסח זה. גם בעל הגהות אשרי במסכתות שמעתיק את המרדכי [כתובות גיטין וחולין] מעתיק נוסח זה. וכן בעל האגודה. גם ההגהות מיימוניות חבירו של רבינו העתיק כמובן נוסח זה.
- 50 ויתכן שנוסח זה הוא המועתק בתוס' אלפס לר"י זוסלין (פרט לנדרים שמעתיק את נוסח המחבר, כי בשאר נוסחאות הושמטה מסכת זו כליל).
- 51 ונוספו שם שני קטעים. אחד בעמ' 129-130, ושני בעמ' 244. ובראשון נמצא הלשון: "ונ"ל אני הדיוט", שהיא לשונו האישית של המרדכי כידוע.
- 52 ח' סולובייצ'יק [להלן הע' 64] כותב שלפני ר' משה מקוצי היו תוס' ר"י שירליאון והוא מרבה לצטטו

ספר האגודה - ברוב ככל המסכתות, ספר האגודה כולו הוא העתקת קטעים הלכתיים מתוס' שאנץ ומרדכי נוסח המחבר⁵³. הדיבורים המתחילים שם אינם מהגמ' אלא מהרי"ף, והמהדיר לא סימנם כראוי. נדפס מחדש עם שנו"ס מכת"י והערות ע"י הרב אלעזר בריזל, ירושלים תשל"ט.

פסקי מהרי"ח (רבינו יחיזקיה ממאגדבורג, עד דף סה, ב) - נדפס בתוך 'אהל חייא' (בעריכת הלל מן, בני ברק תשס"ז). כתב היד ממנו נדפס החיבור משובש מאוד ולפיכך ספר זה נחשב "ספר שאינו מוגה"⁵⁴. החיבור בכל המסכתות כולל כל פסקי הדינים הנמצאים בגמרא רש"י ותוספות שאנץ⁵⁵, ובתוספת מעט מחידושי המחבר (החתומים "ל"ש"). וע"ע מה שכתבתי במבוא לפסקי מהרי"ח ב"ק שבספר הזכרון 'שירת אלעזר' (מודיעין עילית תשע"א).

ר"י אלמדארי - בהרבה מסכתות מעתיק ר"י אלמדארי קטעים קטנים מן התוס' שאנץ. ראה לעת עתה: י"מ תא שמע, כנסת מחקרים - עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ד, עמ' 52-53.

פסקי הרא"ש - כידוע הרא"ש בפסקיו מעתיק את כל הרי"ף בתוספת קטעים הלכתיים מעובדים מתוס' שאנץ. בדרך כלל העיבודים הנמצאים בתוס' רא"ש נמצאים גם בפסקיו, והעיבודים הנמצאים בפסקים אינם בתוס' רא"ש. אך לעיתים רחוקות נשתמרה דווקא בפסקים הלשון המקורית של תוס' שאנץ. סתם 'תוספות' בקידושין, המובאים ברא"ש, מאירי, מרדכי, רמב"ן ורשב"א, הוא תוספות שאנץ⁵⁶.

על המעתיקים מכלי שני

עץ חיים לונדון - ספר זה אינו אלא עיבוד וקיצור של הרמב"ם והסמ"ג; סמ"ק - מבוסס ברובו על הסמ"ג; הגהות מיימוניות - מעתיק את תוספות רבינו לעתים דרך הסמ"ג (בדרך כלל בחתימה: 'ספר המצוות'), ולעיתים דרך המרדכי שהוא אחד ממקורותיו החשובים; הרשב"א - בדרך כלל מעתיק מן המקור ולעיתים דרך הרמב"ן; הריטב"א - בדרך כלל דרך הרמב"ן, ולעיתים ממקורות משניים אחרים

בחיבורו 'ספר מצות גדול'. ולא הזכיר כלל שבדרך כלל הסמ"ג מעתיק תוס' שאנץ, ובמסכת קידושין (ואולי ברוב הש"ס) רק ממנו.

53 שני הקטעים הנמצאים רק במרדכי נוסח המחבר (ראה בהע' 51), נמצאים באגודה בסתמא (פ"א ס"ס טו, ופ"ב סימן מט).

54 בתרומת הדשן ח"א סוף סימן ח העתיק מ'פסקי מהרי"ח בקידושין' את סימן תשיח, ולפי העתקתו יש לתקן: "א"כ לאו מידי יהיב לה" במקום הנוסח הנדפס "א"כ מידי לא יהיב לה", וכן "בהנאה שתשתמש בו" במקום "בהנאה שנשתמש בו". על סימנים תשצד-תתכב יש כת"י אחר (כת"י אולומץ - ארכיון זמסקי 266, ס' MSS- D 684) עם הרבה שנו"ס.

55 באופן כללי הוכחתי כן במבוא לפסקי מהרי"ח ב"ק, בתוך: ספר זכרון 'שירת אלעזר' לזכר אלעזר פסרמן, מודיעין עילית תשע"א; ובאופן פרטי על מסכת קידושין יש להוכיח כן מסימן תשצז הזהה בלשונו לתוס' שאנץ אות כה, ועוד רבים כיוצ"ב.

56 ראה: א"א אורבך, עמ' 631 הע' 44. החיד"א ב'יוסף אומץ' סי' קא כותב: "ודע שכאשר הראשונים כגון הרמב"ן, רבינו יונה, הרשב"א, הרא"ש והריטב"א והר"ן כותבים משום תוספות, כוונתם על תוספות שאנץ, דהם סתם תוספות שחיברם רבינו שמשון ז"ל תלמיד הר"י בעל התוספות". וכ"כ י"נ אפשטיין, תרביץ שנה יב עמ' 203: "ותוספות סתם כידוע מזכירים כרגיל רק בני הדור השני לר"ש משאנץ ואילך, וכוונתם כרגיל לתוס' שאנץ". וראה עוד בגוף החיבור בהערה שאחרי אות ד, על 'תוספות' בפסקי הרא"ש; ובהערה שאחרי אותיות כד וכז ובהע' 57, על 'תוספות' במרדכי; ובהערות אחרי אות יז ואות לא על 'תוספות' רבותינו הצרפתים ו'תוספות' ברמב"ן; ובהערה אחרי אות יג על 'תוספות' ברשב"א.

שאינם בידינו (חידושי הרא"ה וקובץ תוספות מאוחר המבוסס על תוס' רבינו⁵⁷); תלמיד הרשב"א - לעיתים קרובות דרך הרמב"ן, ולעיתים מן הרשב"א, ולעיתים קרובות מביא דברי תוס' שאנן שלא הובאו בשניהם, ובמקומות אלו קשה לדעת אם זו העתקה מהמקור או מחידושי הרא"ה שאינם בידינו; שיטה קדמונית - בדרך כלל דרך הרשב"א ולעיתים דרך הרמב"ן; הר"ן - הר"ן על הרי"ף לקידושין ברובו אינו אלא עיבוד וקיצור של תלמיד הרשב"א⁵⁸; נמוק"י - חיבור זה מעין "שיטה מקובצת", ומעתיק בעיקר: ריטב"א (לעיתים בסתמא) רמ"ה, ר"ן (מכנהו 'רנב"ר') וקצת תוספות הרא"ש ורשב"א (לעיתים בסתמא⁵⁹), ובדפים כח-מא שאין עליהם רשב"א מעתיק קצת מרמב"ן בסתמא⁶⁰. וכן מעתיק מעט מרש"י בסתמא. חיבור זה לא נכתב לא על הגמ' ולא על הרי"ף, אלא על קטעים הלכתיים נבחרים מהגמ' והרי"ף, שהעתיק רבינו בתחילת כל קטע והושתטו ע"י המהדיר!; טור - דרך פסקי ותוספות הרא"ש.

הציטוטים ב'רבינו ירוחם' אינני יודע אם נלקחו ישירות מתוספות שאנן או שמא רק דרך תוספות ופסקי הרא"ש, וגם כשמציין להדיא 'תוספות' (כגון באותיות: ד, ו, כח) יתכן מאד שכוונתו לתוס' הרא"ש (שהיחס אליהם בספרד היה כהעתקת וקיצור דברי התוספות שקדמו לרא"ש, ולא כחיבורו האישי של הרא"ש, ואכמ"ל). וראה בהע' 254 שמוכח לכאורה שראה התוס' שאנן במקורו, וצ"ע.

טבלת מעתיקי תוספות שאנן – חיבורנו

אות ⁶¹	המעתיקים הישירים ⁶²	המעתיקים המשניים	המשמיטים ⁶³
א.	קבצי התוספות, תח"א, אגודה		מהרי"ח, מרדכי
ב.	תוס', תוס' רא"ש, טוך, תו"י, תח"א, רשב"א, מאירי, סמ"ג, מהרי"ח, אגודה	סמ"ק מצורף (מסמ"ג)	ר"ש, מרדכי
ג.	קבצי התוספות		מהרי"ח, מרדכי, אגודה
ד.	תוס' רא"ש, טוך, ר"ש, תח"א,	עץ חיים לונדון סמ"ק	תוס', מרדכי, מהרי"ח

- 57 הריטב"א מצטט לאורך המסכת 'תוספות', ובכמה מקומות אין הדברים נמצאים בכל הקבצים שלפנינו (תוס', תוס' רא"ש, תוס' טוך). ראה: א' דינין [מהדיר], חידושי הריטב"א על מסכת קידושין, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ה, במבוא ליד הע' 23.
- 58 ראה א' שושנה, מבוא לתלמיד הרשב"א, עמ' 30-42.
- 59 כגון: נא,ב ד"ה דאמרה מתיבות "מכאן מדקדק ר"ת" עד סוף הדיבור (ורק תיבות: "ובדיבורן הן עומדים" אינן ברשב"א לפנינו, אבל כ"ה ברמב"ן) כולל העתקת היראים ורב אחא משבחא שנמצאים רק ברשב"א ולא בשאר ראשונים.
- 60 ראה לדוגמא בתוס' שאנן אות יז הע' 147.
- 61 הכוונה למספור הקטעים שהצבתי. התייחסתי כאן לדיבור בשלמות, גם במקומות שהעורך העתיק רק קטע קטן ממנו.
- 62 נמנו כאן גם מעתיקים עקיפים שאין בידינו את מקור הביניים, ודוגמא לכך הוא הר"ן על הרי"ף המבוסס במסכת קידושין על תלמיד הרשב"א שישנו בידינו רק על דפים טז,ב-מג,ב, ולפיכך בדפים אלו במעתיקים הישירים נמנה רק תלמיד הרשב"א והר"ן נמנה במעתיקים המשניים, ובשאר המסכת נמנה הר"ן במעתיקים הישירים.
- 63 נמנו כאן רק קבצי התוספות (לא כולל תו"י ותוספות מצורף שיש מהם רק ציטוטים, וכן תוס' חכמי אנגליה שאינם ממש קובץ תוספות), מהרי"ח, מרדכי ואגודה הרגילים להעתיק רוב דברי רבינו, וכאשר משמיטים דיבור בדרך כלל יש בזה כוונה מסוימת.

אות ⁶¹	המעתיקים הישירים ⁶²	המעתיקים המשניים	המשמיטים ⁶³
	פסקי הרא"ש, סמ"ג, רי"ו, אגודה	מצורף ושלטי הגיבורים (מסמ"ג)	(חולק על רבינו, עיי"ש הע' 26)
ה.	קבצי התוספות, ריטב"א, סמ"ג, מהרי"ח, אגודה		מרדכי
ו.	תוס' רא"ש, טוך, ר"ש, פסקי הרא"ש, מהרי"ח, רי"ו, סמ"ק מצורף		תוס', מרדכי ואגודה (העתיקו במסכת כתובות)
ז.	תוס' רא"ש, טוך, תח"א, מהרי"ח, תוס' אלפס פאריז 313		תוס', מרדכי, אגודה
ח.	קבצי התוספות, תח"א, לונדריש, סמ"ג, מהרי"ח, מרדכי, אגודה, סמ"ק מצורף, רקאנטי	עץ חיים לונדון (מסמ"ג)	
ט.	תוס' רא"ש, טוך, לונדריש, תו"י, פסקי הרא"ש, סמ"ג, מהרי"ח, רי"ו, מרדכי, אגודה, סמ"ק מצורף	עץ חיים לונדון (מסמ"ג), תח"א (מלונדריש), פסקי תוספות (מתו"י)	תוס'
י.	תוס' רא"ש, טוך, ר"ש, תוספות מצורף, רי"ו, ר"ן, תשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת,	פסקי תוספות (מתו"י)	תוס', מרדכי, אגודה (העתיקו במסכת יבמות) מהרי"ח ופסקי הרא"ש (כי לדעתם לא נוגע לדינא, עיין שם הע' 57)
יא.	קבצי התוספות, תו"י, תוספות מצורף, תח"א, פסקי הרא"ש, מהרי"ח	פסקי תוספות (מתו"י)	מרדכי, אגודה (העתיקו ביבמות)
יב.	תוס' רא"ש, טוך, ריטב"א, אגודה, סמ"ק מצורף		תוס' מרדכי ומהרי"ח (שניהם לא העתיקו, כי אין זה פסק הלכה אלא בירור בגמ')
יג.	קבצי התוספות, פסקי הרא"ש, רמב"ן, רשב"א, מאירי, אגודה, מהר"י וייל	תלמיד הרשב"א (מרמב"ן), שיטה קדמונית (מרשב"א)	מהרי"ח, מרדכי
יד.	תוס' רא"ש, טוך, מהרי"ח, סמ"ק מצורף		תוס' מרדכי, אגודה
טו.	קבצי התוספות, תוספות מצורף, מהרי"ח, סמ"ק		מרדכי, אגודה

אות ⁶¹	המעתיקים הישירים ⁶²	המעתיקים המשניים	המשמיטים ⁶³
	מצורף		
טז.	תוס', טוך, תוספות מצורף, ריטב"א, תלמיד הרשב"א, מהרי"ח	ר"ן ונמוק"י (מריטב"א)	תוס' רא"ש אגודה ומרדכי (וטעם השמטתם נתבאר שם)
יז.	תוס' רא"ש, טוך, פסקי הרא"ש, רמב"ן, תלמיד הרשב"א, מהרי"ח, סמ"ק מצורף	ריטב"א שיטה קדמונית ונמוק"י (מרמב"ן), ר"ן (מתלמיד הרשב"א)	תוס', מרדכי, אגודה (כנראה הביאורו במקומות המקבילים)
יח.	קבצי התוספות, תו"י, לונדריש, תח"א, פסקי הרא"ש, מהרי"ח, מרדכי, אגודה, תשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת, שיטמ"ק	אגודה (העתיקו מהמרדכי עיין הע' 144), תח"א (משיטת איברא)	
יט.	קבצי התוספות, תוספות מצורף, מהרי"ק		מהרי"ח, מרדכי, אגודה
כ.	קבצי התוספות, תו"י, ר"י אלמדארי, תלמיד הרשב"א, מהרי"ח, רי"ו, מרדכי נוסחי אוסטרין ורינוס, אגודה, פסקי רבינו אביגדור	פסקי תוספות (מתו"י), ר"ן (מתלמיד הרשב"א), נמוק"י (מר"ן)	מרדכי נוסח המחבר
כא.	תוס' רא"ש, טוך, תלמיד הרשב"א, מרדכי, שבלי הלקט	ר"ן (מתלמיד הרשב"א), נמוק"י (מר"ן)	תוס', מהרי"ח, אגודה (העתיק כע"ז מהרי"ף)
כב.	קבצי התוספות, מרדכי, מהרי"ח, אגודה		
כג.	קבצי התוספות, תח"א, תשובות הרא"ש, מרדכי, סמ"ג	הגמ"י וסמ"ק מצורף (מסמ"ג), אגודה (העתיקו מהמרדכי)	מהרי"ח (בסי' תשצ"ג פסק כר"י הלבן המובא בתוס' רבינו ע"ש),
כד.	תוס', תוס' רא"ש, סמ"ג, מהרי"ח, מרדכי	אגודה (העתיקו מהמרדכי)	
כה.	קבצי התוספות, תוספות מצורף, פסקי הרא"ש, ריטב"א, סמ"ג, מהרי"ח, מרדכי, אגודה, שיטמ"ק		
כו.	קבצי התוס', ר"י אלמדארי, או"ז, מהרי"ח, מרדכי		אגודה
כז.	קבצי התוספות, תו"י, תוספות	עץ חיים לונדון (מסמ"ג),	

אות ⁶¹	המעתיקים הישירים ⁶²	המעתיקים המשניים	המשמיטים ⁶³
	מצורין, לונדריש, פסקי הרא"ש, מרדכי, מהרי"ח, סמ"ג, אגודה, או"ז, סמ"ק מצורין, מהרי"ק, רי"ו, ריקאנטי	פסקי תוספות (מתו"י), הגמ"י (מסמ"ג ומרדכי), תרומת הדשן (מפסקי הרא"ש וסמ"ג)	
כח.	קבצי התוספות, ר"ן, רי"ו, מהרי"ח		מרדכי, אגודה
כט.	תוס' רא"ש, תח"א, פסקי הרא"ש, סמ"ק מצורין, מהרי"ח		טוך ותוס' (טעם השמטתם ע"ש הע' 234), מרדכי, אגודה
ל.	תוס' רא"ש, טוך, שיטמ"ק		תוס' (כבר כתב כע"ז רש"י), מרדכי, אגודה, מהרי"ח (אין בזה פסק הלכה אלא באור בגמ')
לא.	תוס' רא"ש, טוך, תו"י, תח"א, רמב"ן, רשב"א, מאירי, פסקי הרא"ש, סמ"ג, מהרי"ח, מרדכי, רי"ו, תשובות חכמי פרובינציא	פסקי תוספות (מתו"י), אגודה (העתיקו מהמרדכי), מגיד משנה שיטה קדמונית ונמוק"י (מרשב"א), הגמ"י ועץ חיים לונדון (מסמ"ג), ריטב"א (מרמב"ן)	תוס' (העתיקוהו ממקור אחר וכן התוספות מצורין)

הקיצורים המשמשים בטבלה: קבצי התוספות = הדיבור מופיע בכל קבצי התוספות הקיימים לדף זה, דהיינו: תוס' דידן, תוס' רא"ש, תוס' טוך, ולדפים ב-ח יא-יח גם תוס' ר"ש; תוס' = תוס' הנדפסים על הדף; טוך = תוס' טוך; לונדריש = תוס' ר"מ מלונדריש; ר"ש = תוס' ר"ש; רי"ו = רבינו ירוחם; תוספות מצורין = 'תוספות קידושין' שהועתקו בסמ"ק מצורין; תח"א = תוס' חכמי אנגליה.

ו. המקורות שעליהם מבוסס תוספות רבינו

על פי המקובל⁶⁴, ר"י הזקן לא כתב תוספות לתלמוד, אלא מסר שיעורים על סדר התלמוד, ותלמידיו הגדולים כתבו תוספות 'לפניו'. ומהגדולים שבהם היה הר"ש משאנן. שיעורי ר"י הזקן הכילו בעיקר את חידושי ר"י עצמו וכן הרבה חידושים ששמע מדודו רבינו תם, ומעט חידושים משאר בעלי התוספות. בכמה מקומות מצאתי שתוס' רבינו לקידושין מבוססים על תשובת ר"י הזקן⁶⁵, ובמקום אחד (אות כג) אף ציין רבינו להדיא: "והשיב ר"י".

64 ראה למשל: ח' סולובייצ'יק, היין בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, עמ' 118; ר"א שושנה, תוס' ר"י הזקן ותלמידו על מסכת שבת, כרך א, ירושלים תשס"ז, מבוא עמ' 22. וראה גם א"א אורבך, עמ' 246, ולקמן הע' 100.

65 ראה בהערות שאחרי אותיות יג, כד. וראה עוד בתחילת ההערה שאחרי אות טז, שדברי ר"ת שם מבוססים על תשובת רש"י.

אולם גיליתי בס"ד שתוס' רבינו בקידושין אינם שיכתוב שיעורי ר"י הזקן ותשובותיו, אלא הם בעיקר עיבוד של תוספות קדום מאחד מתלמידי ר"י הזקן, וכמו שמוכיחה ההקבלה הבאה:

תשובות חכמי פרובינציא סימן ב עמ' 3	תוספות שאנץ אות א ⁶⁶
דאסרה לה לכולי עלמא כהקדש – והרי את מקודשת לי להיות לי כמו הרי את מקודשת לשמים דהיינו להיות לשמים. ופשטא דהרי את מקודש לי הוה משמע לשון מיועדת ומזומנת, כמו וקדשתם היום דמתרגמי' ותזמנינון, מיהו תלמודא מפרש ליה לשון הקדש. ולא ידענא אם היה אומ' דבר זה מקודשת לי, טלית זה מקודשת לי, אם היתה כהקדש אכולי עלמא ומותרת לו אם לאו, ור' אומר דווקא גבי קידושין שייך לומר הרי את מקודשת אסורה לכולי עלמא כהקדש, כי לי להיות לי מורה בדבר אסור והתר ונאסרת בכך לכלי עלמ' ומותרת לבעלה אבל בדבר אחר לא שייך למי'מר] הכי, ואם אירע שאמר את מקודשת ולא אמר לי אינה מקודשת, אסורה לכולי עלמא ולי בא להתירה אליו כשאמ' לי תוך כדי דבור.	[ב ע"ב] דאסר לה אכולי עלמא כהקדש – ו"הרי את מקודשת לי", להיות לי, כמו 'הרי הן מקודשות לשמים' דפיר'ושו להיות לשמים. ופשטא דמילתא מקודשת לי מיוחדת לי ומזומנת לי כמו תרגום דוקדשתם היום ומחר דמתרגמי' ותזמנינון. מיהו אם אמר טלית זו או ככר זה מקודש לי אין נראה שיועיל, דווקא אשה במה שמתייחדת להיות לו נאסרת לכל, אבל טלית וככר לא שייך למימר הכי.

בהקבלה זו ניתן לראות שתוס' שאנץ הוא עיבוד וקיצור של התוס' שהועתק בסתימות⁶⁷ בתשובות חכמי פרובינציא⁶⁸.

ותוספות זה הוא ככל הנראה 'תוספות רבינו אלחנן' הנזכר בסוף התשובה הנ"ל (עמ' 16), בזה"ל: "כתב הרב ר' אלחנן בן רבינו יצחק הזקן בתוספות של קידושין בפ"ק"⁶⁹.

66 משוחזר לפי הנכתב בהערות שם (שנכתבו בטרם ראיתי תשובה זו).

67 בתחילת התשובה שם מקדים הכותב: "דקדקתי על דברי רבותינו הקדמונים [...] והא לכם הראיות", ומתחיל להעתיק הסוגיא בריש קידושין ובתוך זה העתיק את הקטע הנזכר (גם בהמשך התשובה, כשהעתיק הסוגיא בנדרים, הכניס לתוך ההעתיקה קטעים סתמיים מאחד מספרי הראשונים, ובמקום אחר הוכחתי שהוא הפירוש המיוחס ל'רא"ם' בשיטמ"ק).

68 ובזה מקבלות הצעות שיחזור הנוסח שכתבתי בהערות שם (1, 5, 8) אישור מוחלט, וכן מש"כ שם בהע' 6 ש'ופשטא דמילתא' היינו שזהו הפשט הפשוט, ודברי הגמ' הם ביאור בדרך מדרש, ולא כקצת מפרשים שפירשו שכוונת תוס' שזה הפשט בדברי הגמ'. וכאן מפורש כדברינו בס"ד, שהרי נכתב כאן להדיא: "ופשטא דהרי [...] מיהו תלמודא מפרש ליה לשון הקדש".

69 ואכן, דרך ר' אלחנן בתוספותיו לע"ז להביא דברי אביו ר"י בתואר 'רבי'. באותה תשובה נזכר גם קובץ תוספות אחר לקידושין (עמ' 10: 'התוספות פ"ק דקידושין', וכע"ז בתוס' רא"ש תוס' ט"ו יג, כ"ה גובה מן היורשין; שם עמ' 13: "כדכתבו התוס' וז"ל יש לפרש [...] כלום ואינה מקודשת", ובמרכזי סימן תפז ובפסקי תוספות אות טז נסתפקו בזה, ובתוס' דידן ותוס' ט"ו ותוס' רא"ש ופסקי מהרי"ח לא דנו בזה כלל, ובפסקי הרא"ש דן מזה מדעתו, ומשמע שבתוס' שאנץ לא דן בזה), אולם לא סביר להניח שהיה לפני כותב התשובה הנ"ל שני קבצי תוספות לקידושין ושניהם היו תלמידי ר"י הזקן, ולפיכך יש להניח

ובאמת שגם דיבור זה מתאים מבחינה לשונית לתוס' שאנן המועתק בסתמא בדף ה, ד"ה הב"ע בתוס' רא"ש ותוס' ר"ש ותוס' טוך.

תוספות טוך	תוספות הרא"ש מסכת קידושין דף ה עמוד ב	תשובות חכמי פרובינציא סימן ב עמ' 16
הכא במאי עסקינן דאמר לי. משמע דאסיק אליבא דשמואל דלא הויין ידים.	הב"ע דאמר לי. הכא משמע דמסיק לשמואל דלא הויין ידים.	כתב הרב ר' אלחנן בן רבי יצחק הזקן בתוספות של קידושין בפ"ק: הכא במאי עסקינן כדאמ' לי. (הוא משום) [הכא משמע] דסבר שמואל ידים שאין מוכיחו' לא הויין ידים. ותימ' (דבריתא) [דבריש נזיר] פריך אהא מילתא (ולפי) [גופא] דקסבר הויין ידים קאמ' לימא דקסבר שמואל ידים שאין מוכיחות הויין ידים, אמרי בזמן שהנזיר עובר לפניו ליכא לספוקי במלתא אחריתי,
וא"ת דבנזיר מסיק אהא מילתא גופה דהויין ידים דקאמר לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויא ידים, ומשני אמר בזמן שהנזיר עובר וכו' משמע דמסיק הויין ידים.	ותימה דבריש נזיר מסיק אהך מילתא גופה דקסבר הויין ידים דקאמר לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים, אמרי' בזמן שנזיר עובר לפניו דליכא לספוקי במילתא אחריתי, כלומר לעולם קסבר הויין ידים ומיהו כשאין נזיר עובר לפניו אפי' יד לא הוי דדילמא אהא בתענית קאמר אבל כשנזיר עובר לפניו ליכא לספוקי דילמא אהא בתענית קאמר והוי יד לנזירות אף על פי שאינו מוכיח כולי האי, וי"ל דהרי את מקודשת ולא אמר לי דמי לאין נזיר עובר לפניו דלא משמע כלל דמקודשת לי קאמר שאדם עשוי לקדש אשה ולחבירו ועל ידים שאין מוכיחות כלל דלא משמע כלל דמקודשת לי קאמר שאדם עשוי לקדש אשה ולחבירו ועל ידים שאין מוכיחות כלל מסקינן הכא דלא הויין ידים. והא דקאמר בנזיר לימא	וי"ל דהרי את מקודשת ולא אמ' לי דאמי לאין נזיר עובר לפניו, דלא משמע כלל מקודשת לי קאמ', שאדם עשוי לקדש אשה לחבירו, ועל ידים שאין מוכיחות כלל כי האי מסקי' דלא הויין ידים. אבל בנזיר קאמ' לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים בעי למימ' בידים מוכיחות כי הנהו דריש נדרים מודרני ממך מופרשני ממך דליכא הוכחה גמורה אלא קצת כי לא אמ' שאני אוכל לך שאיני טועם לך כלל

שקטע סתמי זה הועתק מתוס' רבינו אלחנן. בתשובה הנ"ל עמ' 10 נזכר: "וז"ל של רבי יצחק בנו' והחוקרים נחבטו הרבה בזהות הנ"ל (ראה: יהלום, עמ' 87-86), ולדעתי יש להגיה: "וז"ל של ר' אלחנן בנו [של ר' יצחק]", והכוונה לר' אלחנן (ואגב הציטוט הנ"ל מסתיים בעמ' 11 שורה 6, וההמשך "והרוצה לדקדק" הוא מדברי כותב התשובה, ודומה ממש ללשונו בתחילת התשובה, עיי"ש).

תוספות חכמי פרובינציא סימן ב עמ' 16	תוספות הרא"ש מסכת קידושין דף ה עמוד ב	תוספות טוך
לא הויין ידים ומ"מ הוכחא קצת איכא. ומשני דלא דאמי שאין נזיר עובר לפניו איכא לספוקי אהא בתענית ולא הוי שום הוכח' כלל ולא ידים, אבל הוכחא קצת כי ההיא דנדרים מודרני ממך הויין ידים. והשתא למסקנא דתירוצא נראה דאינה מקודשת בלא לי, ובלא [לי] אהא נזיר עובר לפניו הוי ידים שאין מוכיחות כלל. וכי משני הכא כגון דאמ' לי והתם כשהנזיר עובר לפניו דאז הוי הוכחה גמורה, דאי הוי מצי לאשכוחי בכלהו הוכחה קצת לא הוי משני הכי, וכן מוכיח בנדרים דקאמ' שמואל בכלן [...].	קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויין ידים בעי למימר בכל ידים שאין מוכיחות כי הנהו דבריש נדרים מודרני ממך מופרשני ממך דמוכיחות קצת אף על פי שאין מוכיחות לגמרי. ואהא קא משני דלא דמי דכשאין נזיר עובר לפניו ליכא הוכחה כלל דשמא אהא בתענית קאמר אבל היכא דאיכא הוכחה קצת כי הנהו דבריש נדרים הויין ידים. והא דמשני הכא דקאמר לי והתם כשהנזיר עובר לפניו דאז הוי הוכחה גמורה ה"ה דאי הוה מצי לאשכוחי בכלהו הוכחה קצת הוה משני הכי אלא דלא משכח בענין אחר, ובפ"ק דנדרים הארכתי בו יותר.	לימא קסבר שמואל ידים שאין מוכיחות לא הויא ידים בעי למימר בכל ידים שאין מוכיחות אפ מוכיחות קצת כהנך דבריש נדרים ממורד אני ממך. ומשני דבשאין הנזיר עובר לפניו איכא לספוקי בתענית והוי אין מוכיחות כלל אבל כשהנזיר עובר ליכא לספוקי במילתא אחריתי כ"כ והוי מוכיחות קצת ולהכי הוי ידים וכן מוכח בנדרים דאיכא תרי ענייני ידים שאין מוכיחות.

וכן הדיבור של התוס' ר' אלחנן שהעתיק ר"י הזקן בתשובתו שנדפסה בתוך שו"ת תמים דעים (סימן פז), מקביל לשונית לתוס' רא"ש ותוס' טוך בדף סה, ב ד"ה אמר אביי, וכפי שיראה המעיין⁷⁰.
מקור נוסף ששימש את רבינו הוא תוספותיו של חבירו ר"י שירליאון, כמו שניתן לראות בהשוואה של הקטע היחיד ששרד מתוספות אלו⁷¹:

70 ולפי"ז יתכן מאד שמקור ב שהזכרתי בתוס' שאנץ בהערה לאחר אות לא, הוא התוס' רבינו אלחנן כי היחס בין המקור זה לתוס' שאנץ שם מזכיר מאוד את היחס שבדיבורים שהובאו כאן.

71 בהמשך הדיבור שם הביאו שניהם "ש מפרשים" ודחאום באותה דחייה (ובתוס' שאנץ הוסיף דחייה נוספת) והלשון בשניהם דומה, אך קשה לדעת אם גם זה העתיק הר"ש משאנץ מתוס' ר"י שירליאון, או ששניהם העתיקהו מתוס' רבם – ר"י הזקן.

אור זרוע ב"מ רמ"ט	תוספות שאנץ ח,ב ⁷²
בפ"ק דקידושין אמר רבא אמר ר"נ אמר לה התקדשי לי במנה והניח לה משכון אינה מקודשת מאי טעמא מנה אין כאן משכון אין כאן. וכתב לשם מורי רבינו יהודה בר יצחק זצ"ל מפריש. מיכן נראה לי כשרוצין לעשות שידוכין לא יאמר אם אני חוזר בי אני אתן לך כך וכך והרי משכון שהרי כיון שלא נתחייב לו כלום אין המשכון משועבד דמנה אין כאן משכון אין כאן אלא יאמר לו אם אני חוזר בי אתן לך כך וכך ויקנה לו בקנין גמור ואחר כך יתן משכון שאז יחול השעבוד על המשכון.	מנה אין כאן משכון אין כאן. הילכך כשעושין שידוכין ונותנים ערבונות זה לזה לשם קנס לא יאמר אם אחזור בי אני נותן לך כך וכך והרי חפץ זה בידך במשכון על ממון שאתחייב לך אם אחזור בי דבכי האי גוונא לא זכה במשכון כל זמן שאינו חייב לו כלום, אלא צריך להקנות לו בסודר דלא כאסמכתא ובב"ד חשוב כדי שיתחייב לו מן הדין אם יחזור ואז יתן לו החפץ במשכון ואז יחול השעבוד על המשכון כיון דנתחייב לו הקנס אם יחזור בו, או יאמר לו אם אחזור בי תזכה בכך וכך ממון בגוף החפץ הזה.

שמות ספרים וחכמים הנזכרים בתוס' שאנץ קידושין – חיבורנו: רבינו אליהו – אות כה; רבי (ר"י הזקן) – ב, ט, י, יג, טו, יח, כח (פעמיים); הלכות גדולות – ט, יז, כז; ר"ח – ט, יח; ירושלמי – יח (פעמיים); ר"י – ב (שלוש פעמים), יב (עיי"ש), כ (קטע הלקוח מהמרדכי), כג (והשיב ר"י), כו; ר' יצחק בר יהודה – יז; ריב"ן – יג; נראה (סתמא) – ד, ז, טו, יח, יט (וראה בהע' שם שרבינו עצמו כתב: "נראה לר"י", והעורך קיצר), כט; סדר תנאים ואמוראים לרבינו יוסף טוב עלם – ט; ה"ר עזריאל – ה; קונטרס – ו, י, כח; שאילתות – כז; רש"י – יג; ה"ר שמעיה – יג; רב שלום גאון – טז (בהוספת העורך).

ז. קבצי התוספות למסכת קידושין

ידיעה חשובה: כל קבצי התוספות למסכת קידושין מיוסדים על "תוספות שאנץ"⁷³, ולפיכך שווה לשונם ותוכנם ברוב המקומות. ולכן כאשר נתקל המעיין בספק או קושיה או מחלוקת אחרונים בהבנת דברי התוספות שלנו, חשוב מאוד לעיין בשאר קבצי התוספות, ומובטח לו שיתבהרו הדברים היטב, והדבר

72 הועתק בשמו בסמ"ק מצורף ח"ג עמ' רנט אלא שכתב היד שם מטושטש, ולכן הבאתי כאן את לשון תוס' הרא"ש המיוסד על רבינו כמו שיראה המשווה לסמ"ק מצורף, וכע"ז בשאר מעתיקי רבינו עיין בתוס' שאנץ בהערה שאחרי אות ח.

73 תוס' הרא"ש ידוע שהוא קיצור תוס' שאנץ (כמו שכתב בצידה לדרך). ותוס' טוך ג"כ ידוע כן (וכמ"ש בתרומת הדשן סימן יט: "מימי תוספות שאנץ שקצרו מהר"א מטוך אנו שותים", וכ"כ מהר"ק בשורש קס: "התוס' טוך ברוב המקומות אינם אלא מקצרות דברי תוס' שאנץ", ודלא כדעתו של שיינפלד במאמרו במוריה הנזכר להלן הע' 84, שהתוס' טוך לקידושין מיוסד על תוס' ר"י שירליאון, ואינו כן, שהרי בקטע היחיד ששרד מתוס' ר"י שירליאון (ראה בסוף פרק ז בערכו) יש בידינו העתקת התוס' שאנץ (בסמ"ק מצורף מצוה רסט אות רנט), והתוס' טוך שם אינו כר"י שירליאון אלא כתוס' שאנץ, וכן שאר קבצי התוס' שבידינו שם). ועל התוס' שלנו לקידושין, ראה: א"א אורבך, עמ' 630 הע' 42, שהביא שכמה דברים המובאים בראשונים בשם תוס' שאנץ נמצאים בתוס' שלנו בסתמא. ועל התוס' ר"ש בר יצחק המעיין יראה שאין בו כמעט דיבור שאינו נמצא באחד מהקבצים הנ"ל. ובכלל, בבדיקת כל אחד מארבעת הקבצים הללו, מתגלה שמעל 80 אחוז מן הדיבורים נמצאים לפחות בשני קבצים אחרים מתוכם. וכן למעלה מ-50 אחוז מהדיבורים בכל קובץ שווים כמעט מילולית לאחד מן הקבצים האחרים, וזה מוכיח שכולם מבוססים על אותו קובץ תוס', והוא תוס' שאנץ ע"פ ההקבלה לשרידי התוס' שאנץ האבוד. ועל תוס' ר"מ מלונדריש ראה בערכו.

בדוק ומנוסה. אגב, ראוי לציין שבש"ס מהדורת טלמן, הדפיסו במדור "תוספי תוספות" את תוס' רא"ש, תוס' טוך ותוס' רבינו פרץ בשלמות, ומהשאר הביאו ליקוטים.

התוס' הנדפסים – והוא תוספות איברא⁷⁴ - נדפס לראשונה בשונצינו שנת רמ"ד. משתלשל מן התוספות שאנן בתוספת חידושי חכמי איברא (בעיקר: 'הר"ם', שהוא ר' משה מאיברא), והוא כנראה עיבוד של התוספות שבסמ"ק מצורף ראה בערכו. כדרך תוס' איברא, מעתיק את רש"י כלשונו לרוב ללא שינוי, ולעיתים אף ללא תוספת דעות אחרות⁷⁵. לא שרדו כתבי יד של התוס', וגם לאחרונים לא היה כתבי יד ממנו, והגהותיהם נעשו מסברא, או ע"פ קבצי תוס' מקבילים (מהרש"א ע"פ תוספות ישנים, ר"ב אשכנזי בשיטמ"ק כת"י ע"פ תוספות הרא"ש). כמה פעמים כתב מהרש"א⁷⁶ שנכנסו גליונות לתוך התוספות, וכן ניכר במקומות נוספים⁷⁷. בידי הרשב"א לא היו מצויים התוספות שלנו⁷⁸. בהגהות מרדכי סימן תקה מועתק התוס' שלנו (מא, ד"ה אסור) בתואר "תוספות שיטה"⁷⁹.

תוספות הרא"ש⁸⁰ - נדפס לראשונה בפיסא בשנת תקס"ו ושנית בוורשא תרפ"ז, וחסרים שם קצת קטעים. מדרך עגב, נדפס שם בטעות תוס' רבינו פרץ (עיי' בערכו להלן). מהדורה מושלמת עד סוף המסכת ע"פ שלושה כת"י ודפו"ר, נדפסה ע"י ר' דוד מצגר, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ח, ויש כתבי יד נוספים שלא היו ידועים לו⁸¹. וכן נדפס בשנת תשנ"ו עם הערות הגרמ"ש שפירא זצ"ל בשם "תוספי הרא"ש

74 בגליונות תוס' ר"ש בר יצחק, דפים כט-לד, יש קטעים החתומים "תוספות איברא" והם זהים אות באות לתוס' שלנו (וראה להלן הע' 86). התירוף הסתמי שבתוס' דידן דב, ד"ה אמה (וי"ל דהכי פריך וכו') מובא בתוס' רא"ש בשם ר' שמואל מאיברא, אבל גם בתוס' ר"ש שם תירץ כן (ובתוס' טוך שם חסר כל הדיבור).

75 ראה לעת עתה: א"א אורבך, עמ' 633 הע' 50; ובדף ו,א ד"ה משום, הוא תוכן דברי רש"י בד"ה שכן; ושם ד"ה שכן הוא ע"פ הנ"ל.

76 דף פ,א ד"ה בא"ד ולפי"ז, וכ"כ מהרש"ל דף לז,ב תוד"ה מושב, והסכים עמו מהרש"א.

77 כגון בדף ג,א סוד"ה מה ירק "וא"ת אמאי לא חשיב שושה לירק" וכו', הוא גליון, ושייך לפני "וא"ת אמאי לא חשיב שהאחרוג" וכו', וכמו בכל שאר קבצי התוספות (ובעצמות יוסף נדחק בזה מאוד). וכן בדף ד,א ד"ה ויצאה חנם הוא גליון ושייך שני דיבורים קודם (לפני ד"ה זרע), וכדמוכח בתוס' ר"ש בר יצחק, ועיי"ש פנ"י והגהות וציונים שבש"ס עוז והדר שם. וכן בדף ו,ב ד"ה ואם לאו לא יצא, נ"ל ברור שהוא גליון (ששונה מנוסח הדיבור המתחיל שלפניו "לא התירו לא יצא", וגם אין לו שייכות כל כך לסוגיה, וגם אינו בכל שאר קבצי התוספות, ועוד שהיה להם לכתוב הכל בדיבור אחד ולא לכתוב דיבור חדש), ומקורו באחד מקבצי התוס' בסוכה מא,ב (שכע"ז בתוס' ותוס' רא"ש שם). וכן בדף ז,א ד"ה ואפילו, אינו במקומו ואין בו שום חידוש וגם אינו בשאר קבצי התוספות. וכן בדף ט,א ד"ה הב, אינו במקומו ואינו בשאר קבצי התוספות. וכן בדף מא,א ד"ה אי איתמר שייך אחר ד"ה אסור וכ"ה בתוס' טוך ותוס' רא"ש, ובתוכן דיבור זה שונה קצת מתוס' טוך ותוס' רא"ש, ועיי' באוצר שיטות ולח"א ומגן גיבורים וזרע יצחק ועוד שפלפלו הרבה בדבריהם, ולפי האמור נראה שהוא גליון. ובחידושי בדף ה,ב תוד"ה הכא הוכחתי שנשתרבו שם גליון בסוף התוס'. וראה בספר וסמך ידו (להרב מיכאל סגרון) דף ב,א תוד"ה האשה שכתב בשם הרב הנאמן"ן שניכר שנכנס שם גליון לתוך דברי התוספות, עיי"ש באורך. וראה בהע' לתוס' שאנן אות כג הע' 194.

78 רשב"א בדף מב,א ד"ה ובשלמא: 'וקשה לי', ובתוס' שם הקשו כן (ובתוס' טוך ותוס' רא"ש ליתא).

79 גם 'תוספות' בסימן תקה הוא תוס' דידן בדף מב,א סוד"ה יתומים; א"א אורבך, עמ' 632, כתב: "ידוע שתוס' איברא נתכנו בשם שיטה", ולא הביא מקורות לכך, ולפחות במקום אחד נמצא כינוי זה לתוס' רבינו פרץ, ראה להלן הע' 103.

80 פרטים נוספים על הדפוסים וכתבי היד של תוס' רא"ש קידושין, ראה: ריצ"ל, עמ' 816-817 (ולא הזכיר שם את כתב יד גינצבורג ואת מהדורת מוסד הרב קוק).

81 כת"י ב' של התוס' טוך הנזכר להלן הע' 83, שבדפים 213 242 הוא מכיל את תוס' הרא"ש לדפים מב-נז (בדף

השלם". בתוס' הרא"ש יש הוספות מפירוש ר"ח שאינם בשאר קבצי התוס',⁸² מביא דברי ר"י בסתמא. תוס' טוך - מהדורת א"צ שיינפלד, מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ב. המהדיר כותב במבוא שהספר נדפס ע"פ ארבעה כת"י,⁸³ אולם כבר העיר הגרד"צ הילמן שלאמיתו של דבר נדפס הספר ע"פ כת"י אחד בלבד - מאוחר ומצונזר - ורק את השינויים הגדולים בינו לשאר כתבי היד ציין המהדיר.⁸⁴ תוס' טוך נמצא בשלמותו גם ב'תוספי תוספות' בש"ס טלמן המהדורה החדשה. דפים ח-ט, יט-פב נדפסו ע"י רמ"י בלוי ב'שיטת הקדמונים' מכתב יד אחר⁸⁵, שהוא ייחוסו בטעות לתוס' ר"ש בר יצחק (עיי' בערכו להלן). ובשניהם יש גם את רוב "גליון תוס'", שגם הוא מר"א מטוך, אלא שבכמות הגליונות וכדומה יש

הראשון שם נוספו שתי גליונות ב'חלונות', ובתחילת הגליון הראשון כתוב: 'לשון הרא"ש בפסקי אלמנה ניונות', ואכן שני הקטעים הם העתקת פסקי הרא"ש כתובות פרק יא סימן יח); כת"י יד גינצבורג 152 (ס' 6832) עמ' 215-190, שקוטלג בעבר כ'שטה למסכת קידושין' ולאחרונה זוהה על ידי קיצור תוס' רא"ש לחלקים נרחבים מפרקים א-ב; בשיטמ"ק כת"י יש מאות ציטוטים של תוס' רא"ש.

82 כגון: גב, ד"ה כל היכא. גם בדף ט, ד"ה לא, העתיק התוס' רא"ש באריכות לשון ר"ח ובתוס' שאנן ושאר קבצי התוס' הובא רק תוכן דבריו בקצרה, ראה בתוס' שאנן אות ט ושם הע' 53; וראה עוד שם אות יח הע' 153. 83 כתב יד א' - אוקספורד 130 (ס' 21427), דפים 241-229, סוף המאה ה'ט"ז, כתיבה איטלקית, חסרים התוספות לדפים מב, א-נז, א. כתב יד זה עם כל החיבורים הכלולים בו הועתק מכת"י ב' דלהלן (ראה: ריצ'לר, עמ' 813, ולא יתכן לומר ששני כתבי יד אלו הועתקו מכתב יד שלישי, כי בשניהם חסרים כיום דפים מב-נז, וניכר שבעבר היו בכת"י ב' דפים אלו ורק לאחר מכן נתלשו ממנו, שהרי הדפים בכתב היד שם מסתיימים בסוף עמוד ללא כל סימן לסיום.

כתב יד ב' - כת"י פפד"מ 136 (ס' 23154, פ' 3660), דפים 181-262, המאה ה'ט"ז, כתיבה אשכנזית. חסרים הדפים הנ"ל, והושלמו בכתיבה איטלקית מאוחרת מתוך תוס' רא"ש. הדפים מדף עד, ד"ה ת"ק עד סוף המסכת נתלשו מן העותק המקורי והושלמו באותה כתיבה איטלקית מתוך תוס' טוך, אולם בין ההשלמה למקור חסר דף אחד שבו היו תוס' לרף עד, ב-ע, ד"ה השתא. מדף עט, ד"ה ושמואל חסר כתב היד.

כתב יד ג' - כת"י אוקספורד 248 (ס' 18348), דפים 256-1392, אמצע המאה ה'ט"ו. כתב היד נקטע בדף עב, ד"ה היינו דרב, בכתב יד זה יש הרבה גליונות שאינם בשאר כתבי היד.

כתב יד ד - אוקספורד 78 (ס' 21597), דפים 193-289, סוף המאה ה'ט"ו, כתיבה אשכנזית (תיאור כתבי היד מבוסס על דברי שיינפלד במבוא עמ' ט-י, ובהערות לגוף החיבור עמ' קלג וקמ, וכן ע"פ תיאורם אצל ריצ'לר).

84 ראה: רד"צ הילמן, 'תעלומת ספר תוספות טוך על מסכת קידושין', 'ישורון כא, עמ' תשנ-תשנז, שכתב היד שממנו נדפס החיבור הוא כת"י א' הנ"ל, ונעשו בו יותר מתשעים שינויי צנזורה, וכנראה כת"י זה הוכן להדפסה בארצות הנוצרים ובשביל רשיון הצנזורה נעשו בו השינויים הנ"ל. עכת"ד. וראה שם שהעיר עוד על שני שיבושי נוסח שיש לתקנם ע"פ מהדורת בלוי נויש להוסיף עליהם רבים, כגון בדף ח, א ד"ה אף במקום: 'להך עובדא' צ"ל: 'מהך עובדא'; ט, ד"ה לא: 'שכך היה רב אשי בהוראה כמו רבינא' צ"ל 'בתרא'; ושם: 'ור"ת נמי פסק' צ"ל 'ור"ח', וסיים: 'יבורך מי שיתקן את המעוות ויחזור וידפיס את התוס' טוך בלי שיבושים'. המהדיר א"צ שיינפלד (מוריה, שנה כט, גליון יא-יב [ניסן תשס"ט], עמ' קע-קעה), ניסה להשיב על דברי הגרד"צ הילמן וצ"ל, אך בתשובתו הוכיח המהדיר את היעדר ידיעתו בכל הקשור לנושאי צנזורה, וכבר השיב עליו רש"ז הבלין, 'אור חדש על מכתבי הבעש"ט ותלמידיו', 'ישורון כג (אלול תשע"א), עמ' תקנה-תקנח.

הגרד"צ הילמן במאמרו שם עמ' תשנה כתב: "עוד ספר מספרי בעלי התוספות נדפס מתוך כתב-יד מצונזר והוא תוספות רבינו יהודה שיר לייאון מפאריס עמ"ס ברכות", וחכם עדיף מנביא, כי אכן גם תוס' אלו נדפסו מתוך אותו כתב יד שנדפס ממנו התוס' טוך לקידושין (אוקספורד 129, שהוא התחלתו של כת"י אוקספורד 130) ואף הוא הועתק מכת"י פפד"מ הנ"ל.

85 כת"י ד' הנ"ל.

הבדלים רבים בין שתי המהדורות⁸⁶. כיום יש בידינו כתב יד קדום מכולם, שיש בו הרבה גליונות חדשים שלא נדפסו⁸⁷. סתם "תוספות" בקידושין אצל מהרי"ק הוא תוס' טו⁸⁸.

בשולי הדברים ראוי לציין תגלית מרתקת שנתגלתה תוך כדי בדיקת תיאורי כתבי היד של תוס' טו. ועל מנת שיוכנו הדברים היטב אאריך יותר מהרגלי. לעיל (הע' 84) הוזכר שבכת"י ב' נתלשו הדפים שהכילו את תוס' טו לדפים נב-נז, עד-פב ושניהם הושלמו באותה כתיבה איטלקית, אולם ההשלמה הראשונה נעשתה מתוך תוס' רא"ש וההשלמה השנייה מתוך תוספות טו, דבר הדורש כמובן הסבר⁸⁹. בעיה נוספת וחמורה יותר עומדת לפנינו, שבכת"י א' שהועתק מכת"י ב' נמצאת רק ההשלמה השנייה ולא ההשלמה הראשונה, ורחוק מאוד להאמין שבידי סופר כת"י א' היה מצוי תדיר⁹⁰ תוספות רא"ש והוא השווה בין שני החיבורים וגילה שההשלמה הראשונה היא מתוס' רא"ש ולפיכך לא העתיקה. ניתן היה לענות תשובה פשוטה, שכת"י א' הועתק מכת"י ב' בשעה שהיו בו עדיין הדפים עד-פב, ורק לאחר מכן נתלשו גם דפים אלו, ואז השלימו המעתיקים את שני החסרונות⁹¹.

אולם תשובה זו אינה אפשרית, באשר הדבר ברור שדפים עד-עט הועתקו בכת"י א' לאחר שכבר נחסרו דפים אלו בכת"י ב', שהרי בשניהם חסרים הדיבורים לדף עד (נתון חשוב זה לא צויין בתיאורי

86 הרבה קטעים המסומנים במהדורת בלוי כ"גליון", נמצאים במהדורה השנייה בגוף התוס'. כמו כן, במהדורת בלוי כמחצית הגליונות חסרים [ומפ"ב ואילך יש שם רק ג' גליונות, בדפים מגב; נאב; סאב], ומאידך יש שם שלושה גליונות שלא נדפסו במהדורה השנייה (כזב סוד"ה אלו מסר; כטב סוד"ה רב יהודה; לאב סוד"ה דלא מפקנא. אבל שני הגליונות בדף לאב, ב ד"ה מסתייע מילתיה וד"ה ר"ט, אינם גליונות ר"א מוטו וכו' שמעידה שם החתימה "עכ"ל", אלא הם העתקות מ"תוס' איברא". ראה לעיל הע' 74 ואכן הם נמצאים בתוס' דירן מלה במלה). וכן יש במהדורת בלוי ארבעה דיבורים (נבב ד"ה ר"י, נגא ד"ה אפילו, נהב ד"ה לא, נזב ד"ה אינו) החסרים בשאר כת"י וכנראה הם מן הגליונות, ונדפסו במהדורת מכוני ירושלים בסוגריים מרובעות. כמו כן יש שם בדפים ב-ז, ט-יח (שבהם 'הפנים' אינו תוס' טו), חמשה גליונות (בא ד"ה בפרוטה דא, ד"ה בהפרת, דב ד"ה מעיקרא, יאב ד"ה מה יד, ד"ה ולא) ובראשון והרביעי נזכר ריצב"א, ובשלישי מופיע הלשון: 'ולי נראה', וכל אלה ממאפייני גליונות התוספות לר"א מוטו. ולכן נראה שמי שהשלים את החסורים בכתב היד מתוך התוס' טו, הוסיף ממנו גם גליונות אחרים.

87 כת"י רומא, ספריית אנג'ליקה 38 (ס' 11692), מאה י"ד-ט"ו, כתיבה אשכנזית. מכיל דפים יא, א-עג, א בלבד. ובייחוד חשוב מאוד להיעזר בו בדפים ב-יח, מב-נז, שיש מהם רק שני כתבי יד (כת"י א' וכת"י ב') נחשבים לכת"י אחד). בשיטמ"ק דף יז, א הובא קטע מתוס' טו ואינו לפנינו, ואפשר שהוא מהגליונות החסרים לפנינו בחלקם ואולי נמצא בכתב יד זה.

88 ראה במבוא שם עמ' ח. וע"ע במהרי"ק שורש קיא עמ' שעב ד"ה ועוד, שכתב וז": וקשיא לך: 'כדכתבו התוס' פ"ק דחולין וכן כתבו פרק שני בקידושין אלא שאין בידי התוספות'.

89 לפי מה שהוזכר לקמן בערך 'תוס' רבינו פרץ', שבמקור שממנו משתלשל הדפוס הראשון של תוס' רא"ש, היו חסרים דפים עג-פב והשלימום המעתיקים מתוס' ר"פ, אפשר לומר שהיו עותקים אחרים של תוס' רא"ש שהשתלשלו מאותו עותק, ובהם השלימו המעתיקים את החסר מתוך תוס' טו, ועותק כזה היה בידי המשלים ולכן בדפים מב-נז ההשלמה היא מתוס' רא"ש ובדפים עה-עט ההשלמה היא מתוס' טו.

90 הדגשתי 'מצוי תדיר', כי גם בידי סופר כת"י ב' נודמן תוספות רא"ש והוא השלים בו את החסר, אך ההבדל גדול. שם מדובר בכתב יד שהיה בו חיסרון וטרח בעליו והשיג בהשאלה עותק של תוס' רא"ש והשלים בו את החסר, אבל כאן צריכים אנו להניח שהיה מצוי אצלו תדיר תוספות רא"ש, וגם במקרה השווה את שני החיבורים, וגילה שההשלמה השנייה נעשתה מתוך תוס' רא"ש ולכן לא העתיקה.

91 או ששניהם הושלמו ממקור שלישי.

כתבי היד אצל שיינפלד וריצ'לר, ורק בהערה לתוס' טו"ך עמ' קלג העיר על כך שיינפלד⁹². ושוב חוזרות השאלות: למה מעתיק כת"י א' העתיק רק ההשלמה השנייה ולא ההשלמה הראשונה, וכמו כן, למה משלים כת"י ב' העתיק ההשלמה הראשונה מתוס' הרא"ש וההשלמה השנייה מתוס' טו"ך. הצעתי שאלה זו פעמיים בפני שני בחורים משיבתי, ושניהם העלו השערה נועזת: מכת"י ב' נתלשו תחילה רק דפים מב-נו ודף עד, ובמצב זה הועתק ממנו כת"י א'⁹³, לאחר מכן נתלשו דפים עה-פב מכת"י ב', והלך בעליו של כת"י א' לבעליו של כת"י ב' והשלים ממנו את דפים עה-פב⁹⁴, ונתקיים בו הפסוק "שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו". ובדפים נב-נו החסרים גם בכת"י א', נאלץ להשלים מתוך תוס' הרא"ש. ובזה נתיישבו היטב שני הקושיות. עד כאן תורף הצעתם.

אחד מהם גם הוסיף והציע בדיקה. כזכור, הגרד"צ הילמן העיר שכת"י א' (שעל פיו נדפס החיבור) יש בו צנזורה חלקית שאינה בשאר כתבי היד. ולכן הציע לבדוק את כת"י ב' בדפים אלו ולראות אם יש בו הצנזורה הנמצאת בנדפס. תוצאות הבדיקה אימתו את ההשערה, והצנזורה המפורטת אצל הגרד"צ נמצאת בדפים אלו גם בכת"י ב'.

תוס' מיוחס לר"ש בר יצחק (ב,א-ז; י,א-ט,א) – נדפס ע"י רמ"י בלוי, שיטת הקדמונים קידושין, ניו יורק תש"ל. אך כבר העירו⁹⁵ שכתב יד זה הוא עירוב של שני קבצי תוספות שונים⁹⁶: עד דף יט,א סוף ד"ה אפילו תימא, הוא קובץ תוספות אחד בלתי ידוע, ומדף יט,א ד"ה אומר אדם הוא זהה לשאר כתבי היד של התוספות טו"ך ואין ביניהם אלא שינויי נוסח ככל שני כתבי יד של חיבור אחד. וכמו כן גיליתי בס"ד שגם כל התוספות לדפים ח-ט הם תוספות טו"ך מלה במלה⁹⁷, כולל: "ולי נראה"⁹⁸. וכפי הנראה, בקובץ המקורי נתלשו שני דפים באמצע וכן הדפים שמדף יח,ב והשלימום המעתיקים מן התוס' טו"ך. כעת נעבור לזיהוי המחבר. בראש כתב היד רשם חכם אחד, שנראה לו שתוס' זה הוא "תוס' ר"י הזקן"⁹⁹, "וראיה לזה שכמה דברים הכתובים בתוכם שהם מביאים הרא"ש ז"ל בשם הר"י". אך למעשה

92 ולא יתכן לומר שדף עד נתלש מכת"י ב' בתקופה קדומה יותר ואז הועתק ממנו כת"י א', ולאחר מכן נתלשו שאר הדפים, כי אם כן למה המשלים של כת"י ב' לא השלים את דף עד, וגם איך יתכן שבדף עה שניהם מתחילים באותם מלים ("מדאורייתא הוא" בסוד"ה גוי).

93 מעתיק כת"י א' שם לב לחיסרון רק בדפים מב-נו וסימנו שם בסימון לחיסור, אבל את החסר של דף עד, כלל לא שם לבו אליו והעתיקו ברצף אחד (ואילו היה שם לב לא היה מעתיק תיבות "מדאורייתא הוא", שאין להן משמעות בפני עצמן).

94 ולאחר מכן נתלשו דפים עט-פב.

95 ראה: שיינפלד, ובפרט בעמ' י.

96 א"צ שיינפלד הנ"ל במבואו עמ' י, תיאר כתבי יד זה כשונה בכמה פרטים משאר כתב היד של תוס' טו"ך, עיי"ש. ותיאורו המטעה גרם לר' אברהם שושנה (מבוא לתלמיד הרשב"א, עמ' 27, הע' 38) לכתוב: "אין בין קובץ זה [=תוס' טו"ך] ובין מה שהדפיס הרב בלוי בשם 'תוספות רבינו שמואל בר' יצחק' אלא שינויים קלים בלבד עד דף יח,ב ומכאן ואילך הם זהים לגמרי (ראה מבוא שם עמ' י)". אבל כל המעיין ייווכח לראות שאין שום קשר בין שני קבצים אלו.

97 כפי שיראה כל מעיין. אגב במהדורת בלוי קרתה תקלה מצערת ושורה שלמה בדף ט,א, עברה מעמודה אחת לעמודה השנייה, והשורה החמישית בעמ' מז צריכה להיות בעמ' מח בין השורה הרביעית לחמישית.

98 ח,ב סוף ד"ה סלע.

99 ועל סמך זה מצטט החיד"א בספריו 'פתח עינים' הרבה פעמים במכלתין, יעיר אוזן מערכת ז, שו"ת חיים שאל ח"ב סימן כז, שם הגדולים ח"ב ערך תוספות ס"ק יב ועוד) את כת"י זה - על שני חלקיו - בשם "תוספות ר"י הזקן".

כיום אנו יודעים שאין קובץ תוספות לתלמוד שאין בו סתמי ר"י¹⁰⁰. מלבד זאת, כפי שכבר ראינו, קובץ זה עצמו מורכב משני חלקים ובשניהם יש סתמי ר"י!

הרב בלוי ייחס את החיבור לר' שמואל בר יצחק, מכיון שכתוב בו (מגב ד"ה וכל שאינה): "ואני הקטן שמואל בר יצחק". אולם בכתבי יד אחרים של החיבור (שלא עמדו לפני הרב בלוי) מפורש שר' שמואל בר יצחק אינו מחבר תוספות אלא רק הוסיף לו גליונות¹⁰¹.

הרב שיינפלד הוכיח בחמש ראיות חותכות¹⁰² שהחלק השני של החיבור - ששרד בשלמותו בארבעה כת"י אחרים - הוא תוספות טוך, ומסקנתו ודאי נכונה. ולעת עתה, מחבר החלק הראשון של הקובץ נותר אנונימי.

תוספות רבינו פרץ (מדף עג, ב) - בתוך סדרת תוספות "רבינו פרץ", וכן בסוף תוס' הרא"ש מהדורת וינמן, ניו יורק תשל"ו, וכן נמצא בשלמות בתוספי תוספות שבש"ס טלמן המהדורה החדשה (נדפס תחילה בתוס' הרא"ש דפו"ר במקום תוס' הרא"ש, וכנראה במקור שממנו הועתק כתב היד שהיה לפני מדפיסי התוס' הרא"ש היה חסר מדף עג והשלימו המעתיקים את החסר מתוס' רבינו פרץ). יתכן שהוא "התוספות" המובא בריטב"א. בדף עח, ד"ה ורבי יהודה, כתב: "זה"ר מורי ורבי הרב פרץ שיחיה". כמה פעמים מעתיק לשונות רש"י - בחתימה 'לשון הקונטרס' - בלא הוספה. באוצר שיטות¹⁰³ ובשו"ת מהרי"ק (שורש קסח, על קידושין דף נ, ב) מובא תוס' ר"פ.

תוספות ישנים - מובא הרבה במהרש"א¹⁰⁴, וחלקם (כארבעים מקומות) נוספו בתוך התוס' בסוגריים מרובעות ע"י המדפיסים (פפד"מ תפ"א ואילך). כמו כן, קטעים רבים מתוס' זה מובאים בתוס' אלפס (עיין להלן בערכו). 'פסקי תוספות' מיוסד על תוספות זה (ראה להלן בערכו). יש קצת דמיון בין תוס' זה לתוס' דידן¹⁰⁵.

תוספות שבסמ"ק מצורף - בסמ"ק מצורף מביא לאורך כל הספר עשרות קטעים החתומים 'לשון

100 ופלא על א"א אורבך עמ' 248 שהתעקש להחזיק בדעה זו. וכאן המקום להעיר על מש"כ שם: "הגיע לידינו קטע מתוספות הר"י לכתובות לראיותיו של [יהודה לייב] בלוי, ספר היובל לכבוד א"א הרכבי פטרבורג תרס"ט, עמ' 352 ואילך, שגילה את הקטע ופירסמו. [...] השוואת הקטע לנוסח שבתוס' הרא"ש מראה התאמה מילולית, ואין לטעון כי הקטע שבכתב היד אינו אלא העתק מתוספות הרא"ש ותו לא, שכן נמצאים בו עניינים שאינם בתוס' הרא"ש אבל הם מובאים בתוספות שלנו השם הר"י ומצד שני יש דיבורים שלמים בתוספות הרא"ש שאינם בקטע שבכתב היד". וכל דבריו טעות מוחלטת ואין אפילו הבדל קטן בין תוספות אלו לתוספות הרא"ש (חוץ מהבדל אחד, ששם בעמ' 361 אחרי "משום דחסא ליה" נוסף: "פירוש שמעשה את העובר ויכול להמיתו", וכנראה הוא תוספת גליון). והרשימה שהביא אורבך בהע' 74 של כל המקומות שכביכול יש ביניהם שינויים, אינה אלא כל המקומות שציין בלוי לדברי ר"י בתוספות המובאים כאן בסתמא. ומה שהביא שבאחד הקטעים נוסף בתוס' רא"ש קטע ירושלמי שאינו בכתב יד, הקטע שייך לדפים שלא הגיע אלינו כתב היד. וגם נעלם מעיני אורבך שבשניהם כתוב בלשון "נראה לי" (עמ' 362, ותוס' הרא"ש פה, ב סוד"ה המוכר). וזו דוגמא אחת מגי רבות שאין לסמוך על אורבך בלא בדיקה אחריו.

101 ראה במבוא שם עמ' ז; א"א אורבך עמ' 248.

102 שם עמ' ז-ט (הנ"ל הביא שם 6 ראיות, אך הראיה השלישית נובעת מטעות בפיסוק דברי המרדכי, ואכמ"ל).

103 לחכמי סלוניקי לט, א ד"ה למעוטי, עמ' קסו: "וכבר חפשתי ומצאתי בתו' שטה מרבינו פרץ".

104 ובראש חידושי למסכתין כתב מהרש"א: "בזו המסכתא הוספנו מדברי התוספות ישנים שנכתבו בשנת קמ"ב [היינו שהשתמש בכת"י שנכתב בשנת קמ"ב, אבל גוף התוס' יתכן שנתחבר הרבה זמן קודם. י.כ] ומדבריהם יש לעמוד על הבירור בכמה גמגומים שנפלו בתוס' שלפנינו".

105 ראה בהערות לתוס' שאנץ אות יח הע' 155 ואות כז הע' 214.

תוספות פרק... דקידושין¹⁰⁶, ובאחד מהם נכתב: "מפי' הר"מ ורבינו שמואל מאיברא"¹⁰⁷, ובמצוה קנו כתב: 'ורבינו אומר', ובתוס' דידן (סב,ב ד"ה גר) כתבו כן בשם 'רבינו נתנאל'. ומכאן שהם תוספות איברא. דמיונם לתוס' דידן מובהק ביותר¹⁰⁸, וניכר שזה האחרון מבוסס על תוספות אלו¹⁰⁹. בתוס' חכמי אנגליה יש 19 ציטוטים קטנים החתומים 'ש"א' (ונמנו במבוא שם)¹¹⁰, וכפי שהעיר המהדיר, הכוונה 'שיטת איברא', וציטוט אחד מהם זהה לתוספות שבסמ"ק מצוריק¹¹¹; גם בציטוטים אלו יש דמיון רב לתוס' דידן ותוס' ישנים¹¹².

תוספות ישנים וחידושי הראב"ד (עד דף נ,ב) - נדפס ע"י ווחולדר בפילדלפיה תשכ"ו, ע"פ כת"י סינסנטי 80 (ס' 17885), והובא הרבה ע"י הרב בלוי בספריו. וכן נדפס ע"י מו"ל אחר (שלא ידע שכבר נדפס) בשם "חידושי הראב"ד". כל הקטעים הסתמים בחיבור זה הם עיבוד נרחב¹¹³ של אחד מקבצי התוספות. וכן מעתיק קטעים מחידושי הראב"ד¹¹⁴.

תוס' חכמי אנגליה (עד דף עה,ב) - מהדורת ר"א סופר, ירושלים תש"ל. קטעים בודדים ממנו הועתקו ב'תוספי תוספות' שבש"ס טלמן. מעתיק הרבה קטעים מתוס' שאנן בדרך כלל בסתמא ולעיתים

106 מצוה מח (עמ' קכב, קכג), נ (עמ' קכו, בסתמא עיין בתוס' שאנן הערה שאחרי אות כ), קו (עמ' רנה, בסתמא, ושם עמ' רנו ד"ה לעולם בסתמא וגם להדיא), קנד (אות עז), קנו (עמ' מט), קסה (אות קיד), קסח (אות קטז), קפ (אותיות קעד, קעה, קפב, קצא, קצד, קצה, רו עמ' קב ועמ' קיג), קפא (אות רמז), ריג (סוף אות קפז), רל (עמ' שפז שפח[2]), רלה (אות שטו), רמה (ח"ג עמ' כט), רנא (עמ' קכו), רנו (עמ' קנו), רסט (עמ' רלה, רמה[3], רמז[2], רמח, רנא[2], רנג, רנה, רנו, רנט[2], רעו, שז).

107 מצוה רסט עמ' רמז (ובתוס' הנדפס שם הוזה לו בתוכן, נדפס בט"ס "ואומר הר"ח" במקום "ואומר הר"מ"). ר' שמואל מאיברא נזכר גם במצוה קסה. בח"ב עמ' שפז הביא 'מהר"י' והוא ר' יחיאל מפאריס בפסקיו המובאים בספר 'קובץ שיטות קמאי' קידושין, עמ' תרלח (קטע זה של הסמ"ק מצוריק הועתק אות באות כולל החתימה "לשון תוספות פ"ק דקידושין", בגליון המרדכי למסכת ברכות כת"י ניו יורק 674, ונדפס בספרו של ש' עמנואל, "תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו", ירושלים תשע"ב, עמ' 41 הע' 2.

108 ראה לדוגמא בתוס' שאנן: אות יח בהערה שאחרי האות, אות לא ליד הערות 264-267; ושם בהערות: 63, 202, 173; ובהערה הקודמת ולהלן הע' 113.

109 או שניהם מבוססים על תוספות איברא קדום יותר.

110 שמונה-עשרה מתוכם בין דפים יד, א לסוף פרק א, והאחרון בתחילת פרק ג.

111 דף נט,א ד"ה עני וסמ"ק מצוריק ח"ג עמ' כט (קטע זה של הסמ"ק מצוריק הועתק אות באות כולל החתימה "לשון תוספות פ"ק דקידושין", בגליון המרדכי כת"י פרמא 2902, והועתק בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 264, ויש כמה תיקוני נוסח). והשווה תוס' דידן שם ד"ה עני, ושם במקום: "ומכאן יש ללמוד" כתוב: "ומכאן נראה למהר"ר יצחק", והוא משלשה האחים הנקראים "רבותינו שבאיוורא".

112 דף כג,א ד"ה והא קמ"ל, כל הדיבור נמצא בתו"י המועתק במהרש"א שם אלא שכאן יש הוספה: "ואי לא הוה כתוב בסריס" וכו'; דף לג,ב ד"ה וציצית: "לא היה רבינו השר לובש טלית קודם עמוד השחר [...] והיה אומר לחזנים [...]", וכ"ה בפסקי תוספות (המיוסד על תוס' ישנים) סימן ע; שם ד"ה אלא, כ"ה בפסקי תוספות סימן פ.

113 כנראה מאחד מחכמי פרובנס. וכן קבע ווחולדר הנ"ל במבואו והסכים עמו א"א אורבך, עמ' 630 הע' 41.

114 וכותב להדיא שזה מחידושי הראב"ד. בראש דף מה,א כתב "לשון הראב"ד" ולא כתב בסופו "ע"כ", ונראה שמשם ואילך הכל מדברי הראב"ד. ואכן דף מט,ב ד"ה דברים, איתא שם שבדבר שבממון לא בעינן תנאי כפול, ודבר זה הובא בחידושי הרשב"א שם (נ,א ד"ה ומהא דאמרין דברים שבלב) בשם הראב"ד (הערת ידידי הבה"ח צבי פשדמיסקי נר"ו).

בשם: 'תוספות'¹¹⁵, וכן מעתיק קצת קטעים מתוס' ר"מ מלונדריש בחתימה: 'ר"מ'¹¹⁶. אך רוב הספר הוא חידושים מקוריים מחכמי אנגליה ואינו שייך לבעלי התוספות שבצרפת אשר מימיהם אנו שותים. וראה לעיל ערך 'תוספות שבסמ"ק מצורף'.

תוספות רבינו משה מלונדריש - נדפס מתוך כת"י פאריז 313 ע"י רמ"י בלוי ב"שיטת הקדמונים" בשם 'תוספות אלפס לר"מ מלונדריש'. והוא תוס' על הגמרות המובאות ברי"ף (ונקרא בפי מהרי"ק 'תוספות אלפס', אך אין להחליפו בנוכח להלן בסמוך). כמו ברוב המסכתות, רוב הדיבורים הוא העתקה בעיבוד קל מן התוס' שאנץ, וההוספות שלו חתומות "משה". כת"י פאריז הנזכר נקטע בסוף פ"א, וכיום יש בידנו כתב יד נוסף של החיבור (מנטובה 30)¹¹⁷ הכולל את תוספותיו גם לפ"ב ופ"ג.

תוספות אלפס לר' ישראל ב"ר יואל זוסלין (מחבר פירוש רש"י על הרי"ף) - נדפס בשלמות בתוך שנו"ס למרדכי השלם, ומסומן שם ככת"י א 2 וכת"י ג (כת"י אלו קוטלגו בטעות כ"ספר המרדכי!). והוא העתקת קטעים בעיבוד קל ממרדכי (נוסח אוסטרלייך או נוסח המחבר) ומ'תוספות', שהוא תוס' ישנים שהיה למהרש"א¹¹⁸ (ראה בערכו).

פסקי תוספות (ר' יעקב בר מאיר כץ? נפטר בשנת ה"א ק"ט) – נדפס לראשונה בסוף תלמוד בבלי שונצינו רמ"ד. והוא כולל רשימת פסקי הדינים המובאים בתוספות ישנים¹¹⁹ (שאינו בידנו בשלמות; עיין בערכו). אך רוב הפסקים החסרים הועתקו בתוס' אלפס הנזכר לעיל שם). בש"ס וילנא נדפסו "נוסחאות כ"י". אולם בכת"י זה¹²⁰ בכל הש"ס נוספו פסקים מתוך קיצור פסקי הרא"ש, ואף כאן הפסקים החדשים מקורם משם¹²¹.

לתוס' רי"ד אין שום שייכות לבעלי התוספות¹²²; "תוס' ר"י הזקן" הנדפס בשולי ש"ס וילנא אינו אלא פירוש רבינו אברהם מן ההר', כנודע.

115 יש שם 8 ציטוטים מ'תוספות' (ונמנו במבוא שם), וכולם נמצאים בתוס', תוס' רא"ש ותוס' טוך, שמקור שלושתם הוא תוס' רבינו.

116 וראה גם בתוס' שאנץ הע' 195.

117 ראה: י' פוקס, 'כ"י מנטובה הקהילה היהודית 30 תרומתו', תרביץ עט, ג (תשע"א), עמ' 389-412.

118 השווה תוס' אלפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 88 שורה 17, ומהרש"א ג, א תוד"ה ואשה (וראה בתוס' שאנץ אות ב הע' 14 שבשניהם יש תוספת שאינה בכל שאר קבצי התוספות); שם עמ' 163 שורה 338, ומהרש"א לג, ב תוד"ה אין (וראה בתוס' שאנץ אות כ הע' 173); עמ' 235 שורה 256-264 ומהרש"א נ, ב תוד"ה ה"ג (וקרוב לזה בתוס' רא"ש ותוס' טוך אך בשינויים, ורק כאן הלשונות דומים); עמ' 313 שורה 30 ומהרש"א עד, א תוד"ה וכשם.

119 עיין לדוגמא במהרש"א דף נז, ב בד"ה כל, ודף עז, ב בד"ה פרט, ובתוס' שאנץ בהערות שאחרי אותיות יא לא, ובהע' 55 59 166 173 222.

120 שלא ידוע היכן נמצא היום.

121 אות ו הוא בפ"א סימן לה. אות מ עד "במהלך דמי" הוא פ"א סימן נג, וההמשך "בישיבה של דין" בסימן נג. אות ק הוא בפ"ג סימן ב.

122 ונראה שלא היה כלל קבצי תוספות לקידושין לפני הרי"ד, כי בדף מג, ב ד"ה נערה הקשה סתירת רש"י שם לרש"י בגיטין, ובהכרח שלא ראה מה שכתבו כל בעלי התוספות שם שגם בקידושין כתב כן רש"י מתחילה ואח"כ חזר בו, עיי"ש.

קבצי תוספות אבודים לקידושין (רשימה חלקית)¹²³

תוספות רבינו אלחנן – ארבעה ציטוטים שרדו מתוס' זה, שלושה מהם הובאו לעיל פרק ו, והרביעי נמצא בתוס' ישנים¹²⁴; ומתוך תוס' זה נלקחו החידושים בשם 'רבינו אלחנן' שבספרי הראשונים לקידושין¹²⁵.

תוס' רבינו שמואל בן נטרונאי - הוזכרו בהגמ"י (הלכות אישות פ"ט אות ד, מהדורת ש' פרנקל, עמ' צ; פרק כג אות ט, עמ' קצד). וראה: ש' עמנואל, שברי לוחות, ירושלים תשס"ט, עמ' 61 הע' 44. תוספות רבינו יהודה שיר ליאון מפאריס - בתוספותיו לברכות ויומא מפנה ר"י שיר ליאון למה שכתב בקידושין¹²⁶. דיבור אחד מתוספות אלו הועתק באור זרוע פסקי ב"מ סימן רמט¹²⁷, וקטע מדיבור זה הועתק בסמ"ג עשה מח דף קכד, ג בשם: 'וכתב מורי'¹²⁸. תוספות שיטה - הוזכרו בשו"ת מהרי"ק שורש ל.

'תוס' מקידושין יש בידי ואינה פרישת רבותינו הצרפתים' - לשון מהר"ח אור זרוע בתשובותיו¹²⁹, ושם העתיק דבריהם. ונזכר שם: 'ומנהג בעירנו דרובא מסבלי והדר בקדשי [...] והורו הגאונים הר"ר אברהם והר"י הלבן [...] והר' יצחק והר' אליעזר ממיץ [...]'. 'תוספות כתב יד' - הובא בשיטמ"ק¹³⁰ יב, טו, א, ואינו בכל קבצי התוספות שלפנינו.

123 לא נכללו ברשימה זו ציטוטים סתמיים של 'תוספות' המצויים לרוב בספרי הראשונים. וראה על מקצתם בהערות: 69, 88, 107, 111, 115, 130, ובגוף החיבור הערה 214.

124 וז"ל: 'ויש בתוס' הר"ר אלחנן דהצריך ר"ת גט אחר שגדלה'. וענין זה לא הוזכר בתוס', תוס' רא"ש ותוס' טוך בדף מג, ב, כי הם מיוסדים על תוס' שאנן שבו לא הוכר עניין זה (כדמוכח מלשון תוס' ישנים שכתבו בשם תוס' ר' אלחנן, ובכל המסכת הוא מעתיק התוס' שאנן בסתמא).

125 מרדכי סימן תקמ (=מרדכי השלם עמ' 315): 'והר"ר אלחנן פירש'. וכ"ה בשמו בתוס' ר"פ פב, א ד"ה לא (ובתוס' רא"ש ותוס' טוך שם כתבו כן בשם משמעות לשון רבינו חננאל, ואפשר שבתוס' שאנן הביא כן בשם שניהם, ומקור כל הנ"ל ממנו); מרדכי סימן תצג ד"ה אין קנין (=מרדכי השלם עמ' 138 שורה 223): 'ואומר הר"ר אלחנן'; תוס' הרא"ש עח, ב ד"ה והלא (וכ"ה שם בסתמא בתוס' טוך ותוס' ר"פ); שם עח, ב ד"ה רישא (וכ"ה שם בתוס' טוך ד"ה האי בשם 'יש מפרשים'); שם עט, א ד"ה קדשה: 'ודקדק הר"ר אלחנן, וכ"ה בתוס' ישנים שבשנו"ס למרדכי השלם עמ' 315: 'ולפי דקדוק הר"ר אלחנן' ואולי צ"ל 'ולפיכך דקדק' עיי"ש); שם פא, ב ד"ה מתייחד (וליתא בכל קבצי התוספות).

126 ראה: א"א אורבך, עמ' 382 הע' 67, עמ' 478 הע' 67.

127 וסימן זה באר"ז הועתק בשמו בשו"ת מהר"ח אר"ז סימן נג עמ' מח, ובמרדכי קידושין סימן תפכ-תפג (וע"פ העתקתם יש לתקן בסוף הציטוט שבאר"ז 'ולא מיירי מידי [ממשכון]' כמו שתקנו במהדורת מכון ירושלים מסברא; וכן יש לתקן ע"פ המרדכי 'מיהו ל"ג [=לא נראה] שיש לחלק', וע"ע בשנו"ס עמ' 102 שורה 73).

128 ולפני זה העתיק הסמ"ג בסתמא את לשון תוס' שאנן בעניין זה (שהובא בסמ"ק מצורף מצוה רסט עמ' רנט ושאר מעתיקי רבינו, עיין בתוס' שאנן בהערה שאחרי אות ח).

129 סימן כו, עמ' כז.

130 בחלקים שנדפסו ע"י בלוי. ובכתב היד יש קטעים נוספים מ'תוס' כת"י. אבל ה'תוספות אחרים' המובא שם בדף ב, ב, אינו 'תוס' כת"י, אלא ה'תוספות' הסתמי המובא בחידושי תלמיד הרשב"א שבסוף שו"ת מהר"י בירב שם ד"ה א"נ. גם באוצר שיטות (דף מח, ב, תוד"ה איכא, עמוד קעג) הביא לשון 'תוספות של כתיבת יד על קלף ונראים לי בכתיבתם שהם ישנים', והלשון שציטט שם אינו אחד מהקבצים שבידינו שם, אך כע"ז בתוס' רא"ש ותוס' טוך שם ד"ה דאיכא, ואפשר שתוס' כת"י זה הוא תוס' שאנן.

ח. יתרונות החיבור

למרות שכמעט כל הדברים הנדפסים כאן כבר נמצאים פחות או יותר בקבצי התוספות ובשאר מעתיקי רבינו, מ"מ חשיבות עצומה נודעת לחיבורנו, באשר ידוע מעלת של ראיית הדברים במקורם הראשון לפני שעברו קיצורים ועיבודים. ובהיות שתוס' שאנץ הוא הבסיס העיקרי לכל קבצי התוספות וכן לכל ספרי הפסק האשכנזיים שאחריו, לכן לראשונה יכול המעיין לראות הדברים במקורם ועל ידי זה לזכות גם להבנת דברי הראשונים ביתר עמקות, וגם לראות ולידע מה הוסיפו ושינו הראשונים מתוס' שאנץ ומילא להבין במה הם חולקים עליו (וראה דוגמא נפלאה לכך בהע' 109). וצא וראה בשו"ת מהרי"ק שורש קס שפלפל באריכות להלכה ולמעשה מתוך השמטת תירוצים ושינויי לשון ששינה תוס' טוך מלשון תוס' שאנץ. כמו כן, עשרות קטעים סתמיים המפוזרים בספרי הראשונים נתגלה כעת שמקורם בתוס' שאנץ.

ט. על דרך ההדרה

למען הסדר הטוב חולקו ההערות לשניים:

לאחר כל דיבור ודיבור נכתב – שלא בהערות השוליים, אלא בגופן מוקטן – באיזה ספרים הועתק דיבור זה ואיזה חלקים ממנו העתיקו (ובקצת מקומות פירטתי דבר זה בהערות שוליים כדי שלא להעמיס על המעיין). המעתיקים שנצמדו – פחות או יותר – ללשון רבינו¹³¹, נכתבו בלשון "הועתק ב..."; והמעתיקים שהעתיקו בעיקר את תוכן הדברים נכתבו בסגנון "הובא ב...". כמו כן השתדלתי לציין מי העתיק ישירות מרבינו ומי העתיק ממקור משני ומהו המקור המשני. עמל רב הושקע בנקודה זו, ושיגאות מי יבין. כיוצא בזה נכתב באותן הערות על המקורות שכנראה מהם שאב רבינו את דבריו, וכן מקבילות מן התוספות במסכתות אחרות¹³².

בהערות השוליים התמקדתי בשלוש נקודות: א. השוואה ללשון מעתיקי רבינו, לגלות על פי זה את כל הקיצורים והשינויים ששינה העורך מלשון המקורית של רבינו. ב. לעמוד על השינויים המכוונים ששינו הראשונים מלשון של רבינו ולתת להם ביאור כמידת יכולתי (ראה למשל בהע' 106, 109, 116, 118, 173, 246, 254, 273). ג. לבאר מונחים שאינם ידועים, להעיר ולהאיר במקום הצורך, וגם השוואה מועטת לספרי הראשונים והאחרונים (אולם כמעט לא עשיתי השוואה לראשונים שאינם מעתיקי רבינו). העתקתי מכתב היד גם את הדיבור המתחיל מן המרדכי – מלבד דיבורים בודדים שקטעי התוספות הועתקו לאחר ציטוטי ראשונים אחרים ולא מיד אחרי הדיבור המתחיל של המרדכי – למרות שאין בדרך כלל קשר מהותי בין השניים, ורק בא לציין את מיקום הסוגיא או העניין במרדכי, ופעמים רבות הדיבור המתחיל מוטעה (ראה לדוגמה בהע' 48, וראה גם הע' 221).

העתקתי את כתב היד בזהירות רבה ולא שנית מאומה מדעת עצמי (בכתב היד לא תמיד ניכר ההבדל בין האותיות: ב-כ, ד-ר, ובמקומות אלו פענחתי לפי ההקשר ועפ"י מעתיקי רבינו), אבל הוספתי כמה דברים כדי להקל על הלומד: בראש כל פסקה הוספתי מספור וציון הדף והעמוד בגמ'; ראשי תיבות וקיצורים השלמתי כנהוג אחרי הגרש; מקורות השלמתי בסוגריים עגולות ובכתב מוקטן; סוגריים מחודדים <> מורים על קטע שאינו מדברי רבינו אלא מן העורך (כמו הדיבור המתחיל מן

131 כמובן שזו נקודה שאינה מגודרת, וגם תלויה בגורמים שונים כגודל הדיבור וכן ביחס לשאר מעתיקים.

132 ובכמה מקומות מצאתי מקבילות (בעיקר בתוכן) לתוס' רבינו בשאר מסכתות. ראה בהערות שאחרי אותיות: ד, ו, י, יא, יז, כב (ועי"ש שבפירושו הר"ש לזרעים כתב טעם אחר), כו. וראה בהערה 74 שהערתי על סתירה פנימית הקיימת לכאורה בתוס' רבינו לקידושין.

המרדכי והמלה 'הג'ה' שבראש כל דיבור, וכן הוספות מעטות של העורך שנוספו לאחר החתימה 'תוס' ע"כ'; סוגריים עגולות ( ) מורים על מחיקה ע"פ מקורות מקבילים או מסברא; סוגריים מרובעות [ ] מורים על הוספה ע"פ מקורות מקבילים או מסברא. לא ציינתי מלים בודדות שנמחקו ע"י הסופר עצמו.

י. תודות

ר' מנחם שטיבל שליט"א עבר על חלקים מהחיבור והוסיף מראי מקומות חשובים. בכל שלבי עריכת החיבור, החל מהעתקת כתב היד, עובר בליבון הסוגיות וכלה בכתיבת ההערות והמבוא - נעזרתי בבחורים חשובים משיבתי ישיבת 'אורחות תורה', 'ואי אפשר לפורטם כי רבים הם, על כן יהיו בעיניכם כאילו פרטתי'. נעזרתי רבות בספר החשוב 'קובץ שיטות קמאי' ודרכו הגעתי להרבה ספרי ראשונים נדחים. ידידי נכבדי פרופ' שמחה עמנואל שלח לי צילום דיגיטלי משובח של כתב היד ועודדני לפרסמו, וכן התייחס בסבר פנים יפות לכל שאלותיי, וגם העיר לי על שלושה קטעי תוס' שאנץ לקידושין המסתתרים ברחבי 'מרדכי הגדול'. צוות המכון לתצלומי כתב יד העבריים בספריה הלאומית בירושלים, לא מנע ממני את עזרתו ועל כולם אזכיר במיוחד את ד"ר עזרא שבט וד"ר יעקב פוקס. לכולם נתונה תודתי מעומק הלב ושכרם כפול מן השמים. ולסיום אודה לספריית אוקספורד על הרשות לפרסם את כתב היד.

אסיים בתפילה שאזכה לשקוד באהלה של תורה כל הימים ולהגות בתורתן של ראשונים, לחשוף מטמוניות ולהבין "דברי חכמים וחידותם". והיה אם יגרום חיבור זה ללמוד את דברי הראשונים ביתר עמקות ולהתייחס בכבוד ראש הנצרך לכל תיבה ותיבה שלהם, לידע סדר השתלשלות דברי הראשונים, ולשים לב מה הוסיף ושינה כל אחד מדברי קודמו, והיה זה שכרי.

נספח: פירות הנושרים – ידיעות מן המאמר ומן המבוא

להלן רשימת עניינים שונים שנידונו ושנתגלו ברחבי המאמר והמבוא (כל ההפניות הסתמיות כאן הם לגוף החיבור, וכאשר ההפניה היא למבוא צוין הדבר בפירושו).

ידיעות על תוספות שאנץ

- א. התוס' הנדפסים בדפוס התלמוד במסכתות הבאות הם תוספות שאנץ: שבת מפרק יז ואילך, ר"ה, סוכה, כתובות מפרק י ואילך, זבחים מלבד הוספות רבינו ברוך (כנראה), מנחות פרק ג (מדף כה, ב), בכורות (פרק א).
- ב. הר"ש משאנץ לא כתב תוספות לפסחים מדף צו, א, והנדפס במהדורת פרום לפרק ערבי פסחים אינו ממנו (מבוא הע' 6).
- ג. המהדורה הארוכה של תוס' שאנץ לפסחים מדף לו, א אינו ממנו, אלא ככל הנראה תוס' ר"י שירליאון (מבוא הע' 7).
- ד. על חיבורים נוספים המיוחסים לרבינו בטעות, ראה מבוא הע' 2.
- ה. על המסכתות שלא חיבר עליהם ר"ש משאנץ תוספות, ראה מבוא הע' 1.
- ו. התוספות הסתמיים המובאים ב'מרדכי הגדול' קידושין גיטין וב"מ, הם תוספות שאנץ (מבוא פרק ג) וכן הקטעים הסתמיים (לפחות למסכת קידושין) שבו נלקחו ממנו (שם ליד הע' 33).
- ז. על מהדורות בתוס' שאנץ קידושין, ראה הע' 19.
- ח. כפי הנראה לא ראה ר"ש משאנץ את פירוש ר"ח לקידושין במקורו (הע' 152).
- ט. ב'תשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת' יש סימנים שלמים שנלקחו מתוס' שאנץ (הע' 162).

י. מרדכי, סמ"ג, מהרי"ח, אגודה, ר"י אלמדארי ופסקי הרא"ש בכל הש"ס, מעתיקים הרבה מאוד מתוס' רבינו בסתמא (מבוא פרק ה).

יא. לענין אם רבינו אברהם מן ההר היה בידיו תוס' שאנץ, ראה הע' 123.

יב. הר"ש משאנץ בתוספותיו לסוכה יבמות קידושין ומסכתות נוספות לא כתב שום חידוש מדיליה אלא היה רק "דולה ומשקה" מתורתו של רבו ר"י הזקן (מבוא סוף פרק ב והע' 26 שם).

יג. תוס' שאנץ לקידושין מיוסד בעיקר על תוס' רבינו אלחנן, וקצת על תוס' ר"י שירליאון (מבוא פרק ו).

וראה עוד בסמוך אות יב.

ידיעות על ספרי הראשונים לקידושין

א. כל קבצי התוספות למסכת קידושין משתלשלים מן 'תוספות שאנץ' (מבוא פרק ה).

ב. גם הרמב"ן, רשב"א, תלמיד הרשב"א, ריטב"א, מאירי [וכל אלו שנמנו לעיל אות י'] ראו את תוספות שאנץ ומבוססים עליו בהרבה מקומות (מבוא פרק ז).

ג. המעתיקים המשניים של תוס' שאנץ הם: סמ"ק ועץ חיים לונדון דרך הסמ"ג; הגמ"י דרך הסמ"ג והמרדכי; אגודה מהמקור ודרך המרדכי; רשב"א וריטב"א מהמקור וגם דרך הרמב"ן; תלמיד הרשב"א גם מהמקור גם מהרמב"ן וגם מהרשב"א; שיטה קדמונית דרך הרשב"א ולעיתים מהרמב"ן; ר"ן דרך תלמיד הרשב"א; נמוק"י בעיקר דרך הריטב"א והר"ן וקצת דרך הרשב"א והרמב"ן; טור דרך הרא"ש; רבינו ירוחם איני יודע אם רק דרך תוספות ופסקי הרא"ש או גם מהמקור (מבוא פרק ה).

ד. התוספות הנדפסים הם תוספות איברא, והם כנראה מיוסדים על התוספות שבסמ"ק מצורף (מבוא פרק ז בערכו).

ה. פעמים רבות נכנסו גליונות לתוס' הנדפסים (שם).

ו. תוס' טוך לקידושין ותוס' ר"י שירליאון לברכות נדפסו ע"פ כת"י אחד משובש מאוחר ומצונזר (מבוא פרק ז בערכו).

ז. התוס' המיוחס לר"ש בר יצחק מורכב משני קבצי תוספות; דפים ב-ח, יא-יח הם קובץ תוספות שמחברו בלתי מזוהה, ושאר הדפים הם תוספות טוך (מבוא פרק ז בערכו).

ח. החיד"א ראה את כתב היד של תוספות זה, ומצטטו בחיבוריו בשם "תוספות ר"י הזקן" (שם הע' 99).

ט. פסקי תוספות מיוסד על תוס' ישנים (מבוא פרק ז בערכו).

י. על מהדורות רש"י ראה הע' 84.

יא. על עדות לקיום פירוש רבינו שמעיה, ראה הע' 77.

יב. לתרומת הדשן לא היה תוס' שאנץ ותוס' טוך (הע' 214).

יג. פירוש ר"ח לקידושין היה מצוי בידי הרא"ש (מבוא פרק ז בערכו).

יד. 'תוספות' הסתמי המובא בסמ"ק מצורף הוא 'שיטת איברא' המצוטט בתוס' חכמי אנגליה (מבוא פרק ז בערכו).

וראה עוד לעיל אותיות: ו, ז, ח, יב, יג.

ידיעות על 'מרדכי הגדול'

א. מרדכי הגדול נכתב במקורו בצידי המרדכי, ובמסכת קידושין טעה הסופר פעם אחת והעתיק את המרדכי תחת 'מרדכי הגדול' (מבוא פרק ג).

ב. המרדכי שבגליונותיו נכתב 'מרדכי הגדול' היה כנראה מרדכי נוסח המחבר עם גליונות מנוסח אוסטרייך,

והסופר חשב שגליונות אלו שייכים למרדכי הגדול והכניסם לתוכו (מבוא פרק ג).
 ג. עורך 'מרדכי הגדול' לא היה תלמיד חכם, ובהרבה מקומות טעה בהבנת הנקרא וסירס את דברי הראשונים אותם העתיק (מבוא פרק ג).
 ד. בשני מקומות מצינו שהעורך ציטט תוס' שאנץ רק בחלקו, כיון שהחלקים האחרים הובאו כבר במרדכי, ואחרי סיום הציטוט נוסף גליון מחכם אחר שהעתיק קטע זה מתוס' שאנץ (הע' 145, 154, 204).
 וראה לעיל 'ידיעות על תוס' שאנץ' אות ו.

ידיעות על ספרים שונים

א. ר"י הזקן לא כתב תוספות לתלמוד (מבוא ריש פרק ו).
 ב. 'תשובת הרב שמואל מצרפת' המובאת בראבי"ה ח"ד סימן תתק"ז, שנתחבטו החוקרים בזהותו, היא 'תשובת הרב יצחק בר שמואל מצרפת [=ר"י הזקן]' (ראה סביב הע' 88-85).
 ג. הכינוי ר"צ בפסקי רבינו אביגדור צרפתי על התורה מכון לקובץ תוספות מסוים או לר"י הזקן (הע' 126).
 ד. בפירוש הרב"ז על הרמב"ם יש העתקה סתמית של ה'שיטה' לנדרים (הע' 157).
 ה. ר"י באגודה נדרים הוא רבינו יעקב [רבינו תם] (הע' 101).
 ו. על חידושי הריטב"א לנדרים שאינם בירידינו, ראה הע' 115.
 ז. על תוספות רבינו אליעזר ממין לנדרים ומעתיקיו, ראה סביב הע' 121-131.
 ח. ר"י אלמדארי בסוגיות לנדרים מעתיק את תוספות ר"א ממין (הע' 124).
 ט. בפירוש ר"י לשאלות מהדורת מירסקי, יש העתקות סתמיות של פירוש ר"י אלמדארי (הע' 124).
 י. מצינו אחרון שכתב בשם 'נמק"י' והדברים נמצאים ברש"י על הרי"ף (הע' 115).
 יא. על פירוש הריב"ן 'ומהדורא קמא דרש"י' לכתובות, ראה הע' 78 ו-82.
 יב. רוב קבצי התוספות לגדה מבוססים על תוספות רבינו ברוך (הע' 132-133, וראה גם הע' 135).
 יג. בסמ"ק מצורף הביא 'תוספות מנחות' וכע"ז בשיטמ"ק שם בסתמא (הע' 190).
 יד. מצינו בראשונים הכותבים לשון 'מצאתי' על דברים שכבר הובאו בספרי הראשונים שעמדו לעיניהם, מאחר ששם הובאו הדברים בקצרה והם הוסיפו דברים מן המקור (הע' 191, 274).
 טו. ספר האגודה הוא העתקת קטעים הלכתיים מתוס' שאנץ ומרדכי נוסח המחבר, ודיבורי המתחיל שם אינם מהגמ' אלא מהרי"ף והמהדיר לא סימנם כראוי (מבוא פרק ה בערכו).
 טז. פסקי מהרי"ח בכל המסכתות כולל כל פסקי הדינים הנמצאים בגמרא רש"י ותוספות שאנץ (מבוא פרק ה בערכו).
 יז. הנמוק"י הוא מעין 'שיטה מקובצת', ומעתיק בעיקר: ריטב"א, רמ"ה, ר"ן וקצת תוספות הרא"ש, רשב"א ורמב"ן (מבוא פרק ה בערכו).
 יח. לסתירה בין קבצי התוספות בציטוט שאלות, ראה הע' 214.
 יט. על נוסחאות ספר המרדכי ראה מבוא פרק ה בערכו.
 כ. בגליונות כתבי היד של המרדכי הועתקו לעתים קטעים מהסמ"ק מצורף בסתימות (מבוא הע' 107 ו-112).

ביבליוגרפיה מקוצרת

ספרים למסכת קידושין

יד רמה = יד רמה על מסכת קידושין, בעריכת א' שושנה, מכון אופק, ירושלים תשנ"ו.
 מהרי"ח או פסקי מהרי"ח = א"ש שולביץ [מהדיר], פסקי מהרי"ח על סדר מסכת קידושין, בתוך: הלל מן [עורך], אהל חייא קידושין אסופת כתבי יד..., בני ברק תשס"ז.
 מרדכי השלם = י' רוט [מהדיר], ספר המרדכי למסכת קידושין על פי כתבי יד..., בתוך מחקרים ומקורות – מאסף למדעי היהדות, ספר ב, כרך א, ערוך ביד ח"ז דימיטרובסקי, בית המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים תש"נ.
 קובץ שיטות קמאי = הרב ש"מ יונגרמן, זכרון יעקב תשס"ט.
 שיטמ"ק = שיטה מקובצת למסכת קידושין, בתוך: רמ"י בלוי, פסקי אור זרוע, ניו יורק תשנ"ז. השתמשתי הרבה גם בגוף כתב היד ממנו הדפיס בלוי.
 תוס' טוך = הרב א"צ שיינפלד [מהדיר], תוס' טוך קידושין, מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ב.
 תוס' ר"ש = תוספות ר"ש בר יצחק בתוך שיטת הקדמונים קידושין, ניו יורק, תש"ל (אולם רק את דפיס ב-ח יא-יח, הבאתי בשם זה, ושאר הדפיס שבחיבור זה הם תוס' טוך, ולא השתמשתי בהם אלא לעיתים רחוקות להשוואה לנוסח תוס' טוך מהדורת מכון ירושלים).
 תלמיד הרשב"א = ר"א שושנה [מהדיר], חידושים לקידושין לאחר מתקפי קמאי מתלמידי הרשב"א, בתוך: אור הגנוז – קידושין כרך א, ירושלים תשנ"ט (אין להחליפו בתלמיד הרשב"א לדפיס ב-ח הנדפס בסוף שו"ת מהרי"בירב שלא הזכרתי בחיבור זה).

ספרים כללי

אגודה = מהדורת הרב אלעזר בריזל, ירושלים תשל"ט.
 אור זרוע = מהדורת מכון ירושלים (בשלושה חלקים), ירושלים תשע"א.
 דק"ם השלם = תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות... (שני חלקים) מסכת נדרים, ירושלים תשמ"ה-תשנ"א, מכון התלמוד הישראלי השלם.
 שו"ת מהרי"ק = מכון אורייתא, ירושלים תשמ"ח.
 תוס' הרא"ש = הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"נ-תשע"א.
 תשובות בעלי התוספות = א"א אייגוס [מהדיר], תשובות בעלי התוספות, ניו יורק תשי"ד.
 תשובות חכמי פרובינציא = ר"א סופר [מהדיר], תשובות חכמי פרובינציא, ירושלים תשכ"ז.
 בתלמוד בבלי ומפרשיו ורי"ף ומפרשיו השתמשתי במסכת קידושין מהדורת עוז והדר, ירושלים תשס"ו, ובשאר המסכתות, לא השתמשתי בהוצאה קבועה. במפרשים הנפוצים, כמו חידושי הרמב"ן רשב"א, ריטב"א, שיטה לנ"ל, סמ"ג, סמ"ק, רבינו ירוחם, מהרי"בירב, שיטמ"ק לכל הש"ס (חוץ ממסכת קידושין, ראה לעיל), לא השתמשתי בהוצאה קבועה. בסמ"ג ורבינו ירוחם ציינתי לפי דפוס ונציה.

ספרות מחקר

א"א אורבך = א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשס"ח.
 יהלום = ש' יהלום, 'תוספות שני': מהדורותיו ומאפייניהן', תרביץ, כרך פ חוברת א (תשע"ב), עמ' 88-41.
 ליפשיץ = י"ש ליפשיץ, סנהדרי גדולה, כרך ו, מבוא לליקוטי תוספות שאנץ סנהדרין, ירושלים תשל"ו.
 ריצ"ל = ב' ריצ"ל, 'כתבי יד של תוספות על התלמוד', תא שמע – מחקרים לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, אלון שבות תשע"ב, עמ' 771-854.
 שיינפלד = הרב א"צ שיינפלד [מהדיר], מבוא לתוס' טוך [ראה בערכו].

קיצור הידיעות הנחוצות למעיין

החיבור הנדפס כאן הוא ליקוט מתוס' שאנן קידושין שהועתקו ב'מרדכי הגדול' הכולל הוספות על סדר המרדכי, והעורך הוסיף דיבורי המתחיל מן המרדכי והוספות מועטות (הנדפסות כאן בסוגריים מזוותיות < >).

בהערות שאחרי האותיות ציינתי מי העתיק את דברי התוס' שאנן, והשתדלתי לציין מי העתיק בצורה ישירה ומי ממקור משני, וכן השתדלתי לחשוף את מקורות רבינו. ובהערות בשולי העמוד ניסיתי לעמוד על השינויים ששינו מעתיקי רבינו מלשונות רבינו ולנסות להבין מדוע שינו. מטרת ההערות בעיקר לבאר את דברי רבינו [ר"ש משאנן], ולא בדווקא את שינויי העורך שלא היה תלמיד חכם. כל הערות השוליים נכתבו על סמך שהמעין ראה את הנכתב בהערה שאחרי הדיבור, ועליו להיות מודע לכך.

המונחים המשמשים בחיבור זה (בשני סוגי ההערות):

רבינו = רבינו שמשון משאנן.

העורך = מחבר ומלקט המרדכי הגדול.

הסופר = הסופרים שהעתיקו את החיבור 'מרדכי הגדול'.

'רא"ש' סתם – הכוונה שכ"ה גם בתוס' הרא"ש וגם בפסקי הרא"ש.

תוספות ישנים המובא בשנו"ס למרדכי השלם = תוס' אלפס וסלין המועתק בשנו"ס למרדכי השלם, שהתוספות שהוא מעתיק הוא תוספות ישנים.

תוס' / תוס' דידן = התוס' שנדפסו על הדף.

< > = הוספות של עורך ה'מרדכי הגדול'.

( ) = מחיקה ע"פ מקורות מקבילים או מסברא.

[ ] = הוספה ע"פ מקורות מקבילים או מסברא.

[...] = במקור המצוטט יש כאן תוספת דברים שלא הועתקה.

פרק ראשון

א. [ב ע"ב] <בתורת שווה כסף¹ (או) [ולא] בחליפין מקודשת [מרדכי ס"ס תעג]. הג"ה <דאסר לה אכולי עלמא כהקדש. ו"הרי את מקודשת לי", [להיות לי]², כמו 'הרי הן מקודשות לשמי' (נדרים מה ע"א), דפירושו³ להיות לשמים⁴. מיהו אם אמר טלית זו או ככר זה מקודש לי אין נראה שיועיל⁵, דדווקא אשה במה שמתייחדת להיות לו נאסרת לכל, אבל טלית וככר לא שייך למימר הכל⁶. ופשטיה דמילתא⁷ מקודשת מזומנת⁸ כמו תרגום דוקדשתם היום ומחר⁹ (שמות יט י). תוס'.

הדיבור כולו הועתק בתוס', תוס' טוך, תוס' רא"ש, תוס' ר"ש ד"ה דאסר, אגודה סימן א (בשני המקורות האחרונים חסר 'מיהו אם אמר וכו' למימר הכי'). תחילת הדיבור (עד 'להיות לי') הועתק בתוס' חכמי אנגליה ד"ה מעיקרא.

- 1 'כסף' – כ"ה במרדכי נוסח אוסטרייך וחלק מכת"י של נוסח ריינוס. ברוב כת"י נוסח ריינוס: 'פרוטה' (ע"פ שנו"ס למרדכי השלם עמ' 89, ושם מצויין גם כת"י ר' שהוא כת"י וטיקן 141 [=נוסח המחבר], אך סבורני שנפל בשנו"ס שם ט"ס).
- 2 כ"ה בתוס' ר"ש, ובל"ז אין הבנה לדבריהם, ונשמט בטעות הדומות לי-לי, וכע"ז באגודה ('פירושן] להיות לי') ותוס' טוך ('כלומר כדי להיות לי'). בתוס' כתב: 'כלומר להיות לי מקודשת לעולם בשבילי', וכע"ז בתוס' רא"ש ('כלומר מקודשת לכל העולם בשבילי') ותוס' חכמי אנגליה ('כלומר הרי את אסורה לכולי עלמא בשבילי'), ולשונות אלו נלקחו ממש"כ רבינו בהמשך 'דדווקא אשה' וכו'.
- 3 'דפירושו' – תיבה זו איננה בתוס' תוס' טוך ותוס' ר"ש, וע"כ שרבינו לא כתבה אלא תוספת העורך היא, וכע"ז גם הוסיפו התוס' רא"ש ('כמר') והאגודה ('פירוש').
- 4 והיינו שהוקשה לרבינו קושיית הרמ"ה: "דהרי את מקודשת לי משמע שהוא מקדש לעצמו ותהא אסורה לו כהקדש" (וכ"כ מהר"ם ועצמות יוסף), ועיי"ש שתיקן באופן אחר קצת, ועיין בהערות לתוס' רא"ש עמ' י' הע' 62 מה שביארו בדבריו.
- 5 'אין נראה שיועיל' – כ"ה גם בתוס' דידן. בתוס' רא"ש בסגנון מורחב יותר: 'ולא הוי מפרשין ליה שיהא אסור כהקדש לכל להיות לי'. ובתוס' טוך: 'אין נראה שתהא מקודשת לו'.
- 6 'מיהו אם וכו' למימר הכי' – בכל מעתיקי רבינו (תוס', תוס' רא"ש, תוס' טוך) נמצא קטע זה אחר 'ופשטיה דמילתא וכו' ומחר', וכנראה כך כתב גם רבינו, והעורך כאן שינה, כי רק לפי ההסבר הראשון, שלשון "מקודשת" היינו אסורה לכל העולם, יש צד שגם בטלית האומר "טלית זה מקודש לי" כוונתו לאסור השימוש לכל העולם. אבל אם לשון 'מקודשת' פירושה מזומנת (והאיסור לעולם הוא ממילא במה שהיא אשתו ולא מחמת הלשון) א"כ ל"ש נידון זה לטלית, וגם רבינו אפשר שסובר כן (וכמ"ש כמה אחרונים בדעת תוס' דידן שהעתיק דברי רבינו, עיין אוצר מפרשי התלמוד כאן הע' 116), אלא שהעדיף לסיים את פירוש המילה מקודשת ורק לאחר מכן לעבור לנושא של טלית. ועיין בתוס' טוך חילוק נוסף בין אשה לטלית.
- 7 'ופשטיה דמילתא' – כ"ה גם במעתיקי רבינו (ושם: 'ופשטא' וכצ"ל), חוץ מהאגודה הכותב 'ויש מפרשים', משום שהוא הבין שכוונת רבינו ב'ופשטא דמילתא' היינו שזה הפשט הפשוט בדברי הגמ' (וכך הבין גם החזו"א עיי"ש). ולפי"ז יש כאן ביאור חדש בתוס', ולכן כתבו האגודה כ"ש מפרשים, אבל בפשוטו היה נראה שכוונת רבינו שהפשט הפשוט בלשון מקודשת הוא מיוחדת, וכלישנא דקרא, ודברי הגמ' כאן "דאסר לה אכולי עלמא כהקדש" הם ביאור בדרך מדרש, וכמ"ש בלחם אבירים ועוד אחרונים.
- 8 מקודשת מזומנת – בתוס' ותוס' רא"ש: 'מקודשת לי מיוחדת לי ומזומנת לי', וכע"ז בתוס' טוך ואגודה. והעורך כאן קיצר וכע"ז קיצר בתוס' ר"ש.
- 9 'היום ומחר' – כ"ה גם בתוס' רא"ש ואגודה, אבל בתוס' ר"ש ותוס' טוך ליתא 'ומחר'. בתוס' רא"ש, תוס' טוך ותוס' ר"ש נוסף: "דמתרגמינן ותזמין", וקיצור העורך הוא וכן קיצר האגודה. ובתוס' דידן ליתא כלל "כמו תרגום" וכו'.

לקראת סיום עריכת החיבור נתגלה לי בע"ה שדברי רבינו מבוססים על תוס' רבינו אלחנן (עיין במבוא פרק ו), וכמה נקודות שנכתבו כאן בהערות מסברא מקבלות אישור משם.

ב. [ג ע"א] >דאיצטרייך לפסוק (כרבה) [כרבה] אע"ג דבכל דוכתא קיימא לין כוותיה¹⁰ [מרדכי סו"ס תפח]. הג"ה > מה שדה מיקניא בחליפין אף אשה נמי מיקניא בחליפין – תימה לר"י היכי (גרסי') [גמרין] משדה עפרון דאשה נקנית בחליפין, הא לא מצינו קניין סודר ונעל¹¹ בגוי. וי"ל אפילו הכי בשדה ישראל מהניא חליפין.¹² ומסופק ר"י אי מועיל בגוי או לאו¹³, על כן אותם בני אדם ששולחין הרשאות בידי גוים להוציא ממון מידי חביריהם, וכותבין "וקנינא במנא דכשר למיקניא ביה", שלא כדין עושין, דאי איפשר לומר, דומיא (דקניין) [דקטן] שאינו קונה ואחרים קונים לו. וטעמא גבי קטן משום דהוי בר שליחות אבל גוי לאו בר שליחות.¹⁴ שוב אומר ר"י דקניין חליפין מועיל גבי גוי, מדמסקינן לקמין (ח ע"א) "בכסף הוא נקנה ואינו נקנה בתבואה וכלים ומאי ניהו חליפין", ומדממעט לקניין גוי מחליפין לגבי גוף ישראל מכלל דבממונא מהני. והא דאמרין בבכורות (יג ע"א) מדישראל בחדא גוי נמי בחדא, ה"ק

10 'כוותיה' – כ"ה במרדכי נוסחי אסטרייך וריינוס, אבל בנוסח המחבר 'כרבה' (שנו"ס למרדכי השלם עמ' 166 שורה 125).

11 'קנין סודר ונעל', פירוש קנין חליפין הנעשה ע"י סודר או ע"י "שלף איש נעלו".

12 תירוצו זה הובא במאירי בשם י"ש מפרשים, גם בש"ך חו"מ סימן קכג ס"ק ל כתב כן מדעתו. גם הרשב"א כתב כן אלא שהרחיב הרבה וכתב דהא דאמרין מה שדה מקניא בחליפין, "ה"ק כיון דכסף אשה מכסף דשדה גמרין אלמא קניין אשה כקנין שדה, וכיון דאשכחן להו דהוקשו מקצת קניותיהן אף אנו נאמר לכל שאר הקניות שבשדה שיהיו נוהגות כן באשה [...] והשתא נמי לא תיקשי [...] והא שדה עפרון א"א לו בחליפין, דגוי לא קני בחליפין אלא בכסף דלפי מה שפירשתי לאו משדה עפרון קא גמרין".

13 'ומסופק ר"י אם מועיל בגוי או לא' – צע"ק, שקודם כתב בפשיטות "לא מצינו קנין סודר ונעל בגוי". ואפשר שלעיל כוונתו להקשות דאף אי מהני בגוי, מ"מ אין לזה מקור מפורש וא"כ איך מצינו למילף מהתם, ובעצם הדין היה מסופק. אך עדיין הלשון קצת מגומגם, וצ"ע (ואולי היו כאן שלושה שלבים: תחילה סבר ר"י שודאי לא קונה, ושוב נסתפק, ושוב פשט שודאי קונה).

14 הלשון כאן מגומגמת מאוד (וכפי הנראה העורך כאן קיצר מאוד). ועכ"פ כוונת רבינו שלא מועיל שאחרים יזכו לגוי בחליפין, כיון דלית ליה זכיה ומאן דלית ליה שליחות לית ליה זכיה, ואף דאמרין בב"מ (עא,ב) דקטן אית ליה זכיה אף דלית ליה שליחות, היינו משום דקטן אתי לכלל שליחות משא"כ בגוי, וא"כ א"א שאחרים יזכו לגוי את הממון כדי שיוציאוהו מיד חביריהם (וכ"ה באגודה כאן בקצרה: "ומיהו בזה צריך להזהר שלא ליכתוב בהרשאות גוי וקנינא מיניה לפלוני גוי בזכיה מטעם שליחות ואין שליחות וזכיה לגוי כדאמרין בב"מ", וכע"ז בתוס' דידן תוס' ישנים תוס' חכמי אנגליה וסמ"ג, ובקצרה בתוס' טוך, ובתו"י נוסף: "דקנינא מיניה משמע שהעדים שלוחים לקבל הקניין").

אולם הדברים תמוהים, שהרי עתה אוחו רבינו שיתכן שגוי לא קונה כלל בחליפין, וא"כ ודאי אותם בני אדם ששולחין וכו' אין עושין כהוגן אפילו אם יקנו לגוי עצמו בחליפין, דאפילו אם יש שליחות לגוי הלא אין קנין חליפין לגוי, וגם צ"ב לשון "על כן". ומתחילה סברתי שאין ספק שהעורך כאן שיבש וקיצר הדברים, אולם שו"ר שמפורש כן במאירי: "ויש מפרשים שאין קנין סודר בגוי כלל דקטן הוא דאע"ג דלית לה שליחות אית ליה זכיה, הואיל ויוכל לבוא לידי שליחות, אבל גוי דלא אתי לכלל שליחות אף זכיה אין לו", וכוונתו לרבינו כאן. אלא שכאמור לא זכיתי להבין, דאף שאין שליחות לגוי, מ"מ למה לא יועיל שהגוי בעצמו יעשה קנין סודר. וצע"ג.

"מדישר'אל בחדא" בקניין חדש לבר מחליפין, "גוי נמי בחדא" לבר מחליפין¹⁵. ואמר ר'בי דיש לכתוב בהרשאה "וקנה הגוי מן פלוני המרשה במנא דכשר" שקונה הוא בחליפין¹⁶. ותדע¹⁷ דכי היכי (דמהנה) [דמהנה] לעניין דאי נפלי נכסי קמי יתמי, אין יכולין להוציאם מיד המורשה או מיד הנפקד או הלוח¹⁸ אם נאבדו, כדאית'א פ'רק הגזול קמ'א (ב"ק קד ע"ב), דלהכי אין לו שליחות אלא הוי כאילו קנאו בעצמו¹⁹, הכא נמי מהניא הרשאה בגוי. תוס' שנ"ץ >עיי'ן פ'רק מרובה²⁰.

הדיבור הועתק בתוס', תוס' רא"ש, תוס' טוך ד"ה ואשה (ולפני כן בכולם קטע שלם העוסק בפירוש 'אשה בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה', והעורך כאן לא העתיקו כי כבר הועתק קטע זה במרדכי בריש פירקין), תוס' ישנים (הנדפס במרדכי השלם עמ' 88-89 בשנו"ס לשורה 17, והובא גם בחלקו במהרש"א על תוד"ה ואשה), אגודה סימן ב ותוס' חכמי אנגליה ד"ה מה שדה. והובא בקצרה ברשב"א סוד"ה למעוטי בשם תוס' בשם ר"ת, פסקי מהרי"ח סימן תרפה בשם ר"ת, ובסמ"ג עשין מצוה פב דף קסז, ב (והועתק בשמו בסמ"ק מצורף סי' רסט). אולם כל הנ"ל הביאו רק את מסקנת ר"י²¹, ורק כאן מובאת משנתו הראשונה של ר"י וחזרתו, וגם באגודה הנ"ל משמע שבתחילה סבר ר"י שאין קנין חליפין בגוי²². במאירי כאן (עמ' 14) הביא כל דברי התוס' בארוכה, ואח"כ הביא דעתו הראשונה של ר"י וביאורו בסוגיא בשם "יש מפרשים", והמהדיר כתב "איני יודע מי הם", אולם כעת מתברר שגם חלק זה לקוח מתוס' רבינו.

ג. [ה ע"א] מה לכסף שכן פודין בו הקדשו'ת. מספק'א לתוס'פות אי אישה נקנית בקרקע. העורך כאן קיצר. ועיין תוס' רא"ש ותוס' ר"ש ד"ה מה לכסף, שהעתיקו כל דברי רבינו. אבל בתוס' ותוס' טוך שם השמיטו בהעתקתם התירוץ הראשון, ונקטו לעיקר כתירוץ השני דאשה נקנית בקרקע, וכע"ז בשיטה קדמונית, וכן שיטת הרשב"א בריש מכילתין, ושיטת העיטור (ח"ב עמ' 151) דאינה נקנית בקרקע. ועיין באורך בתוס' הרא"ש הע' 212. ועיין עוד בתוס' שאנץ בשיטמ"ק.

- 15 בכל מעתיקי רבינו נוסף: "וכן היה רבינו תם רגיל לשלוח הרשאה ביד גוי", והושמט ע"י העורך.
- 16 עיין לעיל הע' 14.
- 17 העורך כאן קיצר, ובתוס' טוך: "וא"ת הא דאמרינן במרובה (ע,א): "והלכתא שליח שוויא", וגוי לאו בר שליחות הוא, וי"ל דלאו לכל ענין שליח שוויא, וכע"ז בתוס' רא"ש ותוס' ישנים וסמ"ג, וע"ז מוסב כאן המשך 'ותדע' וכו', והעורך רמו לעניין במש"כ בסוף דבריו: "עיין פרק מרובה".
- 18 'אין יכולים להוציאם מיד המורשה או מיד הנפקד או הלוח אם נאבדו' – בתוס' רא"ש ותוס' טוך: "אין כח ליתומים לתבוע ללוח או לנפקד אם אבדו מיד המורשה". ובתו"י מקוצר.
- 19 בתוס' רא"ש נוסף: "אלא רק לענין זה עשהו שליח ליפות כח המשלח שלא יכול לעכבם לעצמו" (וכע"ז בפסקי הרא"ש ב"ק פ"ז סימן כא), וכע"ז בתוס' ישנים ('הני מילי לענין דאם בא לעכב לעצמו דקא מפקין מיניה ומיהו לאו שליחות ממש הוא'). וקיצור העורך הוא, וגם בתוס' טוך קיצר כן.
- 20 עיין הע' 17.
- 21 וכן העתיק בשם 'תוס' קידושין' בתשובת ר' ידידיה בר ישראל (מחכמי אשכנז בסוף המאה הי"ג) שנדפסה ב'תשובות בעלי התוס' סימן קו (ונשמטה שם שורה בטעות הדומות, ויש לתקן: "נמי בחדא [ואין לו עוד קנין אחר, וי"ל דהיינו לבר מחליפין דומיא דישראל בחדא] וק"ק"). ולשונו זהה לכל בעלי התוס' הנ"ל, ודלא כתוס' רבינו שהרחיב בדברים, ואולי השתמש הנ"ל בתוס' מאוחר (כגון תוס' איברא) שקיצר לשון רבינו, או שכ"כ רבינו במהדורא בתרא.
- 22 וז"ל: "פרי"י דבגוי לא מהניא חליפין, מ"מ מוכיח לקמן גבי [...] משמע דבשאר דברים מהני חליפין בגוי".

ד. [ה' ע"ב] ורב הונא אמר לך כסף באישות מיהא לא אשכחן בעל כרחא. נראה שאין הלכה כרב הונא מדקאמרין לעיל (ג' ע"א) "ולרב הונא דאמר חופה קונה מק"ו", משמע (ה"ה) [דאיהו הוא]²³ דקאמר הכי ולא סבירא (לי) [לן] כוותיה²⁴. ורבה דאמר שתי תשובות בדבר ולא הקשה "שכן ישנו בעל כרחא"²⁵ לפי דברי (ד) רב הונא קאמר²⁶. תוס'.

מתחילת הדיבור עד 'ולא סבירא לן כוותיה' הועתק בתוס' רא"ש, תוס' טוך, תוס' ר"ש ד"ה ורב הונא, אגודה סימן ד'²⁷, סמ"ג עשין ריש מצות עשה מח (והועתק בשמו במרדכי הגדול כאן, ובסתמא בעין חיים לונדון הלכות קידושין ריש פרק א' עמ' רכב), תוס' חכמי אנגליה סוד"ה ורב הונא²⁸, פסקי הרא"ש סימן א בשם "תוספות" וכוונתו לתוס' שאנן (והב"ח והקרבן נתנאל נדחקו למצוא מקורו), ורבינו ירוחם נתיב כב ריש חלק ב בשם "תוספות".

הסיום 'ורבה דאמר... הונא קאמר', הושמט ע"י כל הנ"ל ונמצא רק ברא"ש בתוספותיו ופסקיו הנ"ל. בתוס' רבינו ליבמות נז, ב כתב: ²⁹ "רב אמר יש חופה לפסולות, פירש"י כ"ג שהכניס את האלמנה לחופה [...] ועוד הקשה ר"ת דרב ושמואל פליגי דלא כהלכתא, דאין הלכה כרב הונא, מדאמר בריש קידושין מנינא דרישא למעוטי חופה ולרב דאמר חופה קונה למעוט מאי, וקאמר נמי בגמ' התם 'רב הונא כסף באישות לא אשכחן' ולא חשיב ליה פירכא, וסתמא דתלמודא חשיב לה פירכא דפריך התם מה להצד השוה שבהן שכן ישנה בעל כרחא אע"ג דכסף ליתיה בע"כ אלא באמה". והובא בקצרה בתוס' ישנים השלם, ירושלים תשס"ב, שם ד"ה וקשה לר"ת.

ה. [ו' ע"א] <אפי' לו שעה אחת לא כדמוכח בבכורות [מרדכי סימן תפא]. הג"ה> שאינו יודע

23 תיקנתי ע"פ תוס' ר"ש. ברא"ש: 'משמע דרב הונא קאמר', ובתוס' טוך סמ"ג ואגודה מקוצר ('משמע דאנן לא סבירא לן כוותיה', או כע"ז).

24 בתוס' טוך ותוס' ר"ש ופסקי הרא"ש נוסף כאן קטע: "והא דקאמר לעיל הך סברא וכו' (וכ"ה בתוס' רא"ש בתחילת הדיבור), והעורך כאן השמיט קטע זה.

25 'ולא הקשה שכן ישנו בע"כ' – רבינו כאן קיצר, והרא"ש הרחיב דברי רבינו: 'לאו משום דסבירא ליה כרב הונא דהא דלא חשיב פירכא "שכן ישנו בע"כ" כיון דכסף באישות לא אשכחן, ולכן מהדר לפרוכי פירכא אחריתי, אלא לפי דברי רב הונא קאמר'.

26 בתוס' דידן השמיטו דיבור זה, אך גם הם ס"ל דאין הלכה כרב הונא, כמו שדייק בקרבן נתנאל (אות ד) מתוס' דידן (ד"ה חופה) שכתבו: "לדידן דאמרין חופה אינה קונה". בפסקי מהרי"ח (כאן סימן תרפו) כתב: "רב הונא אמר חופה קונה ורבה אמר שתי תשובות בדבר ואב"י מתיר להו", ומבואר דפליג על רבינו וסובר דהוי ספיקא דדינא. בחידושי לקידושין (כת"י) הארכתי הרבה בענין זה, ואעתיק כאן רק את סיכום שיטות הראשונים לפי חלוקה לארצות. הגאונים: ר' יהודאי גאון ס"ל דאין הלכה כר"ה, ור"ח ס"ל דהוי ספיקא. חכמי איטליה: הרי"ד ותניא רבתי – הלכה כר"ה בודאי. הרי"ז – הלכה כר"ה מספק. חכמי אשכנז וצרפת: כולו (רבינו תם, ר"י הזקן, כל בעלי התוס', סמ"ג, סמ"ק, רא"ש, האגודה, ר' מאיר מלונדריש המובא בתוס' חכמי אנגליה, עין חיים לונדון) ס"ל דאין הלכה כר"ה בתורת ודאי, לבד המהרי"ח שפסק דהוי ספיקא וזה כדעת ר"ח. והטור הזכיר גם את דעת ר"ח. חכמי פרובנס: כולו (בעל ההשלמה, ראמ"ה, מאירי, המיוחס לתלמיד הרשב"א, שיטה לנ"ל, רבינו ירוחם) ס"ל דאין הלכה כר"ה, לבד מבעל העיטור דפסק כר"ה מספק. חכמי קטלוגיה: כולו (רשב"א, ריטב"א, ר"ן) ס"ל דאין הלכה כרב הונא, ומ"מ ראוי לחוש לדעת ר"ח דהוי ספק. והרמב"ן ס"ל מעיקר הדין כר"ח. חכמי ספרד: כולו (הרי"ף - לדעת רוב הראשונים, רמ"ה, רמב"ם), אין הלכה כר"ה בודאי.

27 ושם בשם ר"י. וכנראה בתוס' רבינו היה הדיבור חתום "מפי רבי".

28 וז"ל: 'ומכאן משמע מדקאמר "ולרב הונא" משמע דחופה אינו קונה'.

29 משוחזר ע"פ תוס' [טוך] שם סוד"ה רב, ותוס' רא"ש שם ד"ה ומיהו קשה לפרש"י.

בטיב גיטיין וקידושיין לא יהא לו עסק בהן³⁰. לעשות הוראה³¹. וה"ר עזריאל³² פירש שלא יהא מדבר עם הנשים על עיסקי קידושיין לקדשן שפעמים שתהא מקודשת באמירתו או (בכתיבתו) [בנתינתו]³³ ולא יבין. ולא נהירא³⁴. תוס'.

הועתק בתוס', תוס' רא"ש, תוס' ר"ש (ושם בסתמא), תוס' טוך בד"ה לא, אגודה סימן ג, סמ"ג עשין מצוה מח דפוס ונציה דף קכד, ד (והועתק בשמו בסמ"ק מצורין מצוה קפ אות קסב, שלטי הגיבורים ב,א בדפי הרי"ף, ובסתמא בעץ חיים לונדון הלכות קידושין סוף פ"ה עמ' רלח). והובא בפסקי מהרי"ח סימן תרצה³⁵. בריטב"א הביא פירוש ר' עזריאל בשם יש מפרשים וסיים: 'וכן הוא בספר המצוות, ופרש"י ז"ל נכון'.

ו. [נו ע"ב] המקדש במלוה אינה מקודשת. דווקא דאמ"ר לה 'תתקדשי לי במלוה שאת חייבת לי', דאפילו הלוה (מידו המעות) [מיד, והמעות]³⁶ בעין³⁷, (דידהו) [דידהו] נינהו דמלוה להוצאה ניתנה וכאילו מתקדשת במעות שלה. אבל אמ"ר לה 'תתקדשי לי בהנאת מחילת מלוה', פשיטא דמקודשת דלא גרע מארווח לה זימנא, וכל שכן שמאריך לה הזמן לעולם, ויש בהנאה זו שוה פרוטה³⁸. כן פירש הקונטרס³⁹ וכן נראה לר"י⁴⁰.

30 'בהן' – לפנינו: 'עמהן', וכ"ה בכל מעתיקי רבינו (בתוס' ר"ש: 'עמה').

31 'לעשות הוראה' – כ"ה גם בתוס' טוך מהרי"ח ואגודה, וכע"ז בסמ"ג ועץ חיים) ובכולם: 'לעשות הוראות', מלבד המהרי"ח). בתוס' רא"ש: 'פירש"י לדון ולהורות', ובתוס' שלנו [=תוספות איברא] העתיק כל לשון רש"י כדרכו. בתוס' רא"ש הקשה על פירוש רש"י: 'ותימה אפילו בשאר דינין ואיסור והיתר נמי אם אינו בקי לא יורה ולא ידין'. וכע"ז בעץ חיים מלונדון ('וקשה לי כמו כן נמי כל איסור תורה אם לא ידע ההוראות לא יהא לו עסק עמהם לכן נראה לי פירוש רבינו עזריאל' וכו'), אבל בתוס' רבינו וכן בתוס' דידן משמע שמסקנתם כפירוש רש"י ולא הביאו פירוש ר' עזריאל אלא ע"מ לחלוק עליו. וע"ע בהע' 34.

32 'עזריאל' – כ"ה גם בתוס' דידן, תוס' רא"ש, תוס' טוך, סמ"ג ועץ חיים. באגודה: 'עזריה', והוא ט"ס.

33 תוקן ע"פ תוס', תוס' טוך ואגודה (בתוס' רא"ש, תוס' ר"ש, סמ"ג, עץ חיים, מהרי"ח וריטב"א מקוצר).

34 עיין תוס' ותוס' רא"ש שהקשו: תינה בקידושין בגירושין מאי איכא למימר. ועי"ש מה שתירצו (ובתוס' טוך ותוס' ר"ש כתבו כתירוצם בלא קושיה). ומ"מ מסגנון התוס' דידן שכתבו 'ומיהו י"ל', נראה שלא תירצו כן אלא בדוחק, ולכן גם העורך דידן כתב בקצרה 'ולא נהירא'. וכן מוכח בתוס' ותוס' רא"ש בסמוך (ד"ה אפילו), דמסקנתם כפירוש רש"י ודלא כפירוש הר"ר עזריאל, עי"ש.

35 וז"ל: 'כל מי שאינו יודע בטיב גיטין וקידושין לא יהא לו עסק עמהן לעשות הוראה, וגם לא ידבר עם הנשים על עיסקי גיטין וקידושין'. ואף שרבינו דחה שיטת רבינו עזריאל וכמ"ש בהערה הקודמת, מ"מ לא דחאה אלא מחמת לישנא דגמ', אבל הדין אמת, ודוק.

36 'והמעות' – ברא"ש: 'ועדיין הם', בסמ"ק מצורין: 'ועוד הם', בתוס' טוך ותוס' ר"ש ומהרי"ח: 'והמעות עדיין', וכנראה כך כתב רבינו.

37 ברא"ש, תוס' ר"ש וסמ"ק מצורין נוסף: 'הני מעות'.

38 'שוה פרוטה' – ברא"ש וסמ"ק מצורין: 'כמה פרוטות'.

39 ד"ה לא צריכא. תיבות 'כן פירש בקונטרס' הושמטו ברא"ש.

40 'וכן נראה לר"י' – לא הועתקו בסמ"ק מצורין וגם בשאר מעתיקי רבינו הוא בסתמא. אבל גם בפסקי מהרי"ח הביא החלק הראשון ('אפילו המעות עדיין בעין') בשם ר"י (ומש"כ העורכים שם בהע' ט: 'מכאן יש להוכיח דכל מקום שנכתב כאן [בפסקי מהרי"ח] 'פר"י' אין הכוונה לר"י בעל התוס' [...] שהרי כתב בהמשך שר"י פירש באו"א", אדרבה, היא ראייה לסתור, שהרי גם כאן הדברים מובאים בשם ר"י, וההמשך שם מתייחס להרויח לה זמן שזה ענין אחר, עי"ש), וכ"ה בתוס' רבינו לכתובות ומעתיקו בשם ר"י, ושם האריך רבינו

הועתק בתוס' טוך, תוס' ר"ש, תוס' רא"ש ד"ה המקדש במלוה, פסקי הרא"ש סימן ה, ובסמ"ק מצורף מצוה קפ אות קנד עמ' עד ותתוס' שיטת שני"ץ בפ"ק דקידושין⁴¹. והובא בחלקו בפסקי מהרי"ח סימן תש (המקדש במלוה אינה מקודשת פ"י אפילו המעות עדיין בעין), ורבינו ירוחם נתיב כה ח"א (המקדש במלוה אינה מקודשת פ"י ואפילו המעות עדיין בעין בידה, דמלוה להוצאה ניתנה [...]), וכתבו בתוספות ואם קדשה במחילת מלוה גופא⁴² מקודשת, וכן פרש"י. הסמ"ג עשין מצוה מח הביא דין זה בשם רבינו שמשון, אבל ע"פ הסמ"ק שם (סימן קפד) יש להגיה ר' שלמה וכוונתו לרש"י בסוגיין.

החלק השני (אבל אמר לה' וכו') כתבו רבינו גם בתוספותיו לכתובות עד, ד"ה המקדש, ושם דן גם בדין מקדש במחילת מלוה עצמה, עיי"ש, והועתק שם בתוס' [טוך] ותוס' רא"ש ד"ה המקדש, והובא בקצרה באגודה שם סימן קה.

ז. [ח ע"א] כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי. [מדפסקינן לקמן (ט ע"א) כרבי אלעזר]⁴³ יש לדקדק דהילכתא כרב הונא דלקמן פ"ק האומר (ס ע"ב) ופ"ק מי שאחזו (גיטין עד ע"א) על מנת שאתן לך מאתים וזו הרי זו מקודשת הרי זו מגורשת והוא יתן⁴⁴ דכל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי, ורב יהודה פליג על זה. תוס'.

כל הדיבור הועתק בתוס' טוך (ושם חסר: "ופרק מי שאחזו"), תוס' רא"ש (ושם חסר: "ור"י פליג על זה"), תוס' אלפס כת"י פאריז 313 (ד"ה כל, ושם: "מדפסקינן לקמן בשמעתין דהלכתא", וכע"ז בתוס' רא"ש: "מדפסקינן בסוף שמעתא"). והובא בתוס' חכמי אנגליה בקיצור נמרץ (וכן הלכה' ותו לא). ועל פי דברי רבינו כתב בפסקי מהרי"ח סימן תעו: "וכל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי".

ח. [ח ע"ב] ואז יחול השיעבוד על המשכון [מדרכי סימן תפג]. הג"ה <ונראה ראייה⁴⁵ מדלקמן (בהמשך הסוגיא) בני רב הונא⁴⁶ זבון אמת'א בפריטי⁴⁷ אותבוה נסכא עילויה לסוף אייקר אמת'א אתו לקמינה] דרבי אמי אמי פריטי אין כאן נסכא אין כאן.

הדברים כאן הם קטע קטן מדיבור שלם של רבינו שהועתק כלשונו בסמ"ק מצורף מצוה רסט עמ' רנט, בחתימה: "שנ"ץ בפרק קמא דקידושין" (ובשינויים בתוס', תוס' טוך, תוס' רא"ש, תוס' חכמי אנגליה, תוספות ר"מ מלונדריש

להוכיח כן מלקמן כח, וב"מ מז,א עיי"ש. וכ"ה כאן בסמ"ק מצורף, תוס' רא"ש, תוס' טוך ותוס' ר"ש, וקוצר ע"י העורך. וע"ע בסמ"ק מצורף שם אות קנה.

41 וע"פ הנדפס כאן יש לתקן כמה שיבושים שם.

42 נראה שכוונתו למקדש בהנאת המחילה, דהא מקדש במחילה עצמה כאן לא נזכר כלל. וברש"י יבמות כתב להדיא דאינה מקודשת, והתוס' שם נחלקו עליו, וכמו שהעיר ב'דינא דחיי' עשין מח, דף יא,א.

43 כ"ה בכל מעתיקי רבינו דלהלן, ובלא זה אין מובן מהיכן יש לדקדק כן. והעורך קיצר כי סבר בטעות ש'לקמן' הנזכר כאן הוא ה'לקמן' בסמוך, וזה מוכיח שלא הבין כלל כל האומר כאן, ודוק.

44 'הרי זו מקודשת הרי זו מגורשת והוא יתן' – בתוס' טוך ותוס' רא"ש: 'ה"ז מקודשת והוא יתן ה"ז מגורשת והיא תתן', והעורך כאן קיצר הלשון. ובתוס' אלפס רק: 'הרי זו מקודשת והוא יתן'.

45 הדברים מוסבים על מש"כ רבינו על דברי הגמ': "מנה אין כאן משכון אין כאן", וכתב רבינו דה"ה במקח וממכר. ולשון הסמ"ק מצורף: "מנה אין וכו', וכן הקונה דבר מחבירו ולא עשה שום חזקה אלא שמסר לו המשכון לקיים המקח, צריך שיאמר שיקנה בגוף המשכון כך וכך אם יחזור מן המקח דהכי אמרינן גבי בני רב הונא" וכו'.

46 בסמ"ק מצורף נוסף: 'בר אבא', ולפנינו נוסף: 'בר אבין'.

47 בסמ"ק מצורף נוסף: 'לא הו' פריטי בהדיהו', וכע"ז לפנינו, וקיצור העורך הוא.

ד"ה מנה, אגודה סימן ח, סמ"ג עשין נח דף קכד, ג (ומשם לעץ חיים לונדון הל' קידושין פרק ב). ובקצרה בפסקי מהרי"ח סימן תשיה, ריקאנטי סימן תקלג, והשווה אור זרוע ב"מ סי' רמט, ולעיל במבוא סוף פרק ו. אלא שכל אלה – פרט לתוס' דידן ותוס' חכמי אנגליה – התחילו ב"יש מפרשים" ולא העתיקו תחילת הדיבור. והמרדכי כאן בתחילת הסימן (עד 'וכתב רבינו יהודה') העתיק תוכן הדברים ורק ראה זו השמיט (כמו כל שאר המעתיקים הנ"ל פרט לסמ"ק מצוריק), ולפיכך העתיק העורך קטע זה בלבד⁴⁸.

ט. [ט ע"ב] >את תהא יתבא בביתי ולא בבית אחר ודוק [מרדכי כתובות סי' רסה]. הג"ה לעיל <א"ל רבינא לרב אשי כו' [גמ' כתובות קב ע"ב]. וצריך⁴⁹ לדקדק הלכה כמי⁵⁰, כי דין גדול [תלוי]⁵¹ בזה על נדונית חתנים של עכשיו שאין רגילות לכתוב. ובסדר תנאים ואמראים כתב רבינו יוסף טוב עלם⁵²: רב אשי ורבינא הלכה כרבינא. וגם ר"ח פסק כאן לשון אחד⁵³ דהלכה כרבא ורבינא דאמרי מקודשת, וכן פוסק בהלכות גדולות בסוף הלכות קידושין. אבל רבי⁵⁴ היה רגיל לפסוק כרב אשי לגבי רבינא, דהוא בתרא⁵⁵ וגדול ממנו כדמוכח פ'ק הדר⁵⁵. מתוס' פ"ק דקידושין.

הועתק בתוס' טוך ותוס' רא"ש ד"ה לא, סמ"ק מצוריק מצוה קפ אות רו עמ' קיב, תוס' ר"מ מלונדריש ד"ה דהא רב אשי (והועתק בשמו בתוס' חכמי אנגליה ד"ה כתוב), פסקי הרא"ש סימן טז, סמ"ג עשין מצוה מח דף קכז, ד (והועתק בעץ חיים לונדון הלכות כתובה פרק י), אגודה סימן יב ד"ה והא (ועיי"ש בהערות, נוסחאות כתב היד, המקבולות אישורן כאן). והובא בפסקי מהרי"ח סימן תשכה, ובקצרה בתוס' ישנים⁵⁶, מרדכי כאן סימן תפח (ולשונו הועתקה באגודה שם בתחילת דבריו), וכתובות פרק הנושא סו"ס רסג⁵⁷, ורבינו ירוחם ריש נתיב כב דף קפא, א. והשווה 'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' (מהדורת א' קופפר, ירושלים תשל"ג) סימן קלח.

- 48 והדברים מוסבים על דברי המרדכי: "וה"ה בשאר דברים [...] ולהוציא המשכן מידו מן הדין". והדיבור המתחיל כאן משובש.
- 49 העורך כאן לא העתיק התחלת הדברים, ועיין בכל שאר מעתיקי רבינו.
- 50 והשווה רמב"ן ובית מדרשו ותוס' רי"ד.
- 51 כצ"ל, וכ"ה בתוס' טוך, אגודה, סמ"ג, סמ"ק מצוריק, וכע"ז בתוס' ר"מ מלונדריש.
- 52 'ובסדר תנאים ואמראים כתב רבינו יוסף טוב עלם' – בסמ"ק מצוריק ופסקי הרא"ש [בדפוסים וכל הכת"י]: 'ובסדר תנאים ואמראים כתב יד רבינו יוסף טוב עלם כתוב', והעורך כאן קיצר, וכמו בתוספות הרא"ש [בדפוסים וכתבי היד], תוס' טוך, סמ"ג ותוס' ר"מ מלונדריש.
- 53 'וגם ר"ח פסק כאן לשון אחד' – כ"ה גם בשאר מעתיקי רבינו. ובתוס' רא"ש העתיק כל לשון ר"ח.
- 54 'רבי' – הוא ר"י הזקן. וכ"ה בתוס' טוך, רא"ש, מהרי"ח, אגודה, תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, סמ"ק מצוריק ותוס' ר"מ מלונדריש בשם ר"י. וכ"ה בסמ"ג, ושם: "ר"י בר שמואל".
- 55 'דהוא... הדר' – העורך כאן קיצר, ובתוס' רא"ש ותוס' טוך: 'שכך היה רב אשי בתרא כמו רבינא וגם גדול ממנו כדאמר רבינא לרב אשי בפרק הדר "אנא נמי תלמיד חבר דמר אנא"'. ובסמ"ג: "שהרי רבינא ורבא אשי שניהם סוף הוראה הוו, ולרב אשי היה גדול ממנו כדאמרין בגיטין מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה בשולחן אחד, ורבינא היה תלמיד חבר לרב אשי כדאיתא בפרק הדר". בסמ"ק מצוריק קיצר וכתב: "שרב אשי הוה גדול ממנו", וכע"ז בתוס' ר"מ מלונדריש. ובאגודה לא כתב כלל הנימוק, וראה המשך הדברים בכל מעתיקי רבינו.
- 56 הנדפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 117-118, ומשם לפסקי תוספות סימן יט.
- 57 וז"ל: "ואפילו אפליג הילכתא כרב אשי, דרבינא תלמיד חבר היה לרב אשי כדאמרין פרק הדר, ויש תוספות דמספקא להו משום דרבינא בתרא הוא".

י. [יב ע"ב] ועל מאן דמצער שליחא דרבנן. פירש בקונטרס שליח ב"ית דין, והתוספות פירשו⁵⁸ אפילו שליח דאדם גדול, כדמוכח (לקמן ע"א) גבי ההוא דציער שמעיה דרב יהודה. תוס'⁵⁹.

הועתק בתוס' רא"ש, תוס' ר"ש ותוס' טוך ד"ה ועל דמצער. והובא בסמ"ק מצורף סימן רל אות רפז עמ' שפח, בשם "לשון התוס' פ"ק דקידושין", עיי"ש, ובר"ן על הרי"ף ו, ב, בדפי הרי"ף ד"ה ההוא (ולאו שליח ב"ד בלחוד קאמר אלא אפילו שלוחא דרבנן). ובכולם יש תוספת דברים למה רב יהודה שימתו ולא נידהו, וכן נמצאת תוספת זו בתוס' רבינו ביבמות וכדלהלן, והעורך כאן השמיט דבר זה שאין לו שייכות לנידון כאן (ומטעם זה השמיטו גם האגודה ראה להלן).

58 'והתוספות פירשו' – הוא לשון העורך, ועיין הלשון במעתיקי רבינו.
59 יש להעיר על העורך למה העתיק דיבור זה, הלא אין דרכו להעתיק אלא דברים שיש בהם נפק"מ למעשה, ובדיבור הבא כתב דקיי"ל כנהרדעי. וכן יש להקשות על האגודה ביבמות (סימן סז) שהביא שני דיבורים אלו, ויותר פלא על פסקי תוספות ביבמות סימן צו-צז שהביא פסק זה לצד הפסק המתיר לחתן לדור בבית חמיו דהיינו כשיטת נהרדעי (כאן לא הביא פסקי תוס' פסק זה, משום שבמסכת זו הוא אינו ערוך על תוס' טוך אלא על תוס' ישנים, ושם כנראה לא היה דיבור כמו שגם אינו בתוס' דידן. גם בתוס' אלפס וסלין כאן המיוסד על תוס' ישנים לא העתיק דיבור זה למרות שביבמות כמדומני העתיק את שני הקטעים מתוס' טוך שם). סתירה זו נמצאת גם בטור, שבאה"ע סוף סימן כו הביא דברי הרא"ש דאין הלכה כרב אלא במקדש בביאה ולא באינך, וזה כשיטת נהרדעי, ומאידך בחו"מ סימן א פסק דמצער שליח ב"ד מכין אותו, וכן באה"ע סימן קלד פסק שמוסר מודעה על גט כדי לבטלו משמתינן ליה, וכן בחו"מ פז פסק להלקות מאן דחילל עליה שמתא דרבנן ל' יום. וכבר עמד על סתירה זו מרן הב"ב באה"ע סימן קלד. ורוב האחרונים (שו"ת באר שבע סימן כו, תוספת יו"ט בהגהותיו לטור אה"ע קלד, ב"ש שם ס"ק יב, דרישה אה"ע סימן כו) תירצו ששיטת הטור דנהרדעי לא פליגי אלא בעניני קידושין ולא בשאר דברים. אך כבר התו"ט עצמו העיר מהוכחת הרא"ש בקידושין דסבר רב יהודה דלא כנהרדעי מההוא דצער שלוחא דרבנן וכו', הרי שסובר הרא"ש דנהרדעי פליגי גם בזה, ועתה שאנו רואים שהוכחה זו כתב כבר רבינו והתוס' טוך כאן, א"כ עדיין תחזור הסתירה בדברי העורך כאן ופסקי תוס' והאגודה ביבמות למקומה.

ולענ"ד נראה לתרץ באופן אחר. דלא אמרו בעלי התוס' והרא"ש דקיי"ל כנהרדעי אלא גבי חתן לדור אצל חמיו, כיון דבזה לדעת נהרדעי מותר סמכינן עליהו, דבשל סופרים הלכה כדברי המיקל, אבל בכל שאר הדברים כמו לצער שליח ב"ד ולמסור מודעה של גט וכו' דגם לנהרדעי אסור ולא נחלקו אלא אם רב היה מלקה עליהם, בהא אדרבה הלכה ככולהו אמוראי דסברי דרב מנגיד נמי בהא, והיינו דבשל סופרים הלך אחר המיקל הוא רק לקביעת האיסור, אבל כשודאי אסור והנידון הוא איזה עונש לתת, בזה אזלינן בתר רב דעות. ובזה א"ש דעת הטור ופסקי תוס' והאגודה ועורך דידן. אפשר עוד ליישב הסתירה ע"פ לשון הסמ"ג (עשין מצוה מח, ונציה דף קכה, א, מהדורת שלזינגר, ירושלים תשנ"ה, עמ' קצה): "אמרין בפרק ראשון בקידושין שרב היה מצווה להכות מכת מדרות לכל מי שעושה תחילת קנינו בביאה וכו' וכן המקדש וכו' עוד היה מלקה על מבטל גיטא וכו' ועל דמצער וכו' ועל חתנא וכו' אמנם נהגו העולם לענין חתן כנהרדעי דאמרי בכולהו לא מנגיד רב אלא אמאן במקדש בביאה". ומבואר שמעיקר הדין אין הלכה כנהרדעי, ולכן בכל הנ"ל הלכה כרב ורק לענין חתן נהגו העולם להקל כנהרדעי. וביאור הענין הוא דאף דקיי"ל בשל סופרים הלך אחר המיקל, היינו דווקא כשהמחלוקת שקולה, אבל אין לילך אחר דעת יחיד אלא בשעת הדחק, ולכן כיון "דכולהו אמוראי לית להו דנהרדעי", וכדברי רבינו כאן, א"כ אין הלכה כמותם, אלא דלענין חתנים הוי כשעת הדחק (וכמבואר בתירוצי שני בתוס' דידן שיש בזה כמה טובות הנאה, ושני התירוצים לא נחלקו במציאות, אלא שבתירוצי שני חידש התוס' שבמקרה כזה אין לחוש לפריצות וגם לדעת רב מותר), ולכן נהגו העולם להקל בזה (וממה שהשמיט הרא"ש בפסקיו כאן וביבמות, וכן בפסקי מהרי"ח כאן, את פלוגתת רש"י ותוס' מהו שלוחא דרבנן, נראה לכאורה דס"ל דגם בזה פסקינן כנהרדעי, ודלא כהראשונים הנ"ל).

וביבמות (נב,א) האריך בזה רבינו: ⁶⁰ "מאן דמתפקד בשליח דבי דינא – כך כתוב בפרש"י, ויש ספרים שכתוב בהם מאן דמצער שליחא דרבנן⁶¹ וכן כתוב בכל הספרים בפ"ק דקידושין, מיהו גם שם פירש רש"י שליחא דרבנן דהיינו שליח ב"ד. ונראה דבכל שליחא דרבנן יש ללקות אע"ג דלא הוי שליח ב"ד כדאשכחן בפרק עשרה יוחסין דשמתייה רב יהודה להווא טבחא דציער שליחו, ואע"ג דשמתייה חמור מנגדא כדמוכח במקום שנהגו (פסחים נב,א) שמא חמיר עליו משום שביזה את רב יהודה עצמו". והועתק בשינויים קלים באגודה שם סימן סז (מלבד השמטת הסיום "ואע"ג דשמתייה וכו' שהשמיטו גם העורך כאן)⁶². ותוכן הדברים בקצרה הובא בתוס' ישנים השלם, ירושלים תשס"ב, שם ד"ה ועל דמצער (וגם שם הושמט הסיום), ובתוס' תלמיד מהר"ם ור"פ (מהדורת ה' פרוש, ירושלים תשנ"א) שם ד"ה מאן.

יא. [יב ע"ב] אמרי נהרדעי בכולהו לא מנגיד רב אלא אמאן דמקדש בכיאה בלא שידוכין א"נ אפ"ל בשידוכין כו'. על זה סומכין החתנים בזמן הזה ודרים בבית חמיהם,⁶³ דבשל סופרים הלך אחר המקיל,⁶⁴ אע"ג דכולהו אמוראי לית להו דנהרדעי,⁶⁵ דהא רב יוסף (דאמ')

60 משוחזר ע"פ תוס' טוך ותוס' רא"ש שם.

61 בחידושי הרשב"א כאן ד"ה ומאן : "ובפרק ר"ג דיבמות [...] גרסין בספרי דווקני ומאן דמבזי שליחא דרבנן", אלא שהנידון שם מתמקד בחילופי הנוסח דמצער-דמבזי.

62 ושם כתב כן בשם ר"י, וכנראה בתוספות רבינו שם היתה חתימה בסוף: "מפי רבי".

63 בתוס' דידן כתבו טעם נוסף להתיר, שכיום אינם דרים אלא בשביל שאר טובות הנאה. וכ"ה בתוס' שבסמ"ק מצורף (ולשון שניהם דומה וניכר ששניהם משתלשלים ממקור אחד, ומקור זה אינו תוס' שאנץ, כי א"כ היה מביאו הסמ"ק מצורף בשם 'שנץ', וגם כאן ובכל מעתיקי רבינו ליתא). וכע"ז בתוס' ישנים השלם ביבמות שם (טוב להיזהר רק אם מוצא בחמיו טובת הנאה יכול לדור). ועי' טעם נוסף במאירי כאן בשם 'גדולי הדורות'. הרמב"ם (פכ"א מהלכות איסורי ביאה הט"ו) חולק על בעלי התוס' ופסק בזה"ל: "אסור חכמים על האיש שידור בבית חמיו שזו עזות פנים היא". ועיין בפירוש רבינו אברהם מן ההר כאן (תוס' ר"י הזקן). דלפ"ז אף אם אין לו חמות אסור. ועוד כתב: 'אית דמפרשי חתן שקידש ארוסתו ודר בבית חמיו משום פריצותא, וכוונתו לפירוש יד רמה' כאן. ועיי"ש ביד רמה שגם פסק כהרמב"ם דעל כולן מלקין, ובהערות שם האריכו בעניין, וע"ע בתשובות חכמי פרויניציא סוף סימן ו עמ' 35.

64 'דבשל סופרים הלך אחר המיקל' – משפט זה חסר בכל מעתיקי רבינו, וכנראה הוספת העורך היא מדעתו, אך גם רבינו עצמו כתב כן בתוספותיו ליבמות והועתק בתוס' תוס' רא"ש ופסקי הרא"ש שם.

בטור אה"ע סו"ס כו כתב: "ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב שאין הלכה כרב [שמלקין המקדש בלא בשידוכין], אלא בהא הלכה כרב שמלקין על המקדש בכיאה ולא באינך". ובב"י שם העתיק לשון פסקי הרא"ש כאן (שכאמור היא לשון רבינו) והעיר: "ומשמע לרבינו דמכין שכתב 'ועל נהרדעי סמכין האידנא', דהכי ס"ל דהלכתא כנהרדעי, ואינו מוכרח בדבריו דהא אפשר דסמכו וליה לא סבירא ליה שהרי כתב דרב יוסף ורב יהודה לית להו דנהרדעי".

ובדרישה שם אות ט השיג על הב"י מלשון הרא"ש בפסקיו שהוסיף דבשל סופרים הלך אחר המיקל, הרי הרא"ש עצמו כתב דאין לחוש להא דרב יוסף ס"ל כל"ק דרב מטעם דבשל סופרים הלך אחר המיקל, וכ"כ בקרבן נתנאל אות ק, וסיים: "וכבר השיגוהו רבים בזה". וביותר צ"ע דהב"י גופיה שם סימן קלד העתיק לשון הרא"ש ביבמות, והקשה על הטור שם למה לא פסק כנהרדעי לגבי מוסר מודעא.

אבל באמת לענ"ד לק"מ, דודאי מלשון "על זה סומכין החתנים וכו' אע"ג דכולהו אמוראי", משמע דראוי היה לפסוק ככולהו אמוראי אלא דהעולם סמכי אנהרדעי, ורבינו בא לבאר שיטתם. וכ"ה מפורש בסמ"ג (הובא בהע' 59) דאין הלכה כנהרדעי אלא שלענין חתנים סמכו להקל, ומה שהוסיף רבינו והרא"ש "דבשל סופרים הלך אחר המיקל", הוא חלק מביאור מנהג העולם דסמכו להקל אנהרדעי כיון שהוא מדברי

[קאמר] הכא נגדיה כרב⁶⁶ ורב [יהודה]⁶⁷ דלק'מן בפ'רק בת'רא (לקמן ע"א) שמת'ה לההוא גברא⁶⁸. תוס'.

תחילת הדיבור 'על זה... בבית חמיהם' הועתק בתוס', תוס' טוך, תוס' רא"ש ותוס' ר"ש ד"ה בכולהו, ובתוס' ישנים⁶⁹ (ומשם הובא בקצרה בפסקי תוספות סימן כג), פסקי הרא"ש סימן יח, תוס' המובא בסמ"ק מצורף ח"ב מצוה קפ אות קעה, תוס' חכמי אנגליה ד"ה נהרדעי. וכ"ה בקצרה בפסקי מהרי"ח⁷⁰.

וכ"כ רבינו בתוספותיו ליבמות דף נב,א:⁷¹ "חתן הדר בבית חמיו – אנן סמכינן אנהרדעי דאמרי בכולהו לא מנגיד רב, דבשל סופרים הלך אחר המיקל". והועתק בכל מעתיקי רבינו שם: תוס' טוך הנדפס על הדף שם ד"ה הדר (ומשם הובא בקצרה בפסקי תוס' סימן צז), תוס' רא"ש ד"ה חתן, תוס' תלמיד מהר"ם ור"פ (מהדורות ה' פרוש, ירושלים תשנ"א) ד"ה בכולהו, תוס' ישנים השלם (ירושלים תשס"ב) ד"ה ועל חתנא, אגודה סימן סז (ושם בשם ר"י, וכנראה בתוס' רבינו היה חתום 'מפי רבי'), פסקי הרא"ש סימן ב.

סוף הדיבור 'אע"ג דכולהו... לההוא גברא' נמצא רק בתוס' טוך ותוס' ר"ש ורא"ש כאן, ובתוס' [טוך] ביבמות (ושם ליתא: "ורב יהודה דלקמן" וכו'), ובשאר המקורות הנ"ל ליתא.

יב. [כו ע"א] דאמר קרא ויתן להם אביהם כו'. א'ומר (ר"ת) [ר"י]⁷² דקניין אגב קרקע⁷³ אינו

סופרים, ולכן לא חששו לדעת רוב האמוראים, אבל ודאי שורת הדין דגם בדברי סופרים אין לסמוך על שיטה יחידאה. וע"ע בהע' 59 שבזוהו יישבנו הסתירה הנמצאת בדברי הטור ועוד ראשונים.

ומ"מ נראה שאין כוונת הב"י להקשות על הטור דהו"ל לפסוק כרב, דהא למעשה הרא"ש הביא מנהג העולם ויישבו, אלא קושייתו דלא הוי למיכתב הדברים בהחלטיות: "שאיין הלכה כרב", אלא הו"ל: "ונהגו העולם כנהרדעי ויש להם ע"מ שיסמוכו". ועל כל פנים, אחר שפסק הרא"ש דקיי"ל בהא כנהרדעי, הו"ל להטור להביא דבריו לגבי מוסר מודעא, ולכל הפחות כשיטה נוספת ולא הו"ל לפסוק בפשיטות כרב, וא"כ דברי הב"י לא סתרי כלל אהרדי. ועי' בשו"ת באר שבע סימן כו שהאריך בזה, והנלענ"ד כתבתי (ובעיקר סתירת הב"י אפשר לומר בפשיטות דהב"י בסימן לו הקשה על הטור מנליה דכן דעת הרא"ש לדינא, אבל מ"מ הב"י לא מצי לחלוק מסברא על הטור בדעת אביו, ודוק).

65 'דנהרדעי' – בתוס' הרא"ש: 'דשמואל', והוגה שם כלפנינו ע"פ הרא"ש סי' יח והנימוק"י כאן בשם [תוס'] הרא"ש.

66 'נגדיה כרב' – כ"ה גם בתוס' טוך, רא"ש ותוס' ר"ש. ואף דנהרדעי לא פליגי על רב אלא אמרי דרב גופיה לא מנגיד וכו', מ"מ כתבו התוס' בקצרה "כרב", וכוונתם למאי דקאמר סתמא דתלמודא בשם רב. וכיוצ"ב כתב הטור אה"ע סוף סימן כו: "שאיין הלכה כרב בכל הני". והדרישה שם כתב: "אינו מדוקדק דהא כו"ע מודו דהלכה כרב אלא שקיי"ל כנהרדעי דאמרי דרב וכו' וצ"ל משום דרבינו קיצר ולא הביא הא דפליגי משמיה ומשו"ה קיצר גם כן ואמר דלא קיי"ל כרב בכל הני". אולם עתה רואים אנו שהטור נקט סגנון אביו הרא"ש והוא העתיק לשון זו מתוס' שאנן, ושניהם כתבו לשון קצרה זו למרות ששניהם נכתבו על הגמ'.

67 כצ"ל, וכ"ה במעתיקי רבינו (תוס' טוך, תוס' ר"ש, רא"ש).

68 ונתבאר שם בעמוד ב שהוא מטעם דציער שלוחא דרבנן, הרי דאית ליה כללי דרב כאן, ואפ"ה אנן קיי"ל כנהרדעי דפליגי אכולהו אמוראי.

69 נדפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 120 שורה 133.

70 וז"ל: 'חתן הדר עם חמיו לא מלקי ליה', ומלשונו משמע שלכתחילה אין נכון לגור עם חמיו אלא שלא לוקה, ודלא כמשמעות דברי רבינו. ונראה דמהרי"ח חושש לתירוץ בתרא שבתוס' דידן, עיין בהע' 63.

71 משוחזר בקירוב ע"פ תוס' טוך ותוס' רא"ש שם.

72 תוקן ע"פ אגודה וסמ"ק מצורף, בתוס' טוך ותוס' רא"ש הוא בסתמא.

73 'קרקע' – תיבה זו אינה בכל מעתיקי רבינו (תוס' רא"ש, תוס' טוך, אגודה), אך ישנה בסמ"ק מצורף

אלא דרבנן⁷⁴, וקרא אסמכתא בעלמא, [תוס']⁷⁵.

הועתק בתוס' טוך ד"ה עם (ושם כתב שפירש כן בפ"ק דב"ק וכוונתו לתוס' ב"ק יב, א ד"ה אנא עיי"ש באריכות), תוס' רא"ש ד"ה אמר קרא (עיי"ש באריכות ובהערות שם), אגודה סימן כ (וציין לפ"ק דב"ק), וסמ"ק מצורף מצוה רסט עמ' ננד, בשם 'שנ"ץ פ"ק דקידושין'. וכ"ה בריטב"א כאן ד"ה מנא ה"מ, ועיי"ש דחיה לראיית התוס', וכ"ה בתוס' המכונה 'תוספות תלמיד ר"ת ור"א' בב"ק שם (ודומה לתוס' ב"ק הנ"ל), וכל הדיבור חתום 'מפי רבי'.

יג. [כו ע"ב] וניזכרנהו⁷⁶ ניהליה אגב אחר. ה"ר שמעיה⁷⁷ וריב"ן⁷⁸ פירשו דנר'א לו⁷⁹ לדקדק דאין קנין סודר מועיל אלא בפני הקונה⁸⁰, כיון דליתיה למקבל מתנה בפני הקונה, וגם כתב⁸¹ דפליאה בעיני רש"י⁸², דמעשים בכל יום שקוניים בסודר שלא בפני המקבל. ואומר

בסוגריים מרובעות (וודאי אינה הוספה המהדיר מסברא, כי אין שום צורך להוסיף כן, וככל הנראה כך נוסף בגליון כתב היד או בין השיטין).

74 'דקנין אגב קרקע אינו אלא דרבנן' – כ"ה בתוס' רא"ש וסמ"ק מצורף (ובשניהם: 'מדרבנן'). בתוס' טוך: 'דקנין אגב דרבנן', ובאגודה: 'דקנין אגב מדרבנן'. צ"ע שבתוס' רבינו לעיל ה, א ד"ה מה (והועתק בתוס' ר"ש ותוס' רא"ש שם, ועיין לעיל בהערה שאחרי אות ג) כתב: "ועיין ל מה לקרקע שכן קונה מטלטלין באגב", והתם מייירי בדאורייתא. ונראה שרבינו מסופק בענין, והרי גם שם כתב שני תירוצים (ובאמת בתוס' טוך שם השמיט תירוצ זה), ובזה ניחא נמי קושיית הגליון הש"ס בב"ק שם, ועיי"ש בספר המפתח.

75 קטע זה נכתב בכתה"י יחד עם הדיבור שלאחריו, וחתום בסופו: עיי' בתוס'.

76 'וניזכרנהו' – לפנינו 'וניזכרנהו'. וכ"ה גם בתוס' טוך ותוס' רא"ש.

77 בתוס' הרא"ש: "וה"ר שמעיה פירש נמי בשמעתין". וזהו המקור היחיד שניתן ללמוד ממנו שרבינו שמעיה תלמיד רש"י חיבר פירוש לקידושין. לשונו של ר' שמעיה ימצא המעיין בתשובה הנ"ל.

78 בפסקי הרא"ש: "וכן כתב הריב"ן בריש אע"פ (כתובות נה, ב) "ועיי"ש בקרבן נתנאל אות י' מה שהגיה, אולם בכל כתה"י וגם בתוס' הרא"ש כלפנינו]. ובאמת כ"ה בשיטמ"ק שם בשם "מהדורא קמא דרש"י", וכבר הוכיחו רבים שהוא פירוש הריב"ן. גם במאירי ב"ב כשהעתיק דברי רבינו כתב: "גדולי חכמי צרפת כתבו בחמישי של כתובות" (ומכאן שרבינו כתב "בריש אע"פ כבא"ש, וקוצר ע"י העורך). דברי ריב"ן הועתקו בחלקם בתשובה הנ"ל.

79 'לו' – לרבינו שמעיה. וכן משמע בתוס' דידן (ומכאן מדקדק רבינו שמעיה) ואגודה ('והר' שמעיה פירש שיש לדקדק מכאן'). בהעתקת לשון רבינו שמעיה שבתשובה הנ"ל הנוסח: 'אומר ר' דקנין', ולפי נוסח זה נראה שהכוונה לרש"י. אולם בתוס' רבינו וברא"ש ותוס' טוך ותוס' דידן הביאום כחידוש של רבינו שמעיה והריב"ן, ולא הביאו דברי רש"י אלא בסמוך: 'פליאה היא בעיני רש"י' [גם בתשובה הנ"ל עצמה מוכח שזה שיבוש, כי על דברי הריב"ן (שם בסמוך) שהזכיר 'רבינו', ציין כותב התשובה: 'ורבו המובהק הוא רבינו שלמה', ואם גם רבינו שמעיה הזכיר את רבו היה כותב כן גם על דבריו], ולכך ברי שנפל שם שיבוש; המהדירים שם הגיהו: 'אמר ר' (שמעיה) דקנין', אולם קצת דחוק, שמרהיטת הלשון נראה שמשפט זה הוא חלק מהעתקת לשון ר' שמעיה. ולכן נראה יותר להגיה: 'ומכאן אומר [אני] דקנין', ונשתבש "רבי" מפני קרבת האותיות.

80 באגודה נוסף: "ולכך לא הקנה לו בחליפין ע"י אחרים". וכע"ז בתוס' דידן ותוס' טוך ורא"ש, וקוצר ע"י העורך (ולא שת העורך לבו למחוק גם 'כיון דליתיה וכו' הקונה', שהוא המשך משפט זה).

81 הריב"ן. וכמבואר בכל מעתיקי רבינו, ועיין בסמוך.

82 'בעיני רש"י' – כ"ה גם בתוס' טוך ורא"ש. בלשון הריב"ן שהועתקה בתשובה הנ"ל: 'ונפלא בעיני רבי'. והעיר שם כותב התשובה: 'ורבו המובהק הוא רבינו שלמה'. ולפיכך קיצר כאן רבינו וכתב: "בעיני רש"י" (ואינו לשון הריב"ן אלא תוכן דבריו, ובחינם דחק י"נ אפשטיין, 'לפירושי ריב"ן ופירושי ורומיזא', תרביץ ד [תרצ"ג], עמ' 18, לפתור ראשי התיבות 'רש"י' – רבי שיחיה, ראשי תיבות שלא ידוע לי שימושם בתקופה

ר'בי⁸³ דלית'א, וקניין יפה הוא שלא בפני המקבל. עיי' בתוס'⁸⁴.

הועתק בתוס' ד"ה ה"ג, תוס' טוך ד"ה אלא, תוס' רא"ש ד"ה ה"ג, אגודה סימן כא, פסקי הרא"ש סימן לה. והובא

זו). בשיטת"ק לכתובות העתיק ממהדו"ק ברש"י: 'ופלא גדול הוא בעיני'. וכאמור, 'מהדו"ק דרש"י' אינו אלא פירוש הריב"ן, וא"כ לכאורה מבואר כאן שהיא תמיהת הריב"ן ולא כדברי רבינו. אולם אין מכאן ראייה כלל, שהרי חכמי מצרים ייחסו את החיבור לרש"י, ואחר שראו ברא"ש כאן שריב"ן כתב שפלא הוא בעיני רש"י, מחקו תיבת "רבי" (ויתכן שרבי"א עצמו מחק כן, ועוד יתכן שנשמט תיבת 'רבי' בשיטת"ק הנדפס). בתוס' דידן: 'ופלא גדול הוא בעיני ריב"ן' (ובשיטת"ק כת"י כתב עליו: נ"ל להגיה 'וכ"כ הריב"ן דפליאה היא בעיני רש"י'). וכע"ז באגודה: 'וכתב (הריב"ם) [הריב"ן] דפליאה הוא בעיני' [באגודה כת"י אוקספורד 671 מוטושטש, אך נראה שכתבו "בעיני" ובדוחק אפשר לקרוא "בעיניו", וגם שם: 'הריב"ם'. תודה לידידי הנכבד ד"ר עזרא שבט נ"י שבדק בעבורי ענין זה]. וצ"ע איך נפלה ט"ס בשני מקורות שונים (אפשר שם כתב שהתוס' דידן גרסו בריב"ן כמו בשיטת"ק, אך כעת אנו יודעים שתוס' דידן העתיקו דברי הריב"ן – ככל שאר דבריהם – מתוס' רבינו).

83 ר"י הזקן רבו המובהק של רבינו. וכ"ה בשמו באגודה (פירש ר"י דלכך לא הקנה לו בחליפין' וכו'). וראה בהערה הבאה שהוא תירוץ ר"י לקושיית רבינו שמעיה, לפי שיטת ר"י ש"קנין יפה הוא שלא בפני המקבל"). ובסמ"ג ('אומר רבינו יצחק שמעשים בכל יום שקונים בקנין חליפין שלא בפני מקבלי המתנה ומה שאומר' וכו'). ואף שמשפט זה 'מעשים בכל יום' הוא לשון רש"י שהביאו רבינו לעיל, מ"מ כיון שר"י פסק לדינא כן, לכן הביא כן הסמ"ג בשם ר"י, ובשו"ת מהר"י ווייל ('בפרק קמא דקידושין איתא קצת מרבנותא שכתבו דקנין חליפין שלא בפני הקונה לא מהני ואפילו לר"ש ור"י שכתבו דמהני', ובהמשך שם הביא הראיה שהובאה במעתיקי רבינו, ומכל זה מוכח שכונתו לתוס' שאנן כאן).

וכ"ה להדיא ברשב"א: "וראיתי בתוס' שהיו מקצת מן הגדולים [=רבינו שמעיה וריב"ן] דאין קונין אדם בהליכי סודר שלא בפניו. ור"י ז"ל דחה דבריהם מדתנן בפ' גט פשוט כותבין שטר [...]". (ואף שהראיה הנ"ל הביא ר"י הלבן כמבואר בתוס' רא"ש ותוס' טוך, מ"מ ר"י הביא ראייה זו והסכים עמה והוסיף לחזקה, וכמבואר בתשובה הנ"ל ובתוס' שאנן בשיטת"ק, ולכן הביא הרשב"א בשם ר"י. גם בסמ"ק מצורף משמע שראיה זו הביא ר"י אך כנראה קיצר בלשונו). ולא הזכיר הרשב"א שאר הראיות בעקבות הרמב"ן שהביא רק ראייה זו, וכנראה לדעתם אפשר לדחות שאר הראיות. וכ"ה ברא"ש בסתמא: 'ונראה דליתא'. וכמעט כל "ונראה" סתמא בתוס' רא"ש הוא ר"י הזקן.

בתשובה הנ"ל הדברים נמצאים בלשון אישית ("וליתיה להאי פירושא וכו') ונראה לי כי היכי וכו' הלכך זכין בקנין סודר אף שלא בפניו"), ומכאן שתשובה זו של ר"י הזקן היא (בדוחק ניתן לומר שגם ר"י הזקן וגם ר' שמואל האנונימי סברו שקנין חליפין מועיל שלא בפני הקונה, ולכן אף שאת כל התשובה העתיק רבינו מהתשובה המועתקת בראבי"ה שם [ע' למעלה], מ"מ העדיף להביא כ"בר פלוגתא' של ריב"ן את ר"י הזקן המופרסם ולא את ר' שמואל האנונימי).

84 בכל קבצי התוס' [=מעתיקי רבינו] האריכו בראיות לזה (וכ"ה בשם "שנן פרק קמא דקידושין" בסמ"ק מצורף מצוה רסט, והובא בחלקו בשיטת"ק שם [גליון תוס' שאנן, עיי"ש]), ועל קושיית רבינו שמעיה תירצו: "דלכך לא הקנה לו בחליפין ע"י אחר לפי שלא היה שם אדם אחר שהיה חפץ בהנאתו של קונה ליתן כליו בשבילו" (והועתק גם באגודה וסמ"ג. ובסמ"ג שם הביא בשם ר"ת שחששו פן יחזיק בהם הזוכה, עיי"ש. וכנראה בתוס' רבינו כתב שני טעמים אלו, וכ"מ להדיא בתוס' דידן, עיי"ש היטב בסוף הדיבור. וגם בתשובה הנ"ל הובאו בתחילת התשובה שני טעמים אלו [וגם שם בשם ר"ת], והסיפו שכ"כ רש"י קודם שהגיה פירושו [וכ"ה לפנינו ברש"י ד"ה הכא בדפוסים שלנו, דפוס ספרד וחמשת כתבי היד שבידינו, וכ"ה בשם רש"י בתוס' רי"ד, רמב"ן, רשב"א, תלמיד הרשב"א, מאירי וסמ"ק מצורף מצוה רסט ח"ג עמ' רמט]. ועיי"ש הגירסה שהגיה רש"י 'בפירוש כתיבת ידו' [ומקור הדברים בתשובה הנ"ל באריכות, עיי"ש], וכנראה הגיה כן רש"י בזקנותו אחר שכבר הועתק ונתפשט פירושו בכל הארצות, ורק ע"י העיון של בעל התשובה הנ"ל בעצם כתב ידו של רש"י נשתמר נוסח זה).

במאירי כאן וכתובות נה, וב"ב קמח,א, ובקצרה בשם תוס' ברשב"א סוד"ה אלא (והועתק בהע' 83, ומשם לשיטה קדמונית), וברמב"ן סוד"ה גרסת בשם "איכא מאן דאמר" (ומשם לתלמיד הרשב"א סוד"ה גרסת), וכן הובא בסתמא ובקצרה בשו"ת מהר"י ווייל סימן ד (והועתק בהע' 83).

דברי רבינו אלו – הן מה שהעתיק העורך כאן והן מה שקיצר ונמצא בשאר מעתיקי רבינו – מבוססים על תשובה ארוכה של אחד מקדמוני צרפת⁸⁵, המועתקת בראבי"ה ח"ד סימן תתקיו, ושם בכותרת 'תשובת הרב שמואל מצרפת', ובוהותו נתחבטו גדולי החוקרים⁸⁶, אולם ע"פ תוס' רבינו אלו⁸⁷ נראה שיש להגיה 'תשובת הרב [יצחק בר] שמואל מצרפת'⁸⁸ והוא ר"י הזקן רבו של רבינו.

יד. [כז ע"ב] >לאו אורח ארעא למיקני במסיר'ה שהוא קניין [מרדכי במסכת ב"ב פ"ח⁸⁹]. הג"ה. פ"ק דקידושין > מכר לו עשר (פירות) [שדות] בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה כולן. והא דאמר שמואל⁹⁰ פ"ק חזקת הבתים (ב"ב נד ע"א) דלא קנה אלא מקום מכושו בלבד, הני מילי בנכסי הגר דהפקר, אבל הכא דדעת אחרת מקנה [אותן]⁹¹ קנה הכל. ובחולסית ומצולה איכא שתי לשונות בהמוכר את הבית (ב"ב סז ע"א) אם החזיק באחת מהן אי קנה חבירו או לא, משום דלא שוו תשמישיהו. והא דאמרין פ"ק חזקת הבתים (ב"ב נג ע"א) דמצר מפסיק, היינו דווקא בנכסי הגר (ובמכר) [או במכר היכא]⁹² דלא נתן דמי כולן.

הועתק מילה במילה בסמ"ק מצורף ח"ג מצוה רסט עמ' רמז וחתום: 'שנ"ץ פרק קמא דקידושין', וכן הועתק בשינויים קלים בתוס' רא"ש ד"ה מכר ותוס' טוך ד"ה קנה (ובשניהם חסר: 'ובחולסית ומצולה – תשמישיהו'), והובא בחלקו בפסקי מהרי"ח סימן תשנה⁹³, והשווה פסקי הרא"ש ב"ב פ"ג סימן ס וטור חו"מ סימן רעה.

85 ושם הכל בגוף ראשון. כגון, במקום "כך הגיה רש"י בפירוש כתיבת ידו" שבתוס' רבינו, שם הנוסח: "ועוד עיינתי בפירוש רבינו שלמה כתב ידו ומחק מה שכתב".

86 לא יתכן שהכוונה לרשב"ם, כי על דברי ריב"ן שכתב "רבי", כתוב שם: 'ורבו המובהק הוא ר' שלמה', ולא מסתבר שרשב"ם בן דורו של הריב"ן יציין דבר זה. ובכלל, העתקות הארוכות מרבינו שמעיה וריב"ן אינם מתאימות לרשב"ם, וגם בהמשך מביא שם דברי ר"י הלכן תלמיד ר"ת (ודוחק לומר שקטע זה אינו מהתשובה הנ"ל, אלא הוספת הראבי"ה). אורבך, בעלי התוספות, עמ' 691-690 הע' 5, הציע לתקן 'ר' שמשון', "שכן הרא"ש העתיק את לשון תוס' הר"ש, והר"ש כתב את דבריו גם בתשובה וגם בתוספות". אולם עתה שיש בידינו את תוספות רבינו במקורם, מוכח בבירור שאין הוא כותב התשובה הנ"ל, שהרי שם כתובים הדברים כחידושו של המחבר וכאן בשם רבו. וראה עוד באריכות במבוא לראבי"ה, ח"ד, ברקלין תשמ"ג, עמ' 33-28.

87 עיין הע' 83, שרבינו הביא הדברים הכתובים בתשובה הנ"ל בלשון אישית, בשם רבו ר"י הזקן.
88 ואולי נשתבש בדרך זו: 'ר"י ב"ר שמואל' – 'ריב"ר שמואל' – 'רבינו שמואל' – 'הרב שמואל', או שהמעתיק פשוט דילג שתי מלים בט"ס, דבר שאינו כ"כ נדיר.

89 ואינו לפנינו שם.

90 'והא דאמר שמואל' – כ"ה גם בסמ"ק מצורף ותוס' רא"ש. בתוס' טוך קיצר וכתב: 'והא דאמרין', וצע"ק דעיקר הקושיה משמואל אשמואל.

91 ע"פ סמ"ק מצורף. וכע"ז בתוס' רא"ש ותוס' טוך.

92 ע"פ סמ"ק מצורף ותוס' טוך. בתוס' רא"ש השמיט "או במכר... כולן", וממילא נמצא שהתירוף לשתי הקושיות זהה, ולכן הקשה התוס' רא"ש שתי הקושיות בסמיכות ותירצן בחדא מחתא. ואולי חולק לדינא ויל"ע בזה.

93 וז"ל: "וגבי חולסית ומצולה איכא תרי לישני אי קני חדא בחזקה דאידך, ובנכסי הגר לא קנה אלא מקום

טו. <עוד שם> אילו מסר לו עשר בהמות באפסר אחד ואמר ליה קני מי לא קני. הא לא קאמר שאם (אמשוך) [ימשוך] אחת שיהו השאר קנויות במשיכה של זו, (ולמה) [דלמה] יש להן ל(ה)קנות, (והא) [דהא] בעשר שדות נמי בכסף ושטר דאחת מהן [לא] מיקנו שאר השדות, ומשיכה להא דמיא, אלא בקניין דמסירה.

ולא שאחז באפסר⁹⁴ לקנות את כולן, דהתם שייכא מסירה על זו כמו על זו. אלא הכי קאמר שכולן קשורות באפסר אחד, והוא אחז בטלפא או בשערה של אחת מהן, מי לא קני השאר. והוא הדין בשדות בחזקה דאחת קונה, ולהא דמיא⁹⁵. ונראה דווקא שנתן כל דמי הבהמות כי היכי דבעי בשדות שנתן דמי כולן⁹⁶. ומשני⁹⁷ "התם איגודו בידו" שכולן קשורות ואין דבר מפסיק ביניהן משאחז בטלפא אחת כאילו אוחדו בכולן.

ונראה לרבי דאי אמר לו להדיא⁹⁸ קני כולן בחזקה של זה, קונה אע"פ שלא נתן דמי כולן⁹⁹, כמו שקונה במתנה דלא מיחסר'א נתינת הדמים. תוס'.

הקטע הראשון הובא רק בתוס' טוך, והתיקונים נעשו על פיו. הקטע השני הועתק בתוס' רא"ש ותוס' טוך ד"ה אילו, והובא בתוס' דידן ד"ה עשר וב'תוס' פרק קמא דקידושין המועתק בסמ"ק מצוריק מצוה רסט אות קצג עמ' רמו. הקטע האחרון הועתק מלה במלה בסמ"ק מצוריק שם (וחתום "עכ"ל שני"ץ"), בתוס' רא"ש סוד"ה ומשני התם גופין, ובפסקי מהרי"ח סוף סימן תשנו.

טז. [כח ע"א] הקורא לחבירו עבד יהא בנידוי. <כתב רב שר שלום גאון עליו השלום¹⁰⁰ וז"ה לשונו: וצריך להפרישו מן הקהל עד שיפייס אותו או עד שיקבל עליו מלקות, ומלקין אותו ומתירין לו נידויו. עכ"ל הגאון.>

ופירש רבינו תם¹⁰¹ מכאן [דכל¹⁰² היכא דאמרין כי האי ג'ונא, כי ההוא ד]פ'רק¹⁰³

מכושו בלבד".

94 בתוס' טוך נוסף: "שכולן קשורות בו", וכע"ז בתוס' רא"ש, וקיצור העורך הוא.

95 'והוא הדין... ולהא דמיא' – בתוס' טוך נמצא משפט זה בגליון, כנראה כדי שלא לקטוע ביאור הגמ'.

96 'ונראה דווקא... דמי כולן' – בתוס' רא"ש משפט זה נמצא אחר המשפט הבא (וחולק שם בטעות לשני דיבורים): אולם בתוס' ותוס' טוך כלפנינו, ושני הסגנונות נכונים, ודוק.

97 רבינו בא לבאר מאי משני "התם איגוד בידו", הא לפי מה שכתב אינו אוחד באפסר אלא בטלפא.

98 בסמ"ק מצוריק, מהרי"ח ותוס' רא"ש: 'בהדיא'.

99 'קונה אע"פ שלא נתן דמי כולן' – כ"ה בתוס' רא"ש (ושם: 'קנה') ומהרי"ח (ושם: 'קני'). בסמ"ק מצוריק: 'אע"פ שלא נתן דמי כולן קנה'.

100 לא הובא באוצר הגאונים כאן (ועי' הע' 111 שהעורך העתיק ד"ז במקום נוסף, ושם: "להפרישו מעדת ישראל עד שיפייסנו [...] עליו מלקות ומתירין לו"). והועתק בסתמא בספר האסופות מכת"י סימן תקסט. ועיין פסקי מהרי"ח ב"ק קיד, א סימן תכד, שהביא פסק אחר בעניין זה מרב שר שלום גאון.

101 כ"ה בשם ר"ת בתוס', תוס' טוך, ריטב"א, ר"ן ונמוק"י כאן, תוס' ישנים, ר"י אלמדארי, שבלי הלקט ותלמיד הרשב"א בנדרים, תוס', תוס' רא"ש ורמב"ן ובית מדרשו בנדה, שו"ת הרשב"א, סמ"ג ושו"ת הרשב"ש (יכל המפרשים כתבו בשם ר"ת). אמנם באגודה נדרים והגמ"י הובא בשם ר"י, אך נראה שהם כתבו רבינו יעקב דהיינו רבינו תם. וכן מצאתי בס"ד שכל ר"י באגודה נדרים הוא ר"ת (השווה אגודה נדרים סימן יא ד"ה רב הונא, ותוס' ותוס' רא"ש כגב, בשם ר"ת וספר הישר סימן קמד, שם ד"ה והאמר, ותוס' רא"ש כח, א בשם

ק'מא דנדרים (ז ע"ב) "השומע הזכרה מפי חבירו חייב" ¹⁰⁴ לנדרותו, ואם לא נידהו הוא עצמו ¹⁰⁵ יהא בנידוי" ¹⁰⁶, לא שיהא מנודה ממילא ¹⁰⁷, אלא כלומר שבני דורו ¹⁰⁸ חייבים לנדרותו ¹⁰⁹,

ר"ת). וזה מוכרח, שהרי כל הראיות וכן סגנון הדברים לקוח מתוס' ר"א ממיין לנדרים, וכמ"ש למעלה, ור"א ממיין לא מביא בשום מקום חידושים מר"י הזקן (ואף שבדרך כלל כותבים האגודה והגמ"י רבינו תם, מ"מ כאן הרי העתיקו תוס' ר"א ממיין, והוא כותב תמיד רבינו יעקב).

102 תוקן ע"פ התוס' ותוס' טוך.

103 תוקן ע"פ התוס' ותוס' טוך.

104 'חייב' – כ"ה גם בתוס', תוס' טוך וריטב"א. ולפינו בנדרים 'צריך'. ובדק"ס השלם שם לא הובא שינוי בזה.

105 'עצמו' – כ"ה גם בתוס', תוס' טוך וריטב"א. במהרי"ח: 'בעצמו' (וכן י"ג בדק"ס השלם נדרים שם). וגירסא כזאת היתה לפני תלמיד הרא"ם שהעתיק הרדב"ז, שכתב: "דלישנא דהוא בעצמו יהא בנדי לא משמע הכי [דקאי אמזכיר] דהול"ל הוא מעצמו יהא בנדי", אלא שדיוק זה שייך גם לגירסא שלפנינו.

106 בתוס' טוך וריטב"א נוסף: "ובפ"ק דנדה המקשה עצמו לדעת יהא בנדי". וכ"ה בתלמיד הרשב"א (ושם חסר הדוגמא בנדרים). ונראה שזו הוספה שלהם ע"פ מקור שלישי, כי גם בתוס' ופסקי מהרי"ח אין הוספה זו. ובאמת זה כבר כלל ב'כל היכא דאמרינן כי האי גוונא' (והעדיף רבינו הדוגמא מנדרים, הן משום שמסכת נדרים קודמת לנדה, והן משום החידוש שאף שהגמ' שינתה לשונה אינו ממילא, עיין בהע' הבאה).

107 פירוש, דמלישנא דגמ' "ואם לא נידהו הוא עצמו יהא בנידוי", משמע דמנודה ממילא, מדלא קאמר 'חייבים לנדרותו' כדאמר גבי השומע. וז"ל המאירי בנדרים: "ומ"מ רוב המפרשים פירשוהו שצריך לנדרותו ואע"פ שנשתנה הלשון רצוני לומר שלא אמר 'צריך לנדרותו' אלא 'יהא בנדי', הרי מצינו כיוצא בו הקורא לחבירו עבד יהא בנדי שהוא בודאי בר נידוי". ועיי"ש שיש מפרשים מחמת שינוי הלשון דאינו נידוי גמור אלא 'דרך קללה' נאמר יהא בנדי לשמים לא שיהא הוא בר נידוי, וכעיי"ז פירש בנמוק"י שם. ומדברי רבינו וכל מעתיקיו שפירשו שאין מנודה ממילא, מוכח שהם מפרשים 'הוא עצמו יהא בנדי' דקאי על השומע, וכמו שפירשו רוב הראשונים שם (עי' לקמן סוף הע' 115). דאי כשיטת הריטב"א וסיעתו, דקאי על המזכיר, א"כ ודאי הוא בנדי ממילא דהא לפירושם 'הוא עצמו' משמעותו מנודה מעצמו בלא שינדרהו אחרים.

108 'שבני דורו' – כ"ה גם בפסקי מהרי"ח ובתוס' שבסמ"ק מצורף. בתוס' וריטב"א: 'בית דין' (וכ"ה ברש"י ד"ה 'יהא בנדי' – בית דין מנדין אותו, ברש"י שבדפוסים נשמטו תיבות 'בית דין', אולם כ"ה ברש"י שבדפוס ספרד וכת"י לונדון, וכל מעתיקי רש"י על הרי"ף: רש"י רי"ף הנדפס, רש"י רי"ף כת"י מנטובה 30, ר"ן, ר"י אלמדארי). בתוס' רא"ש נדה ותוס' נדרים ואו"ז כתבו: 'חכמי הדור', ובתוס' טוך כאן ונדה: 'כלומר שחייבין לנדרותו'.

109 'חייבים לנדרותו' – כ"ה בכל מעתיקי רבינו (חוץ מתלמיד הרשב"א והר"ן ששינו וכתבו 'ראוי'). וכעיי"ז באו"ז נדה בשם ר"ח ואגודה ורא"ם בשיטמ"ק נדרים ('צריך', והשניים האחרונים שינו לשון ר"א ממיין) ותוס' נדרים ('חייבין'). אבל בתוס' ר"א ממיין בנדרים כתב: 'ראוי לנדרותו' (כ"ה בהעתקת ר"י אלמדארי, סמ"ק מצורף והגמ"י, ודרך שלושתם להעתיק הלשון בלא שינויים, וכ"ה גם בהעתקת הרדב"ז). וכ"ה במיוחס לריטב"א ותלמיד הרשב"א ור"ן שם, ותוס' חכמי אנגליה ורשב"א בנדה, וברשב"ם לנדה המועתק באו"ז (לפי נוסח מהדורת מכון ירושלים). וכ"ה גם ברוב מעתיקי תוס' רבינו ברוך לנדה (תוס' רא"ש, רשב"א, ר"ן על הרי"ף, מאירי), אולם בקצתם יש לשון של חיוב (רמב"ן ומעתיקיו: 'ב"ד מצווין להפרישו', תוס': 'ב"ד חייבין לנדרותו', או"ז: 'צריך') וקשה לדעת מה כתב רבינו ברוך עצמו. בסמ"ג תוס' ישנים וראמ"ה נדרים: 'דמשמתינן ליה', ובשבלי הלקט: 'שאנו מנדים אותו'.

בבדיקה שערכתי בראשונים שכתבו דבריהם בכמה מן המקומות הנ"ל, גיליתי דבר מענין מאוד, שלמרות שבכל מסכת העתיקו הדברים ממקור אחר (כולל הבדלים בכמות הראיות וניסוח הדברים), אעפ"כ לגבי הלשון ראוי או חיוב נקטו לשון זהה! (ורק הסמ"ק מצורף העתיק כאן לשון רבינו 'ראוי' ובנדרים לשון ר"א ממיין 'חייבין', וזה דרכו להעתיק ללא שינוי) וכדלהלן. בתוס' טוך כאן ונדה: 'ב"ד חייבין לנדרותו', בר"ן כאן נדרים נדה ושבת (על הרי"ף): 'ראוי' (וכעיי"ז בתשובותיו: 'מצוה'), ושינה כאן לשון הריטב"א שכתב 'ב"ד

כדאמר הכא: "שמותי משמתינן ליה"¹¹⁰. תוס'. >וכן¹¹¹ פ"ק דנדרים (ז ע"ב) אמר רבא¹¹² ההיא איתתא דאפקא שם שמים מפומה לבטלה כי קאימנא קמיה דרב הונא¹¹³ שמעה ושמתי' ושריא לאלתר באנפה, ש"מ תלת, ש"מ השומע הזכרה מפי חבריו צריך לנדוהו וש"מ נידוהו בפניו אין מתירין לו אלא בפניו וש"מ אין בין נידוי להפרה כלום. פי' דמותר להפר לאלתר מדשרי לה מיד. <

דברי ר"ת מיוסדים כנראה על תשובת רש"י¹¹⁴, הדנה בגזירת רבינו גרשום על המזכיר לחבירו שנטמע בשמד שיהא בנדוי, וכתב ע"ז רש"י: "ואפילו אמר אותו צדיק כל העובר יהא בנדוי, לא אמר אלא שינהגו בו חבריו נדוי כמשפט כל דור ודור, עד שייפס [...]. ללקוט ברצועה ולילך יחף, ואח"כ יהו כל עשרה שבציבור שלוחי רבינו גרשום להתיר [...], כאותה ששינו 'הקורא לחבירו עבד יהא בנדוי' שמא סבורים אנו שנדוהו גדולי עולם דור

חייבין; נמוק"י - כאן ונדה (=ר"ף שבת): 'חייבין', ובנדה שינה מלשון הר"ן שכתב 'ראוי' (בנדרים כתב לשון 'ראוי' אך זה משום שהוא אוהו שבסוגיא שם יהא בנדוי הוא ממילא ואינו נדוי גמור, עיין לעיל הע' 107), ריטב"א - כאן ונדה: 'חייבין'.

ורק ברא"ש ומאירי מצאתי בזה סתירות, שהרא"ש בפירושו ותוספותיו לנדרים כתב לשון 'ראוי לנדוהו' (הן על שומע אזכרה והן על קורא לחבירו עבד), אבל בתוספותיו לנדה התחיל: 'ראוי שנדוהו חכמי הדור', והביא הגמ' בנדרים וקידושין וסיים: 'אלמא כל היכא דאמרינן יהא בנדוי היינו שחכמי הדור חייבין לנדוהו' (ובטור יו"ד סימן שלד לגבי שומע הזכרה כתב: 'חייב נדוי', וכ"כ בקיצור פסקי הרא"ש קידושין סימן לח לגבי הקורא לחבירו עבד, ובפסקי הרא"ש עצמו שם ובנדה הלשון 'יהא בנדוי' כלשון הגמ' והרי"ף). רצ"ע. במאירי בנדה כתב 'ראוי' (גם במקשה עצמו וגם בקורא לחבירו עבד), ובנדרים לגבי השומע כתב 'צריך', אלא ששם בהמשך לגבי קורא לחבירו עבד לא כתב 'צריך נדוי' אלא 'בר נידוי', וא"כ אפשר שסובר שרק בשומע הזכרה חייב נידוי משום מחלל שם שמים מה שאין כן הנך דלא חמירי כל כך, ותן לחכם ויחכם עוד. נמצאנו למדים שיש כאן מחלוקת סמויה בין הראשונים, האם הנאמר 'יהיה בנדוי' (לגבי הקורא לחבירו עבד, מקשה עצמו לדעת, והשומע הזכרה) הוא חיוב גמור או רק ראוי. מחלוקת זו לא נזכרה במפורש בשום מקום (והיחיד שעמד עליה, הוא ר"א שושנה בהערותיו לתלמיד הרשב"א כאן וחיידושי הר"א נדה). לסוברים שהוא רק ראוי צ"ב מנא להו דאינו חיוב, ונראה דהוקשה להו לישנא ד'יהיה בנדוי' ואמאי לא אמרינן 'חייב נידוי' או 'צריך לנדוהו', ומזה הוכיחו דאינו חיוב גמור.

110 פירוש, דאף דקאמר רבא 'הקורא לחבירו עבד יהא בנדוי', דמשמע מאליו, אפ"ה קאמר 'משמתינן ליה'. ומבואר דאינו מנודה ממילא אלא שצריך לנדוהו.

111 נראה שכונת העורך להוכיח כדברי רבינו שאינו מנודה מאליו, דאם כן למה הוצרך רבא לנדוהו. אך צ"ע, דהא פשיטא שהאומר אינו מנודה מאליו, דלהדיא אמרינן "צריך לנדוהו", וכל הנידון כאן הוא על השומע שבו נקטה הגמ' לשון 'יהא בנדוי' דמשמע מאליו, וכמו שכתב המאירי והבאתיו לעיל הע' 107, וכן מוכח להדיא בתוס' רא"ש נדה ותוס' ישנים נדרים ור"י אלמדארי והגמ"י שהוכיחו כן: 'דאם לא כן חמור השומע מן האומר'. שו"ר שדברי העורך כאן (וכן דברי רב שר שלום גאון שהביא העורך בתחילת הדיבור) לקוחים מתשובת רבינו יהודה שהעתיק העורך בשלמות במסכת ב"מ (ונדפס משם בתשובות בעלי התוספות סימן מו), ושם הביא רבינו יהודה הנזכר ראיה זו לנידון שדן שם אם אפשר להתיר הנידוי מיד, ולפי"ז באמת אין לו כלל שייכות לנידון כאן.

112 לפנינו: 'אמר רבי אבא', אבל בהרבה כת"י הגירסא 'רבא', וכמובא בדק"ס השלם שם.

113 'ההיא איתתא דאפקא שם שמים מפומה לבטלה כי קאימנא קמיה דרב הונא' – לפנינו: 'הוה קאימנא קמיה דרב הונא שמעה להך איתתא דאפקא הזכרת השם לבטלה', וכפה"נ הועתק מתוך הזכרון.

114 תשובות חכמי צרפת ולותיר, מהדורת י' מילר, וייען תרמ"א, סימן כא. למקורות מקבילים עיין מרדכי השלם, ב"ק, מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב, סוף פרק ח, עמ' קלב, הע' 2.

התנאים, ושוב אין לו היתר, לא באו אלא ללמד דורות הבאים שינהגו בו רידוי לייסרו על כך. עכ"ל. אלא שר"ת הוסיף להוכיח כן מגוף הגמ' שאמרה "שמותי משמתין ליה", והוסיף שכן הפירוש ב"הא בנדוי" שנאמר לגבי שומע הזכרה ומקשה עצמו לדעת.

דברי ר"ת אלו מוזכרים בארבעים וחמשה מקורות, אולם לאחר העיון כמדומה שכולם משתלשלים משלושה מקורות קדומים, ויש ביניהם כמה שינויים, וכדלהלן:

מקור א: תוספות רבינו כאן שכתב שר"ת הוכיח מכאן שהנאמר בנדרים "השומע הזכרה מפי חבריו ולא נידהו יהא בנדוי" אינו מנודה ממילא אלא שחייבים לנדוהו. ממקור זה משתלשלים שמונה מקורות, וכדלהלן: הועתק בתוס' ד"ה הקורא, תוס' טוך ד"ה שמותי, ופסקי מהרי"ח סימן תשנח. והובא בריטב"א ד"ה עד היכן¹¹⁵ (ומשם לר"ן ד"ה יהא בנדוי¹¹⁶, ונמוק"י ד"ה עד היכן¹¹⁷), ותלמיד הרשב"א ד"ה ההוא¹¹⁸. ובקיצור נמרץ בסמ"ק מצורף

115 כדאי לציין שדברי הריטב"א כאן סותרים לדבריו בחידושו על הגמ' נדרים (שאינם בידינו; הריטב"א על נדרים שבידינו הוא על הלכות הרמב"ן וייחוסו לריטב"א מסופק. – אך היו בידי הנמוק"י ומהר"א אזכרי), שהועתקו שם ב'פסקי נדרים למהר"א אזכרי' שנדפסו בספר זכרון ברית אברהם, לזכר אברהם פרנס, ירושלים תשנ"ג: "וריטב"א פירש דאמזכיר קאי דאפילו לא נידהו שומעו הוא צריך שינהג נדוי בעצמו להנצל מעונש העניות והיינו דקאמר שכל מקום וכו' (ומש"כ בהמשך שם: 'וכ"כ בנמוקי יוסף ב'פ' אלו מגלחין' דפשיטא דכל [...] אלא דאגב סיפא, כבר העירו המהדירים: 'ל"מ זאת בנמוק"י שלפנינו', אך הדברים נמצאים שם אות באות בפירוש רש"י על הרי"ף שם [והוא העתקה מתוס' ישנים בנדרים שם ואכמ"ל], ומכיון ששניהם נדפסו בצידי הרי"ף, ובדרך כלל אין ברש"י לרי"ף חידושים, לכן נתחלף לו בנמוק"י. ולפי"ז מש"כ מהר"א אזכרי "וכ"כ", הוא מתייחס רק לחלק השני שבריתב"א, שעיקר החידוש כאן הוא שצריך לנהוג נידוי להנצל מעונש עניות, ולא מוסב על הפירוש דקאי אמזכיר, שהרי דעת רש"י שבר"י שם ככל הראשונים דקאי אשומע).

ובשיטה זו דיהא בנדידי קאי אמזכיר, כתב הרי"ף בשיטמ"ק שם בפירושו השני ('אפילו לא נידה השומע מ"מ מנודה הוא מפי חכמים'), וכ"ה במיוחס לריטב"א בשיטמ"ק שם בפירושו השלישי וז"ל: "וי"מ ואם לא נידהו השומע הוא עצמו יהא בנדוי כלומר שיחול עליו עונש כאילו נידהו דמן השמים יענישוהו". ומלשונו מבואר שאינו בנדידי ממש, וכן נראה מהריטב"א הנ"ל שכתב: "להנצל מעונש העניות", ומוכח שאינו מעיקר הדין, וזה מוכרח לפירושם דקאי אמזכיר, דאי נימא דהוא בנדידי גמור, א"כ מה מוסיף הנידוי של השומע. וכל שאר הראשונים בנדרים שם (כל מעתיקי מקור ב', וכן בנמוק"י, וכן משמע ברמב"ם פ"ב מהלכות שבועות וכמ"ש הרי"ף בשיטמ"ק נדרים, וכבר האריכו רבים בדעת הרמב"ם בזה) פירשו דקאי אשומע, וכן מוכח מדברי רבינו ומעתיקי כאן. ע"י הע' 107, וע"ע הע' 118 על תלמיד הרשב"א.

116 אף שברוב ככל המסכת דברי הר"ן לקוחים מתלמיד הרשב"א, כאן הם לקוחים מהריטב"א, שהרי בתלמיד הרשב"א לא הוזכר שמו של ר"ת, וכן הובאו שם הדברים בסגנון אחר (ע"י הע' 118), וגם הדיבור הסמוך בר"ן (ד"ה ממזר, "ואחרים פירשו [...] אכן נמי מלקינן ליה") לקוח מהריטב"א בדיבור זה. בריטב"א הזכיר גם הסוגיא בנדרים וגם הסוגיא בנדה, אבל הר"ן השמיט הסוגיא בנדרים, ולטעמיה אזיל, דבפירושו שם כתב דהתם בנדרים ודאי אין הכוונה שיהא מאליו בנדידי, דלא יתכן שיהא השומע חמור מן המזכיר, וא"כ אין צורך להוכיח מכאן, ולכן הביא כאן רק הסוגיא בנדה שאין בה ראייה פנימית שיהא בנדידי אינו מאליו וצריך להוכיח מכאן. והריטב"א ורבינו ושאר ממעתיקי שהוצרכו להוכיח מכאן (וכן מקור ב' וג') שהביאו ראייה זו ואעפ"כ הוסיפו גם הראיה מכאן, הוא משום שסברו שאין זו הוכחה גמורה, כי יתכן שנידוי דממילא אינו חמור כמו נידוי שבפועל (וכמו שבאמת פירשו אותם מפרשים שפירשו דיהא בנדידי קאי אמזכיר, עיין הערה הקודמת, וכן פירשו גם המאירי והנמוק"י שם לפי פירוש רוב הראשונים, ע"י הע' 107) וע"י הע' 118 בטעם השמטת תלמיד הרשב"א הראיה מנדרים.

117 ואינו מועתק מהר"ן, שהרי נמצאת בו הראיה מנדרים שנמצאת רק בריטב"א ואינה בר"ן.
118 ושם כתובים הדברים כחידוש בסוגיא כאן, שאין הכוונה שמנודה ממילא, וכן בנדה אין הכוונה כפשוטו "והכי מוכח התם". ולא כרבינו שהיה פשוט לו שבסוגיא ודאי אין מנודה מאליו, ולא בא אלא להוכיח מכאן

ח"ב מצוה רל אות קפז עמ' שפז בשם "לשון התוס' פ"ק דקידושין" (שבני דורו חייבין לנדותר'¹¹⁹). וכל שאר מעתיקי רבינו (תוס' רא"ש, אגודה, מרדכי, רמב"ן, רשב"א, מאירי) לא העתיקוהו, כי בסוגיין אין בזה נפק"מ¹²⁰ אלא בסוגיא בנדרים.

מקור ב: תוספות רבינו אליעזר ממין לנדרים (שאינו בדינו, אך כמעט כל ספרי הראשונים לנדרים מיוסדים עליו, ואכמ"ל) שהביא הוראת ר"ת על "השומע הזכרה מפי חבירו ולא נידהו יהיה בנדוי", שאינו מנודה מאיליו מכח מאמר רב חנן אלא ראוי לנדותרו, והביא שלוש ראיות¹²¹: א. דא"כ השומע חמור מן המזכיר. ב. שאם נידהו רב חנן מי יתיר לו שלא ימצא ב"ד גדול ממנו¹²². ג. דכה"ג אמרינן בקידושין, ושם ודאי אינו מנודה ממילא. ממקור זה משתלשלים שמונה עשרה מקורות¹²³, וכדלהלן: הועתק בהגמ"י פ"ב מהלכות שבועות הלכה א וחתום 'תוספות', תוס' רא"ש ותוס' ישנים נדרים ד"ה ואם, פירוש תלמיד הרא"ם בשיטמ"ק שם ('רא"ם'), פירוש ר"י אלמדארי לסוגיא שם¹²⁴ הנמצא בכת"י ועדיין לא נדפס¹²⁵ (והועתק בסתמא¹²⁶ בפירוש ר"י לשאלות,

שבנדרים [ונדה] אין הכונה כפשוטו. וביאור המחלוקת, תלמיד הרשב"א סבר דמהא דאמרינן "שמותי משמתינן ליה" אינה ראייה גמורה שאין מנודה מעצמו, דאפש"ל דלכתחילה מנדין אותו אלא דאף אם לא נידהו יהא מנודה מעצמו, ודומיא דההיא דנדרים לפירוש הר"י ועוד מפרשים (עי' בהערה 115), ומ"מ הסכים לדברי רבינו שאין מנודה ממילא וכדמשמע מהא דפריך בפשיטות: "ההוא שמותי משמתינן ליה דתניא הקורא לחבירו עבד יהא בנדוי", ומשמע דיהא בנידוי היינו שמותי משמתינן ליה. ועוד, דגם בנדה אשכחן הכי ומוכח התם דאינו כפשוטו. ובוה נחא נמי מה שהשמיט תלמיד הרשב"א ההיא דנדרים, והיינו משום דס"ל כהריטב"א הנ"ל, וא"כ שם באמת יהא בנידוי הוא כפשוטו (אבל אין לתרץ כמו שתרצתי לעיל הע' 116 על השמטת הר"ן, שהרי רבינו סובר דנידוי ממילא הוא דרגה פחותה ממנודה בפועל, ודוק היטב). ובעיקר מש"כ תלמיד הרשב"א "והכי מוכח התם", נראה שכוונתו למש"כ הר"ן על הר"ף שם: "ולא הכי פרכין ולימא אסור" וכו', עיי"ש, והיינו דמדפרכין התם אמאי קאמר רב 'יהא בנדוי' ולא אמר אסור, מוכח דאינו בנידוי מאיליו, דא"כ מאי מקשינן הא אי אמר רב אסור לא הוי משמע כלל שיהא בנידוי ממילא, וק"ל, ודלא כהמהדיר שנדחק בזה (גם בריטב"א בתחילת הדיבור משמע שהיה לו צד לפרש כאן כפשוטו וגם בו צ"ל כנ"ל).

119 ואף שהלשון שם: 'לפי שמזלזל בישראל מזלזלין בו', שאובה מלשון רש"י ד"ה יהא, מ"מ תחילת המשפט אינו מלשון רש"י, שהרי ברש"י הנוסח 'בית דין מנדין אותו' (עי' הע' 108), וכאן 'בני דורו חייבין לנדותרו' כלשונו הייחודית של רבינו (ו'התוספות לקידושין' שילבו את לשון רבינו ולשון רש"י).

120 שהרי בסוגיין פשוט שיהא בנידוי אינו ממילא, דלהדיא אמרינן 'שמותי משמתינן ליה', והתוס' לא כתבו אלא שמכאן מוכח שכל מקום שכתוב 'יהא בנדוי' אינו ממילא, וכמו שכאן פשוט שאינו ממילא. אמנם עיי' הע' 118 שתלמיד הרשב"א והריטב"א היה להם צד לפרש גם בסוגיין שיהא בנידוי ממילא, אולם הם באמת כתבו חידוש זה בסוגיין. ומהר"ח לא כתב פסקים לנדרים ונדה, ואפשר שגם חכמי איברא [=תוס' דידן], והתס' שאנן וטוך לא כתבו תוס' למסכת נדרים (אך צע"ק למה הם לא הסתפקו במה שכתבו במסכת נדה).

121 ולא ברור מלשונו אם כל ראיות אלו הביא ר"ת עצמו.

122 ראייה זו כבר הביא רש"י בתשובתו המובאת להלן.

123 ר"א מן ההר בנדרים שם ד"ה יהא בנדוי, כתב בקצרה כדברי רבינו (והביא רק הראיה מקידושין), ואיני יודע אם ראה דבריו.

124 המועתקת ברי"ף מו"ק ט, ב בפיו. הר"י אלמדארי בסוגיות לנדרים המועתקות ברי"ף ברחבי התלמוד, מעתיק בסתמא את תוס' ר"א ממין לנדרים, ואכמ"ל, וגם בסוגיין הזכיר בפירוש כמה פעמים: "פירש רבי אליעזר".

125 אני מעתיק את לשונו מתוך כת"י לייפציג 5 (כת"י אשכנזי שעבר עריכה קלה, וההעתיקה שבפירוש ר"י לשאלות נאמנת יותר למקור): "יהא בנידוי – פירוש ראוי ונכון לנדותרו, אבל אין לפר'ש שהאמורא מנדיהו ומאליה הוא בנדוי מכח מאמר דרב חנן, דא"כ השומע חמור מן המזכיר, ועוד שאם נדהו ר' חנן א"כ מי יתיר לו והא אין ב"ד יכול להתיר עד שיהא גדול ממנו בחכמה ובמנין כדאמר לעיל [נ.ב. הכוונה למו"ק דף יז, א,

מהדורות מירסקי, בראשית, שאילתא ב' עמ' ריג), אגודה נדרים סימן ב'¹²⁷, רדב"ז על הרמב"ם פרק יב מהלכות שבועות ה"ט וסיים: "כן כתבו ז"ל"¹²⁸, ופסקי רבינו אביגדור צרפתי פרשת עקב פסק שסט, וחסרה שם הראיה השניה¹²⁹.

והובא בסמ"ג עשין מצוה ד' בשם 'רבינו יעקב', מאירי נדרים (זב) בשם 'רוב המפרשים' (ושם רק ראה ג' והועתק לעיל הע' 107), ובר"ן ד"ה ואם (ושם רק הראיה הראשונה). וכן הובא הדין בקצרה בלא הראיות במקורות הבאים: שבלי הלקט¹³⁰ בשם 'רבינו תם', מיוחס לריטב"א בשיטמ"ק שם בשם 'יש מפרשים', ותלמיד הרשב"א¹³¹. וכן הובא בקיצור נמרץ ('פירוש ראוי להתנדות' או כע"ז): בפירוש הרא"ש ד"ה ואם, תוס' שם, ובסמ"ק מצורין מצוה רל אות קפז עמ' שפז בשם 'תוס'.

מקור שלישי: תוס' לנדה שחיבר רבינו ברוך בעל התרומה (שאינו בידני¹³², אך כל ספרי הראשונים לנדה מיוסדים עליו ואכמ"ל). שהביא הוראת ר"ת על דברי הגמ' שם "המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי", והוסיף שכן הפירוש לגבי השומע הזכרה דאל"כ חמור השומע מן המזכיר ועוד ראה מהגמ' בקידושין כאן.

ממקור זה משתלשלים שניים עשר מקורות, וכדלהלן: הועתק שם בתוס', תוס' רא"ש ד"ה המקשה, רמב"ן ד"ה הא בשם תוספות¹³³ (ומשם לחידושי הר"א וריטב"א שם, וכן הועתק בשמו במגיד משנה פכ"א מאיסורי ביאה הי"ח), רשב"א ד"ה הא אמר (ומשם לחידושי הר"ן שם), מאירי (וסיים 'וכן כתבו קצת רבנים'), או"ז הלכות בעל קרי סימן כג, ר"ן על הרי"ף לסוגיא שם (המועתקת ברי"ף שבת לט, בדפיו, ודברי הר"ן הועתקו בנמוק"י שם קח, בדפי הגמ'). כל המעתיקים השמיטו הראייה מנדרים, מלבד הרא"ש והר"ן על הרי"ף (וכ"ה באו"ז בקצרה).

וכמובן שבתוס' ר"א ממיץ עצמו היה כתוב: 'כדאמר במו"ק', וכמו תלמיד הרא"ם, אגודה ותוס' רא"ש, אלא שר"י אלמדארי שהעתיק הדברים על הרי"ף מו"ק שינה וכתב כדאמר לעיל ופשוט. – י.ב. גבי שאני שמועניא 'גברא רבה כר' יהודה לית'א הכי דלישרי לך', א"כ השומע לעולם יהא בנדוי לפי (שלא) [שרב] נידהו והמזכיר יפטר, וכן כל מקום שאומר יהא בנדוי הוא פירושו ראוי לנדותו. וכן פירש ר"ת. עכ"ל. וזוהי הלשון המקורית ביותר של תוס' ר"א ממיץ (כי כידוע ר"י אלמדארי מעתיק הראשונים כמעט בלי שינויי עריכה), וכן ניכר מהשוואה לשאר מקורות (ובפרט לתוס' הרא"ש), ורק את הראיה מקידושין (המובאת בתוס' ישנים, תוס' רא"ש, הגמ"י, ראמ"ה ומאירי) השמיט ר"י אלמדארי מיראת האריכות (וכמו שהשמיטה תלמיד הרא"ם והאגודה והרדב"ז), וכנראה ראה זו היתה כתובה בתוס' ר"א ממיץ בסוף הדיבור: 'וכן פירש ר"ת ומביא ראה מקידושין' וכו', וכלשון תוס' ישנים.

126 וכן כל הפירוש לסוגיא שם מועתק מלה מלה מר"י אלמדארי שם.

127 ובסוף דבריו כתב: "עיי' (פרק בתרא) [פ"ב] דנדה גבי המקשה לדעת", וכוונתו למקור שלישי שבסמוך.

128 דברי הרדב"ז לקוחים מתלמיד הרא"ם לנדרים (המובא הרבה בשיטמ"ק בשם 'שיטה'), ואכמ"ל. ובתחילת הדברים הובאו שתי ראיות נוספות שלא מצאתים במק"א, עיי"ש.

129 ושם: 'פי' ר"צ'. ומקור זה מובא בספר זה מאות פעמים, ובדרך כלל נמצאים הדברים בקבצי התוספות לתלמוד, ולפיכך נראה שיש לפתור ראשי התיבות: 'רבני צרפת', והוא כינוי המחבר לקבצי התוס' שהיו תחת ידיו, אך יתכן שהכוונה לר"י הזקן שרוב סתמי התוספות ממנו הם, ועל כינוי זה לר"י הזקן ראה: ליפשיץ, עמ' 24-26, 44.

130 מכון ירושלים, מהדורת ר"ש חסידה, ירושלים תשמ"ח הלכות נדרים סימן מז, עמ' קצז.

131 חידושי תלמיד הרשב"א, פירוש לרי"ף ביצה [...] ומו"ק, זכרון יעקב תשמ"ח, מו"ק יז, (הרי"ף שם העתיק הסוגיא בנדרים הנ"ל) ד"ה יהא.

132 ולשון התוס' רא"ש שם קרובה ביותר ללשון המקורית של המחבר, ואכמ"ל.

133 ברמב"ן שלפנינו נשמטה בסוף הדיבור שורה אחת, וע"פ העתקת המגיד משנה יש להשלים: "אלמא אע"ג דקתני 'יהא בנדוי' אינו בנדוי עד דמשתינן ליה אנן. כך פירש רבינו יעקב". וכן מוכח מחידושי הר"א והריטב"א הנ"ל.

יש ארבעה מקורות נוספים שעקב קיצורם קשה לדעת מהיכן נלקחו: שו"ת הרשב"א ח"א סימן שפו בשם ר"ת, תשובות הר"ן סימן סה, שו"ת הרשב"ש סימן רצב. בתוס' חכמי אנגליה נדה יג, ד"ה המקשה הביא הראיה השנייה המובאת במקור ב¹³⁴, ואולי משתלשל משם¹³⁵.

יז. [לא ע"א] <תלמוד בבלי> בלול במקרא במשנה בתלמוד¹³⁶ [מרדכי סוף סימן תצז]. הג"ה <דלא מפקדנא ועבדינא. כיון דאמ'ר הלכה כר' יהודה דאמ'ר סומא פטור מן המצות. מכאן מדקדק ר"ת¹³⁷ דנשים מברכות על כל מצות עשה שהזמן גרמא, ועיי' פ'רק בת'רא דר'אש ה'שנה¹³⁸, ואע"פ דפטירי לגמרי ואפילו מדרבנן כדמוכח פ'רק מי שמתו (ברכות כ ע"ב) גבי נשים חייבות בקידוש דבר תורה, מ'כל מ'קום יכולית לברך ואין כאן ברכה לבטלה, ואין כאן משוים לא תשא (שמות ז) שאל"כ היה מפסיד¹³⁹ כמה¹⁴⁰ ברכות¹⁴¹, ועו"ד מדאמרינן פ'רק בת'רא דעירובין (צו ע"א) מיכל בת שאול הייתה מנחת תפילין ולא מיהו בידה חכמים¹⁴². וכן כת'ב רבינו יצחק בר' יהודה¹⁴³ תוס'.

>וכן פסקו הלכות גדולות, והא דאסרו ברכה לבטלה מלא תשא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, תדע דמוציא שם שמים לבטלה אמרינן בשבועות¹⁴⁴ ובתמורה (ד ע"א) דאזהרתיה מאת השם אלהיך תירא דהוי עשה, כ"ש דמברך לא הוי לבטלה.¹⁴⁵

דברי רבינו הועתקו בסמ"ק מצורף מצוה לב אות קפא עמ' קז (וחתום 'שאנן בפ"ק דקידושין), תוס' רא"ש ד"ה לא, תוס' טוך ותוס' דין ד"ה דלא (ושם רק עד: 'ועוד מדאמרינן') ופסקי הרא"ש סימן מט. והובא ברמב"ן¹⁴⁶

134 ואינה בכל המקורות המשתלשלים ממקור שלישי.

135 אבל סביר יותר שהוא משתלשל מתוס' ר' יהודה מפאריס לנדה, ואכמ"ל.

136 'בתלמוד' – כ"ה במרדכי נוסח המחבר וחלק מכת"י נוסח אוסטרין. ובשאר כתבי היד: 'ובתלמוד' (ע"פ שנו"ס למרדכי השלם עמ' 156 שורה 309).

137 השווה ספר הישר, חלק התשובות, סימן סד, אות ה.

138 'ועיי' פרק בתרא דר"ה' – תיבות אלו ליתא בכל מעתיקי רבינו, וכנראה נשתרבו לכאן מן הגליון, וכוונת המגיה לציין לתוס' ר"ה שדן בנושא וכמו שצויין למעלה.

139 'שאל"כ היה מפסיד' – בסמ"ק מצורף: "שאם לא כן במה היה משמח רב יוסף הלא היה מפסיד", וכע"ז בתוס' דין תוס' טוך ותוס' רא"ש, וקיצור העורך הוא.

140 'כמה ברכות' – בסמ"ק מצורף, תוס' רא"ש ותוס' דין: 'כל הברכות כולן', וכע"ז בתוס' טוך ('הברכות'), ותלמיד הרשב"א ('שכר ברכות כולם'), ושינוי העורך הוא. ואולי סבר בטעות שסומא לרבי יהודה חייב בחלק מהמצוות כנשים. ועיי' הנוסח בתוס' ר"ה ואו"ז שם.

141 בתוס' רא"ש נוסף: 'ואמרינן בפרק המניח (ב"ק ל, א) האי מאן דבעי להוי חסידא ליקיים מילי דברכות', וכע"ז ברמב"ן ומעתיקיו. ובתוס' טוך ותוס' דין ליתא. ואין לומר שקיצרו, כי גם בסמ"ק מצורף ליתא, וא"כ ודאי שלא כתב כן רבינו כאן, אלא שהעתיקו הרא"ש והרמב"ן הנ"ל מלשון תוס' רבינו בר"ה.

142 עיי' המשך הדברים בסמ"ק מצורף, תוס' רא"ש, תוס' טוך ותוס' ר"ש.

143 דבריו הובאו בתוס' רא"ש, תוס' ר"ה או"ז ופסקי רבינו אביגדור צרפתי פרשת אמור באורך.

144 לא מצאתי.

145 'והא דאסרו... לבטלה' – לקוח מתוס' רבינו, וכ"ה בלשון זה בסמ"ק מצורף (וההגה"ה שם אות פט היא מגוף סמ"ק מצורף), ועיי"ש שינויים קלים, וכע"ז בקצרה בתוס' הרא"ש.

146 ועיי' בהע' 141 שחלק מדבריו לקוחים מהתוס' ר"ה.

(ומשם לריטב"א שיטה קדמונית ונמוקי יוסף¹⁴⁷) ד"ה מאן: "מצאתי בתוספות חכמים הצרפתים ז"ל שמכאן למד ר"ת, ותלמיד הרשב"א ד"ה מאן¹⁴⁸ (ומשם לר"ן על הרי"ף יב, ב ד"ה צאו). ובקצרה בפסקי מהרי"ח סימן תשעא. וכ"כ רבינו בתוספותיו לר"ה [שנדפסו על הדף] לגא ד"ה הא, תוס' רא"ש שם, או"ז סימן רסו, ראבי"ה מגילה סימן תתקז, ובתוס' עירובין צו, א ד"ה דילמא ועוד.

יח. [לב ע"א] >קיימ'א לן כמ'אן דא'מר משל אב ואי לית ליה לאב כייפינ' לכן לזונו ולהלבישו [מרדכי סימן תצח¹⁴⁹]. הג"ה < וכן¹⁵⁰ פ'סק ר'בינו ח'ננאל [כדגרסינן ב]פרק¹⁵¹ נערה (כתובות מט ע"ב) דקיימ'א לן דאי אמיד כייפינ' ליה לזון את בניו, ונראה שרוצ'ה¹⁵² לדקדק משם שכל שכן אביו¹⁵³, ועוד ראיי'ה ממעשה דר' יונתן בירושלמי (כאן ה"ז ופאה פ"ה ה"ד) דא'מר ר'בי יוסי כו'¹⁵⁴. ואמר ר'בי¹⁵⁵ דאינה ראייה דהנהו בכותב נכסיו לבניו איירי, דהא עובדא דר' יונתן מייתי פ' נערה (כתובות מט ע"ב) בגמ' דידן¹⁵⁶ גבי כות'ב נכסיו לבניו ועשינהו וזוניה. תוס'.

147 ואינו מועתק מהריטב"א או הר"ן, שהרי מצינו בו הלשונות: "רבותינו הצרפתים", "והרב ר"י הידוע" ועוד, שאינם אלא ברמב"ן.

148 ואף שכל הדיבור שם מבוסס על הרמב"ן (וכן הביא תוספת הרמב"ן, הלקוחה מתוס' רבינו לר"ה, עיין הע' 141) מ"מ נראה שהביא הדברים מגוף התוס' שאנן, כי הלשון שם קרובה ללשון רבינו יותר מהלשון שהביא הרמב"ן, ובכמה מקומות מצינו שהביא תלמיד הרשב"א תוס' שאנן שלא הובא כלל ברמב"ן.

149 זה תוכן דברי המרדכי ולא לשונו המדויקת, ודברי המרדכי הועתקו באגודה סימן ל ד"ה איזהו.

150 העורך כאן לא העתיק תחילת הדיבור, כי כבר נמצא כע"ז במרדכי, ולשון רבינו היתה (משוחזר ע"פ תוס' אלפס מלונדריש, תוס' רא"ש ותו"פ): "בשאלות דרב אחאי בפרשת וישמע יתרו פסק משל אב והיכא דלית ליה לאב ואית ליה לכן חייב ליתן לאביו דאפילו לאחרים צריך ליתן צדקה, וכן פסק ר"ח וכו'.

151 תוקן ע"פ תו"פ הג"ל, וכ"ה לשון ר"ח שהובאה בפירושו ר"י אלמדארי כאן (והועתק בסמוך). וכע"ז בתוס' טוך ותוס' רא"ש, אך שם ליתא דקיימא לן שבהמשך.

152 'ונראה שרוצה' – בתו"פ: 'ומשמע שר"ח רוצה', והיינו הך.

153 'ונראה שרוצה לדקדק משם שכל שכן אביו' – בתוס' רא"ש ותוס' טוך: 'וכל שכן אביו', אבל גם בתו"פ כלפינו. ומבואר שר"ח עצמו לא ביאר ראייתו, ולכן הוצרך רבינו לבאר דכוונתו לדייק דכ"ש אביו. אבל צ"ע דבלשון ר"ח המועתקת בר"י אלמדארי (כאן, יג, בדפי הרי"ף ד"ה ת"ר) מפורש כן להדיא. וז"ל: "ואם אין לאב והבן אמיד כייפינ' ליה לכן לפרנס אביו, דלא גרע מבנו כדגרסינן בפרק נערה שנתפתה דקימא לן אי אמיד כייפינ' למיזן לבניו". ואפשר שרבינו לא ראה דברי ר"ח במקורם אלא שמעם מרבו ר"י הזקן, (ודוחק לומר שתיבות "דלא גרע מבנו" הוסיף ר"י אלמדארי מדעתו לבאר דברי ר"ח). ולפי"ז התוס' רא"ש שראה דברי ר"ח במקורם (שהרי מביאו גם במקומות שאינם מובאים בכל קבצי התוס', כגון בדף ג, א ד"ה כל היכא), שינה בדוקא וכתב 'וכ"ש אביו' כחלק מדברי ר"ח (ואפשר שגם התוס' טוך ראה דברי ר"ח במקורם, אך אפשר גם שקיצור לשון גרידא הוא, כי לא מפורש שם שהכל מדברי ר"ח, עיי"ש ודוק).

154 העורך לא הביא כאן את לשון הירושלמי, כי הובאה כבר במרדכי, ורק בסמוך הובאה לשון הירושלמי וכנראה גליון הוא ולא מן העורך.

155 'ואמר רבי דאינה ראייה' – רבי' היינו ר"י הזקן רבו של רבינו, וכ"ה להדיא בתו"פ: 'ומיהו אומר ה"ר יצחק דאין זה ראייה'. בתוס' טוך, תוס' רא"ש ותוס' אלפס לר"מ מלונדריש קיצרו וכתבו 'ואין זו ראייה' או כע"ז, ובתוס' דידן ותוס' ישנים לא הובאה הדחייה.

156 'בגמ' דידן' – כ"ה גם בתו"פ (ושם 'בתלמוד דידן'). הרא"ש בפסקיו ותוספותיו לא העתיק תיבות אלו (וכן שאר מעתיקי רבינו: תוס' טוך ותוס' ר"מ מלונדריש), וזה גרם לקרבן נתנאל לסבור שכוונת הרא"ש לירושלמי שם והעיר שבירושלמי לפנינו ליתא. וכבר העיר עליו ר' אלעזר משה הורביץ ב'אהל משה' שם שכוונת

157 >ע"כ. ואפילו לא אמיד דגרסינן בירושלמי פ'רק ק'מא דקידושין (ה"ז): כבד השם מהונך וגו' אבל כשבא אצל אביו ואמו אומר "כבד את אביך ואת אמך" בין יש לך הון בין אין לך הון, ואפילו אתה מסבב¹⁵⁸ על הפתחים¹⁵⁹, ועוד דאמרין התם א"ר יוסי בר בון הלוי¹⁶⁰ הלואי כל שמועות ברירא ליכי הדא דכופין את הבן לזון את האב. עיין פ'רק נערה¹⁶¹. <

הדיבור כולו כלשונו הועתק בסתמא ב'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' (מהדורת א' קופפר, ירושלים תשל"ג) סימן פז, עמ' 145-146 (להלן: תר"פ), המהדיר (מבוא, עמ' יב) כתב: "חלק רב מן החומר שבליקוטין אשר כנראה יש ליחסו לר' שמשון משאנן ובית מדרשו [...] הגיע אליו באמצעות תלמידיו", וכעת אנו מגלים שיש כאן סימן שלם הלקוח כלשונו מתוס' רבינו¹⁶².

המשפט: 'ואמר ר'... נכסיו לבניו' הועתק בשם תוס' שאנן בשיטמ"ק, והובאה לשונו במבוא פרק ד. וכן הועתק כל הדיבור בשינויים בתוס', תוס' רא"ש ותוס' טוך ד"ה אורו, תוס' ישנים¹⁶³, תוס' ר"מ מלונדריש ד"ה כאן, ופסקי הרא"ש סימן נ (ובשניים האחרונים ליתא הראיה הראשונה של ר"ח), ועיקר הפסק הובא במהרי"ח סימן תשעז ('אבל אם אביו עני חייב ליתן לו משלו אפילו הוא מחזור על הפתחים והוא מאכיל את אביו'), וכע"ז בתוס' חכמי אנגליה ד"ה כמאן, וחתום שם: 'ש"א'.

יט. רב יהודה אמר משל בן. נר'אה¹⁶⁴ למ'אן דאמר משל בן¹⁶⁵ אם נזדמן לו כבוד אביו ואבית עצמו ואבית חברו, שיניח כבוד אביו ואבית חברו ויעסוק באביתו, כיון שאין האב נהנה באבית עצמה, אין הבן חייב להפסיד אביתו בשביל כבוד אביו. תוס'.

העורך כאן העתיק תוכן דברי רבינו, ולשון רבינו באריכות תמצא¹⁶⁶ בתוס', תוס' טוך ותוס' רא"ש ד"ה רב יהודה, וב'תוס' פ"ק דקידושין המובא בסמ"ק מצורף מצוה מח אות קפ, וכ"ה בקצרה בשם 'תוס' שאנן פ"ק

הרא"ש לש"ס דילן כתובות מט,ב.

157 דברי הירושלמי האלו הובאו בכל בעלי התוס' הנ"ל, סמ"ג עשין מצוה קיב וסמ"ק מצוה מח, אלא שלא הדגישו דאפילו בלא אמיד, אך מפורש כן להדיא בירושלמי: "אפילו מסבב על הפתחים".

158 'מסבב' – כ"ה בתוס' ר"מ מלונדריש, מרדכי ור"ש פאה המובא בהערה הבאה. ובשאר המקורות (תו"פ, תוס' טוך, תוס' רא"ש, תוס' ישנים, מהרי"ח): 'מחזור'.

159 בסמ"ק הנ"ל הע' 157 הוסיף: "ופי' ר"ת (בסמ"ק שנדפס יחד עם הסמ"ק מצורף הנוסח 'פי' השר', וכן נכון, והכוונה לפירוש הר"ש משאנן פאה פ"א מ"א ד"ה ירושלמי [השלישין]) לא שיחזור על הפתחים בשביל אביו, אלא חייב לפרנס אביו משלו אפילו יצטרך לחזור על הפתחים אחרי כן".

160 'א"ר יוסי בר בון הלוי' – כ"ה בירושלמי שלפנינו. ובתוס' טוך: 'אמר ר' בון', ובתו"פ: 'אמר ר' יוסי'.

161 תוספת זו [שאינה מן העורך אלא מאיזה מגיה, עיין לעיל הע' 154] לקוחה מהמרדכי כאן (כולל: 'עיין פרק נערה'), אלא שלשון הירושלמי הראשון מובאת שם בשינויים גדולים וכנראה נלקחה מן התוס' שאנן כאן המועתק בכל מעתיקי רבינו (ולא הובא ע"י העורך, כיון שכבר נכתב כן במרדכי).

162 וכן יש בחיבור זה העתקות מתוס' שאנן לפסחים, עיי"ש מבוא הע' 24, 29.

163 הנדפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 157 שורה 310.

164 בתוס' דידן 'נראה לר"י', וכ"ה במהרי"ק בשמו, וקיצור העורך הוא.

165 הקשה בספר קושיות עצומות לגרעק"א (ב"מ לג,א) שהרי גם למ"ד משל אב צריך להתבטל ממלאכתו כדאמרין בגמ', ונראה שיש לחלק בין שכר פעולה לבין הצלת דבר אבוד.

166 בפסקי תוספות לא הביא פסק זה, כי לא היה בתוס' ישנים. וכן אינו בתוס' ישנים המועתק בתוס' אלפס זוסלין. וצ"ע למה לא הובא פסק זה בפסקי מהרי"ח מרדכי ואגודה.

דקידושין" בשו"ת מהרי"ק סוף שורש קסו. ועיין בכל הנ"ל מה שהקשו ותירצו מהגמ' לקמן גבי שיטול ארנקו ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו, וכ"ה במהרי"ק בהמשך שם בשם תוס' שאנץ בשם ר"י.

כ-כא. שני הדיבורים הסמוכים נמצאים מלה במלה במרדכי לפנינו סימן תקה, וכ"ה בכל כתה"י של המרדכי (נוסחי אוסטרייך וריינוס, והנוסח כאן הוא כנוסח אוסטרייך וכפי שיראה המעיין בשנו"ס שבמרדכי השלם עמ' 163-164), מלבד כת"י וטיקן 141 שהוא נוסח המחבר שאין בו סימן זה, וכבר הוכחתי במבוא שעורך המרדכי הגדול השתמש במרדכי נוסח המחבר. למרות שדיבורים אלו אין ספק שמקורם בתוס' רבינו, נראה לי ברור שדיבורים אלו לא העותקו ישירות מן התוס' שאנץ ע"י עורך המרדכי הגדול, אלא השתרבו לכאן מגליון שנוסף בו הנכתב במרדכי נוסח אוסטרייך¹⁶⁷, והראיה הברורה לדבר, שיש כאן חמשה עיבודים משותפים לשניהם שאינם בכל מעתיקי רבינו, וכפי שיראה המעיין בהגהות הסמוכות¹⁶⁸, אולם מ"מ כיוון שאין ספק שדיבורים אלו מקורם בתוס' רבינו, לפיכך לא השמטתיים (כשכתבתי בהערות כאן: 'העורך', כוונתי לעורך המרדכי נוסח אוסטרייך).

[לג ע"ב] אין תלמיד חכם רשאי לעמוד. ותימ'א דהא לעיל (לב ע"ב) הקפידו בסעודה, ודוחק הוא לומר' בדלא קם מקמינה] שחרית¹⁶⁹. ואומר ר"י¹⁷⁰ דהינו דווקא בבית (המרחץ) [המדרש]¹⁷¹ או במקום הצנן], אבל במקום שיש גנאי לרב אם אינן עומדין מפניו¹⁷² חייבין¹⁷³ תוס'.

167 והיינו שהמרדכי הגדול היה כתוב במקורו בגליונות המרדכי, ומאן דהו הגיה בגליון החיצוני את הקטע הנ"ל, וסבר הסופר שזה קטע השייך למרדכי הגדול.

168 ובזה מובן למה הוצרך הסופר לציין בתחילת הדיבור הבא (להלן אות כב): "התחלת הפנים", שלא כמו בכל המסכת.

169 ותימ'א דהא לעיל (לב ע"ב) הקפידו בסעודה, ודוחק הוא לומר' בדלא קם מקמינה] שחרית – בתוס' רא"ש ותוס' ישנים (הנזכר להלן הע' 173) הנוסח: 'וכי כל הני דלעיל שהיו מקפידים אפילו בסעודה וכי כולוהו מיירי כשלא עמדו שחרית וערבית'. בתוס' טוך פתח בחידוש ר"י וסיים: "כי הני דלעיל שהיו מקפידים אפילו בסעודה". בתוס' רא"ש נוסף: "ואין נראה לחלק" וכו', עיי"ש באריכות, והובא גם בפסקי מהרי"ח, והעורך כאן קיצר.

170 וכ"ה בשם ר"י באגודה ובתוס' שבסמ"ק מצורף.

171 כצ"ל, וכ"ה בכל כת"י של המרדכי (חוץ מכת"י ל' הגורס 'המקדש'). לגבי חיוב עמידה בבית מרחץ עיין בגמ' לעיל עמוד א.

172 באגודה נוסף: "כגון שיש פנים חדשות", וכע"ז בתוס' רא"ש. וקרוב לזה בתוס' דידן ובתוספות שבסמ"ק מצורף שהעותקו למעלה.

173 בתוס' טוך ותוס' רא"ש נוסף: 'ואי הוי מפרשינן רשאי לשון חייב נחא' (ואין ספק שכ"כ רבינו, והעורך בתוס' דידן קיצרו) והכוונה לשני התירוצים בתוס' רבינו לעיל לגא ד"ה אין שהעותקו בכל קבצי התוס', עיי"ש. ובתו"י (שהובא במהרש"א והועתק בתוס' הנדפס בסוגריים מרובעות, והובא גם בתוס' אלפס זוסלין - הנדפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 163 שורה 336 ו-338 - אחר העתקת המרדכי, בשם "וי"מ") באמת תירץ כן וז"ל: "וצ"ל אינו רשאי אינו חייב [לעמוד] כדפירשית לעיל" (לגא). וכ"ה בקצרה בתוס' חכמי אנגליה ('אין ת"ח רשאי לעמוד וכו' – פירוש אין חייב) וכ"ה במאירי בשם יש מפרשים. בפסקי תוספות סימן סח: 'אין חייב לעמוד בפני רבו אלא שחרית וערבית', והמדפיסים שם הוסיפו: "[כשדר בבית הרב]", ע"פ התוס' דידן, ולשיטתם היו צריכים להגיה 'אין רשאי', אך באמת אין צריך להגיה כלום, כי פסקי תוס' מיוסדים על תו"י החולק על התוס' דידן וכנ"ל.

בתוספות שבסמ"ק מצורף הביא בתחילה: "יש מפרשים רשאי פירוש חייב", ולאחר מכן הביא דברי

הועתק בתוס' טוך, תוס' רא"ש, פסקי מהרי"ח סימן תשפה, פירושי ופסקי רבינו אביגדור צרפתי פרשת קדושים פסק קצו, ר"י אלמדארי (ושם בשם 'יש מפרשים'), אגודה סימן לב (בשלושתם רק מ'ואומר ר"י). והובא בתלמיד הרשב"א לגב ד"ה הא דאמרינן אין ת"ח: 'ובתוספות אמרו' (והועתק בר"ן יד, א ד"ה גרסינן בגמ' א"ר ומשם לנמוק"י שם ד"ה שלא יהא), ורבינו ירוחם נתיב כב ח"ה דף כא, ד. כע"ז בתוס' דידן ד"ה אין (והועתק בגליון תוס' ר"ש בשם 'תוספות איברא'): "תימא למה לא אקפיד [...] ונראה לפרש דידן זה אינו נוהג אלא באותם הדורים בבית הרב דמסתמא עמדו שחרית וערבית, אבל תלמידים אחרים חייבין לעמוד אפילו מאה פעמים ביום שמא יראה אחר ויחדשם, ואפילו אותם שדרים בבית הרב נמי אם באו פנים חדשות צריכין לעמוד". וכע"ז ממש בתוס' שהועתקו בסתמא בסמ"ק מצורף מצוה נ אות קפח (וניכר שהתוס' דידן מיוסד על תוס' זה).

ולא תיחוש ליקרא ידידי כו'.¹⁷⁴ אבל¹⁷⁵ אם לא היה שמואל עומד, לא היה לו לרב יהודה לעמוד, כדאמרינן ביש נוחלין (ב"ב קט ע"ב) "הילכתא חולקין כבוד לתלמיד במקום הרב והילכתא אין חולקין, לא קשיא הא דפליג ליה כבוד"¹⁷⁶ הא דלא פליג ליה כבוד. [תוס',¹⁷⁷].
הועתק בתוס' רא"ש ד"ה קום, ותוס' טוך ד"ה ולא. והובא בתלמיד הרשב"א לגב ד"ה הא דאמרינן קאים מקמיה (והועתק בר"ן על הרי"ף יד, א בדפיו, ומשם לנמוק"י לגב, א מצע ד"ה שלא יהא. וכן שאר כל הדיבור שם מועתק מהר"ן). באגודה סימן לב ד"ה איסי: "וחולקין כבוד לתלמיד במקום הרב היכא דפליג ליה רביה יקרא", אבל אינו העתקה מתוס' רבינו, אלא מהרי"ף דף יד, א בדפיו. בשבלי הלקט הביא הסוגיא בב"ב והסוגיא כאן וסיים: "מהא שמעינן שהבן אינו חייב לעמוד מפני אביו במקום הרב, אם הרב עצמו אינו חולק לו כבוד כדהוה עבד ליה מר שמואל לרב יחזקאל".

כב. [לז ע"א] >התחלת הפנים¹⁷⁸ חוץ מן הערלה וכלאים כו' עד ויש ליתן טעם בדבר שהרי חלה כו' [מרדכי סימן תקא]. הג"ה <ומהאי¹⁷⁹ טעמא נמי אין אנו עושין שתי חלות¹⁸⁰, ואע"פ

ר"י. ומשמע שם שפירוש ר"י נצרך גם לפי ה'יש מפרשים', והיינו משום דס"ל דאף אם "אינו רשאי" ר"ל "אינו חייב" מ"מ אחתי קשה למה אקפיד עליהו רבא דאף שמוחר להם לעמוד בפניו מ"מ אינם מחויבים בדבר, ולכן צ"ל כפירוש ר"י גם לפי ה'מ. ולפי"ז מובן למה השמיט התוס' דידן תירוץ זה. ובדעת רבינו והתוס' טוך והתוס' רא"ש נראה לבאר דס"ל דכיון שאין איסור בדבר ורב פפא ורב הונא כבר קמו מקמיה רבא, היה לרב מרי ורב פנחס ג"כ לעמוד, דאל"כ מאחר שאחרים קמו בפניו והם לא היו זלזול, ולהכי שפיר איקפד רבא.

174 'כו' – כ"ה בכל כת"י נוסח אוסטרייך. ואף שאין כאן המשך בגמ' (ומטעם זה הושמטה תיבה זו בכל כת"י נוסח ריינס), מ"מ כוונת העורך לדברי הגמ' שלפני כן: "דאפילו מר שמואל הוה קאים מקמיה", והעורך העתיק הגמ' מן הזכרון ולא דק, ועיין בהערה הסמוכה.

175 בתוס' טוך ותוס' רא"ש ור"ן נוסף: "שגם אני הייתי עומד אם הייתי רואהו", וכוונתם למאי דאמרינן בסוגיין "שאני רב יחזקאל דבעל מעשים הוה דאפילו מר שמואל הוה קאים מקמיה". אבל העורך כאן קיצר בכל זה כי זה כבר כלול בדיבור המתחיל שלו מן הגמ', עיין בהערה הקודמת ודוק.

176 'כבוד' – בגמ' שם: 'יקרא'. וכ"ה בתוס' טוך, תוס' רא"ש, תלמיד הרשב"א, אגודה ור"ן, וכן בסמוך.

177 קטע זה נכתב בכת"י יחד עם הדיבור שלאחריו (לעיל ד"ה אין ת"ח) וחתום בסופו: תוס'.

178 ראה לעיל הע' 168.

179 'ומהאי טעמא נמי אין אנו עושין שתי חלות' – פירוש, מהאי טעמא שכתב ר"י (והובא במרדכי שם, וכן בשאר מעתיקי רבינו): 'דאין תרומות ומעשרות נוהגין אלא במקומות הסמוכין לא"י כגון מצרים', מאותו טעם אין אנו מחמירים ליתן שתי חלות. וכן מפורש בתוס' ותוס' רא"ש חולין קד, א ד"ה חלת, ופסקי הרא"ש

שתקנו חלה אחת בכל מקום החמירו¹⁸¹ חכמים בחלה יותר מבתרומות ומעשרות משום דשייכא טפי בכל אדם הלש עיסתו¹⁸². תוס'. <עיי' במסכת חלה¹⁸³ (פ"ד מ"ח)>.

דברים אלו הם חלק קטן מדיבור גדול של רבינו, שהועתק במרדכי סימן תקג ואגודה סימן לג ובתוס' לז, ב ד"ה כל, ותוס' טוך תוס' רא"ש לז, א ד"ה חוץ. מכיוון שהעורך כאן אינו מביא אלא הוספות על המרדכי, לכן לא העתיק העורך אלא את ענין שתי החלות שהושמט במרדכי. ענין זה הושמט גם אצל שאר מעתיקי רבינו (תוס', תוס' טוך ותוס' רא"ש, והתוס' טוך ותוס' רא"ש כתבוהו כבר בחולין קד, א ד"ה חלת), ונמצא רק באגודה כאן סימן לג. למקורות מקבילים ראה הע' 179.

וכ"כ כתב רבינו בתוספותיו לבכורות (=התוס' הנדפסים, 'תוס' שאנץ' מהדורת י"ד אילן) כז, א ד"ה פסק, ועיי' בתוס' חיצוניות ותוס' רא"ש המועתקים בשיטמ"ק מהדורת אילן, שם, עמ' 135. אבל בפירוש רבינו למסכת חלה פ"ז מ"ח כתב בזה טעם אחר.

כג. [לח ע"ב] <והכי הילכתא כהאי סתמ' דאף בחוץ ל'ארץ נוהג איסור חדש [מרדכי סימן תקא ריש ד"ה החדש]. הג"ה> ונוהג בשל גוים¹⁸⁴, לכן יש ליזהר מקום שזורעין אחר י"ו בניסן שלא לאכול מתבואת אות'ה שנה, וכן קלי וכרמל ולוקה, ודין זה נוהג בכל מקום ובכל זמן, ובעינן¹⁸⁵ השרשה קודם לעומר.

והשיב ר"י דחדש הידוע¹⁸⁶ אסור בחוצה לארץ, אבל מספק אין לאסור (כ"א) [כי רוב]¹⁸⁷ תבואות שלנו נזרעות ונשרשות קודם העומר, בין בחרפי בין באפלי, ובנורמנדיאה רובן זורעין שבולת שועל אחר הפסח ואע"פ [כן]¹⁸⁸ מאחר שאין דלתות מדינה נעולות ויכול לבוא שם

שם, ובאגודה כאן, ואור זרוע הלכות נדה סימן רנא, וכ"כ בשו"ת מהרי"ל החדשות ס"ס קצז ('לאפוקי מארצות האלו דרחוקות הן דכה"ג חילקי רבותינו אטרומות ומעשרות וחלה שניה').

180 פירוש דבמסכת חלה (פ"ז מ"ח) אמרין דבחול' תיקנו חכמים ליתן שתי חלות. ועיי' בפירוש רבינו (פירוש הר"ש) דבמקומות אלו אין נוהגין כן. ובפירוש הרא"ש שם כתב שכן מנהג צרפת וכן חלק מאשכנז. וכ"כ בשו"ת לרש"י סימן קפו: "אודיעך שמעולם לא נהגו בעיר הזאת לפרש שתי חלות כי אם בערב הפסח [...] וכן נוהגים בכל ערי לותיר". ועיי' ספר התרומה סימן פ, ושו"ת מהר"ם מרוטנבורג, מהדורת כהנא, ח"ב, פסקים סימן רמב.

181 'ואע"פ שתקנו חלה אחת בכל מקום החמירו' – אינו מובן. וכנראה יש לתקן: 'ואעפ"כ תקנו חלה אחת בכל מקום דהחמירו' (בכת"י יש נקודה להפסק לפני תיבת החמירו, ולפי מש"כ הוא טעות).

182 'משום דשייכא טפי בכל אדם הלש עיסתו' – הועתק בתוס' טוך ותוס' רא"ש (ושם בט"ס: 'חלת עיסתו'), והובא בתוס' דידן ובמרדכי.

183 כוונת העורך ששם ימצא המעיין מהן "שתי חלות", וכדלעיל הע' 180.

184 העורך כאן הביא רק פסק רבינו. וראה בהרחבה במרדכי תוס', תוס' טוך ותוס' רא"ש שהביאו ראיות לזה מהירושלמי ועוד (בתוס' טוך, פסקי הרא"ש סימן סב ותוס' רא"ש לז, א ד"ה חוץ, הביאו ראיות אלו בשם ר"ת, אבל בתשובות הרא"ש הנ"ל: "ורבינו יצחק פסק כן פ"ק דקידושין, והביא ראיה מן הירושלמי", ובשיטה לא נודע למי לז, ב ד"ה חוץ הביא בשם ר"ת דאין עולה נוהג בגוי, וצ"ע).

185 'ובעינן' – בכתב היד נכתב: 'ובענן', כדרך הסופרים בכתבי היד האשכנזים לכתוב תמיד 'בענן' במקום 'בעינן'.

186 'הידוע' – כ"ה בתוס' טוך. בסמ"ג הנדפס בט"ס: 'הזורע', אבל במעתיקיו – הסמ"ק מצוריק והגמ"י כלפנינו.

187 כצ"ל, וכ"ה בתוס' טוך, סמ"ג והגמ"י.

188 כצ"ל, וכ"ה בסמ"ג והגמ"י וסמ"ק מצוריק. בסמ"ג הנדפס נוסף: "מותר", וט"ס הוא, כי בסוף כבר כתב

מצרפת שרובן זורעין קודם פסח, מותר.

מ'זהשיב ר"י הועתק בסמ"ג לאוין מצוה קמד דף נג, ד (והועתק בשמו בהגמ"י פ"י מהלכות מאכלות אסורות אות ג ובסמ"ק מצורין מצוה ריד אות קפו) והובא בתשובות הרא"ש¹⁸⁹. והשווה תוס' טוך לז, א סוף ד"ה חוץ, ו'תוס' מנחות פרק כל הקרבנות¹⁹⁰, שהביאו תשובת ר"י זו בהרחבה¹⁹¹. וכל הדיבור תומצת בקצרה במרדכי סימן תקא¹⁹² (והועתק באגודה סימן לד), ובתוס' לו, ב סוף ד"ה כל¹⁹³, ובתוס' חכמי אנגליה לח, ב ד"ה אכילת חדש¹⁹⁴.

כד. [לט ע"א] קיימא¹⁹⁵ לן כר'בי יאשיה דאמ'ר אין חייב עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד. אע"ג דכמה משניות וברייתות אשכחן דלא כוותיה, כגון המעביר עציץ נקוב בכרם קידש (כלאים פ"ז מ"ח), והמברין גפנו על גבי תבואתו של חבירו (שם מ"ח), מ'כל מ'קום הלכה כוותיה¹⁹⁶. תוס'.

הועתק בתוס' סוד"ה לא, ובתוס' רא"ש ד"ה לא. והובא במרדכי סימן תקב ('אבל התוספות כתבו דכל הני סתמי דלא כר' יאשיה ופסקו הלכה למעשה דאין צריך להזהר וכו', והועתק באגודה סימן לו). וכ"כ בקצרה בסמ"ג לאוין

"מותר", וכן בהגמ"י וסמ"ק מצורין ליתא וכלפנינו.

189 כלל שני סימן א: "ור' יצחק כתב בתשובה ובספר המצוות הביא אותה מה שאנו שותים שכר שמרים ואוכלים שבולת שועל סמכין ארובא שנועים קודם העומר", וענין שתיית שכר שעורים לא נזכר בסמ"ג, אך כן היה בתוספות רבינו (בחלק שלא העתיק העורך) והועתק בתוס' טוך בזה"ל: "ויש לתמוה כי פעמים יש תבואות שנוצעים אחר הפסח כגון שעורים ושבולת שועל והיאך שותים שכר שעורים ואוכלין גריסין של שבולת שועל", וכע"ז בתוס' חכמי אנגליה. ומכאן שהרא"ש ראה את התשובה בתוס' רבינו ולא רק בסמ"ג.

190 המובא בסמ"ק מצורין הנ"ל, ובסתמא בשיטמ"ק מנחות פד, א בכמה שינויים. המשמעותיים שבהם: א. תוספת שורה אחת: "וכרבנן דבי... דחו"ל דאורייתא". ב. במקום: "ומורי הר"ם אומר", כתוב: "והר"ם מפרש".

191 ושיניהם הביאו ממנה חלקים שלא הובאו בתוס' רבינו, ומזה מוכח שהם ראו התשובה במקורה. ולפיכך ר"א מטוך כתב: "מצאתי בתשובה" וכו', למרות שכבר התוספות שאנן הביאה (וכיוצ"ב להלן הע' 273).

192 וז"ל: "[...] צ"ל דערלה וכלואים וחדש נהיגי בגוים כמו בישראל [...] והא דאין אנו נזהרין עתה מחדש היינו משם דרוב תבואה משרשת קודם הפסח והאיר המזרח ב"ו ניסן התיירו, ומיהו מתבואה שלא נשרשה קודם הפסח צריך לזהר שלא לאכול הימנה קודם הפסח".

193 וז"ל: "ונראה דחדש נוהג בזמן הזה, ולכך יש לזהר שאם אדם יודע בודאי שהשעורים נזרעו אחר זמן הקרבת העומר דהיינו אחר י"ו בניסן שלא יאכל מהם, ומספק אין לאסור כל השעורים כיון דרוב השעורים נזרעו קודם ט"ז בניסן" (ההמשך שם: "ובירושלמי נמי משמע דחדש נוהג אף בשל גוים דפריך עלה דמתני' דקתני אף החדש אמאי לא תני חלה ומשני [...] בשל גוים", הוא תוספת גליון, שהרי כבר הביאו התוס' דברי הירושלמי בתחילת הדיבור: "בירושלמי פריך אמאי לא תני חלה ומשני לפי שאינה בעיסה של גוים", ובהמשך כתבו: "ומן הירושלמי שהבאתי יש להוכיח דערלה וכלאים נוהגים בשל גוים", והיה לו לומר רק 'ומן הירושלמי שהבאתי' כמו שכתב לגבי ערלה וכלאים, ויתכן גם שכל הקטע "ונראה דחדש" הוא תוספת מן הגליון).

194 וחתום שם: 'הר"ם'. ובתוס' ר"מ מלונדריש לפנינו ליתא. אלא שלקמן לט, א סוד"ה חוץ כתב שהאריך בענין במקום אחר, עיי"ש.

195 'קיימא' – כ"ה גם לשון הדיבור המתחיל במרדכי, ובגמ' שלפנינו הנוסח 'לא קיי"ל'. אך הכוונה בתמיה, האם לא קיי"ל? וכמו שפירש רש"י. ובתשובת ר"י הזקן הביא בזה שתי גרסאות, ועיי"ש שלשתי הגרסאות המשמעות זהה וכנ"ל.

196 בתוס' רא"ש לא ביאר הטעם דקיי"ל כוותיה וכמו בתוס' רבינו. ובתוס' דידן נוסף: "כדאמרינן בפ' מי שמתו (ברכות כב, א) נהוג עלמא כתלתא סבי", וכ"ה בתשובת ר"י הזקן.

מצוה רפ¹⁹⁷. ועל פי דברי רבינו פסק בפסקי מהרי"ח סימן תשצב כר' יאשיה.
וכ"כ רבינו בתוספותיו לחולין (שאינם בדינו) קלו, ב, והועתק שם בסתמא בתוס' ותוס' רא"ש ד"ה וכרבי, ופסקי
הרא"ש סימן א ועוד.

דברי רבינו מבוססים על תשובת רבו ר"י הזקן המועתקת בשבלי הלקט דין כלאי הכרם סימן מב, ובתוס' אלפס
לר"מ מלונדריש כאן, וז"ל: "ואע"ג דבכמה דוכתי בתלמודא יש דמחמירנן, כי ההיא בפרק תולין (שבת קלט, א)
גבי כשותא דכרמא, אין הלכה כן אלא כר' יאשיה דנהוג עלמא כחלתא סבי". עכ"ל ועיי"ש באריכות ומה שהעיר
עליו ר"מ מלונדריש, ובהערות המהדיר שם, וכן בהערות המהדיר לתוס' הרא"ש, ובהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק
סימן קסח.

כה. [מ ע"ב] <מכלל דלאחר¹⁹⁸ אין קפידה ובשל גרמיה [לשון המרדכי סימן תקג]. הג"ה> ויש
אומרים פסול לעדות, אמר רב אידי הלכה כיש אומרים. ופירש ר"ת דווקא באוכל פת¹⁹⁹,
דגנאי הוא טפי בפת שאוכל ומברך²⁰⁰ בשוק. והר' אליהו²⁰¹ פירש כגון שהלך אצל הקערות²⁰²
וטועם מכל אחד כאילו רוצה לקנות ומערים, כדאיתא בתלמוד²⁰³ (שבת קטז ע"א) לעניין הקזה.
הועתק בתוס', תוס' טוך ותוס' רא"ש ד"ה ויש אומרים, פסקי הרא"ש סימן עה, פסקי מהרי"ח סימן תשצז, אגודה סימן
לו (ושם בקצרה), וב'תוס' פ"ק דקידושין המועתק בסמ"ק מצורף מצוה רלה אות שטו ח"ב עמ' תד. והובא בריטב"א
(והעתיקו הנמוק"ב בסתמא), ובקצרה בסמ"ג ל"ת ריד דף סו, ב. ושם ובריטב"א ובאגודה לא הובאו דברי ר' אליהו.

197 וז"ל: 'ובשם רבינו יצחק פרשו שכל אלה דלא כרבי יאשיה'. וכנראה בתוס' רבינו היה חתום: 'מ"ר'.
198 'דלאחר' – כ"ה במרדכי נוסח המחבר ואוסטרייך. אבל בנוסח ריינוס: 'דלאחרים' (ע"פ שנו"ס למרדכי השלם
עמ' 179 שורה 412).

199 'באוכל פת' – בתוס' רא"ש ופסקי מהרי"ח: 'שאוכל שם סעודת פת', וכע"ז בתוס' ('שאוכל סעודת פת')
ובתוס' טוך ('שסועד בשוק'). וכנראה כך כתב רבינו והעורך כאן וכן הסמ"ג קיצרו. ובריטב"א: 'הכא בפת'.
וע"ע בהערה הסמוכה. בתוס' רא"ש ופסקי מהרי"ח נוסף: "כמו אנו לוין ואוכלין (חולין פד, א), ואכל אצל
חמיו ביהודה (כתובות יב, א)", וכ"ה בתוס' טוך (ושם חסר 'אנו לוין ואוכלין'), ואין ספק שכ"כ רבינו והעורך
כאן השמיטו. ושור"ר שכ"כ בשיטמ"ק כת"י עמ' 143, בשם תוס' שאנץ: "כמו אנו לוין ואוכלין והאוכל אצל
חמיו ביהודה דלא הקפיד אלא על אכילת לחם דגנאי הוא טפי בפת שאוכל ומברך בשוק. תוס' שאנץ". וכוונת
רבינו להוכיח שמצינו לשון 'אוכל' במשמעות של סעודה, וא"כ גם כאן יתכן לפרש שהכוונה לסעודת פת,
ואף דבחולין שם מדובר בסעודת בשר (ובאמת מטעם זה השמיט התוס' טוך ראיה זו) וגם בכתובות לא
מפורש שמדובר בסעודת פת, מ"מ מוכח שהכוונה לסעודה, ולא סתם אכילה, ובפרט שבכתובות מייירי בסתם
סעודה שהיא בפת (ויתכן שמחמת כן השמיט בתוס' דידן קטע זה כי ניתן לדחות ראיות אלו).

200 'ומברך' – כ"ה גם בהעתקת השיטמ"ק (הובא בהערה הקודמת), תוס' טוך, תוס' רא"ש, תוס' שבסמ"ק
מצורף, פסקי מהרי"ח וריטב"א. והכוונה כמובן לברכת המזון. בשאר מקורות מקוצר, ועיי"ן ב"י חו"מ סימן
לד שצידד דסגי בסעודה גרידא, ולכאורה נסתר מדברי רבינו כאן. וע"ע בהערה לתוס' הרא"ש כאן, ואכמ"ל.

201 בכל מעתיקי רבינו הוקדמו דברי רבינו אליהו לפירוש ר"ת, ושינוי העורך הוא (וכן בכל הנ"ל הובא בתחילת
הדיבור פירוש ר"ח והערת ר"י, שכבר הובא במרדכי, ולכן לא העתיקו העורך).

202 'שהלך אצל הקערות' – כע"ז בפסקי מהרי"ח (בכת"י פראג: 'שהולך הקרקעות', ובכת"י אולמוץ: 'שהולך
אחר הקפקפן'). בתוס' דידן ותוס' שבסמ"ק מצורף: 'שהלך אצל המוכרים', בתוס' הרא"ש: 'שהולך אצל
חנונים', בתוס' טוך: 'שמערים וטעם מכל חנוני'.

203 'כדאיתא בתלמוד' – כע"ז בפסקי מהרי"ח ('כענין שאומר התלמוד'). בשאר מעתיקי רבינו: 'כדאמרין
בשבת'.

פרק שני

כו. [מב ע"א] >(ו) במילתיה דלא שייך גוד או איגוד [לשון המרדכי סימן תקה סוד"ה מעמידין].
הג"ה > ור"י מסופק היכא דפלגי קרקעות השנים בגורל שלא מדעת השלישי, אם קנה השלישי
הקרקע שנפל לו אם לאו, דשמא יכול למחות משום דאיכא קפידא ברוחות, ואפ"ל חלקו בפני
שלשה. >ע"כ. ור"י פירש שלא בגורל בוררין, דבגורל אין שייך ברירה גם בלא שומת ב"ד
(דבוררין), [ובוררין] קאי על אפיטרופין.²⁰⁴

קטע זה הוא חלק קטן מדיבור של רבינו שהובאה בו באריכות מחלוקת ר"י ור"ת, וקטע זה שהעתיק העורך: "ור"י
מסופק... בפני שלושה", הובא בקצרה במרדכי (סימן תקח): "וגם בקרקעות דשייכא קפידא ברוחות מספקא לר"י
אם יכול לחלוק בלא דעת חבירו עיין פ' בית כור". וכע"ז בתוס' גיטין לד, א ד"ה בית: "ושותף הבא לחלוק שלא
מדעת חבירו מספקא לר"י אם יכול לחלוק הקרקעות ששייכא קפידא ברוחות, ואין לדקדק מהא דאמר בפרק בית
כור וכו'". בשאר מעתיקי רבינו (תוס' ד"ה ובוררין, תוס' רא"ש ד"ה ב"ד, ר"י אלמדארי יז, א בדפי הרי"ף ד"ה בית
דין, או"ז ב"ק סימנים עד-עז, פסקי מהרי"ח סימן תתד, סמ"ק מצוריק מצוה רנא עמ' קלב-קלג בסתמא) לא הזכירו
פרט זה אלא רק הביאו באופן כללי מחלוקת ר"י ור"ת²⁰⁵, וכן לא נזכר עניין זה במקורות המקבילים: תוס' שאנן
[על הדף] כתובות ק, א ד"ה ובוררין, תוס' רא"ש גיטין לד, א, תוס' ב"ב ק, ב ד"ה ושמואל, תוס' ישנים שם ד"ה
היכא, וסמ"ק מצוריק מצוה רסט ח"ג עמ' קלב-קלג.

כז. [מה ע"ב] >הג"ה >²⁰⁶ וז"ל הלכות גדולות²⁰⁷: קטנה שקידשה עצמה או השיאה עצמה
בחיי אביה, אין קידושה קידושין ואין נישואיה נישואין, וקטנה דאיתיה לאבוה במדינת הים
ואינסבה אמה, אישתאלת הא מילתא (קמאי) [קמיה רבנן כמה זימנין]²⁰⁸, ואמרי דשפיר עבדה
אמה, דנישואין תקנו לה רבנן לקטנה, אי איתיה לאב מקדשה קידושי תורה, ואי לא מינסבא
בתקנתא דרבנן, וכי גדלה גדלי נישואיה דילה, (וכדאתי לאב) [וכד אתי אב]²⁰⁹ לא צריך

204 כל זה הוספה של איזה מגיה הלכותה מתוס' רבינו. וראה באריכות בשאר מעתיקי רבינו. בכתב היד נוסף:
"ור"ת פירש דבגורל שייך נמי לשון בוררין" וכו', ואינו אלא לשון המרדכי סימן תקח שנשתרבה לחיבור,
ראה במבוא ליד הע' 34-36.

205 אגב, בתוס' דין (והועתק בהגהות מרדכי שם) כתבו שר"י חזר בו והודה לר"ת, וכ"כ בפסקי מהרי"ח (סימן
תתד) ובצורור הכסף הארוך (דרך ה' שער ה'), וכן בגליין כת"י א' 4 של המרדכי (הובא במרדכי השלם עמ' 186
בשנו"ס לשורה 33) כתוב: "ובתוס' כתבו דר"י חזר בו והודה לר"ת". וכל שאר המקורות הנ"ל לא הזכירו
פרט זה. ושו"ר באו"ז הנ"ל שכתב להדיא בסוף הסימן: "וכתב רבינו שמשון בן אברהם זצ"ל בפרק האיש
מקדש דחזר בו רבינו יצחק בר שמואל ואמר כדברי ר"ת זצ"ל".

206 על הדיבור המתחיל של דיבור זה, ראה להלן הע' 221.
207 סוף הלכות קידושין, ובמהדורת הילדסהיימר ח"ב עמ' 218. המשפט הראשון ('קטנה שקידשה... נישואיה
נישואין') חסר בכת"י מ', אך ישנו בדפוסים וכת"י ר'. וראה הע' 44 שם, שלדעת המהדיר זה הוספת גיליון,
ולא העיר שנוסח זה מובא בכל הראשונים כאן.

208 כצ"ל ע"פ סמ"ק מצוריק וסמ"ג. בבה"ג שלפנינו וריטב"א כאן ד"ה רב אשי: 'כמה זימני קמי רבנן'.

209 כצ"ל, וכ"ה בסמ"ק מצוריק ותוס' רא"ש, וכע"ז בתוס' דין תוס' טוך ובה"ג שלפנינו.

לקדושה. ונראה לרבי²¹⁰ דהלכות גדולות חושבות אביה במדינת הים לעניין זה כאילו מת²¹¹, אבל משמע דשאלות פליגי [דמשמע] דווקא²¹² בשכיב מציא אמה לקדושה, אבל הלך אביה למדינת הים לא²¹³.

וז"ל השאלות²¹⁴: ברם צריך היכא דקדשה נפשה שלא לדעת אביה, אי חיישינן שמא נתרצה האב והווי קידושי או לא. קטנה לא תיבעי לך דודאי לא נתרצה במעשה קטנה, כי תיבעי לך היכא דשדיך מעיקרא הא אתנח'א לה, או דילמ'א כיון דקדיש בלא דעתיה לא, ת'א ש'מע ד[אתמר]²¹⁵ הנהו בי תרי דהווי שתו חמרא תותי ציפי דבבל כו' עד שמא נתרצה הבן לא אמרינן כו' עד לא סבר לה מר להא דרב ושמואל דאמרי נערה שנתקדשה שלא לדעת אביה כי שדיך צריכה גט ונצריכה²¹⁶ מיאון, [ולא אמרינן]²¹⁷ כיון דשדיך הוה ליה כי

210 הוא ר"י הזקן רבו המובהק של רבינו. וכ"כ בסמ"ג ועץ חיים והגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (מצוה קפג אות יג) ושו"ת מהרי"ק (ד"ה ואם כי נחלק) בשם ר"י, דבהלך אביה למדינת הים לא ודלא כבה"ג, וכן פסק בפסקי מהרי"ח סימן תתק"ג [ועיי' דנראה לו דמ"מ לא חשיב דרך זנות, וכ"כ בהגהות ר"פ הנ"ל ובפסקי הרא"ש], וכ"ה בריטב"א ושו"ת הריב"ש בשם בעלי התוספות. בסמ"ק מצוריק ומהרי"ק השמיטו תיבת "לרבי".

211 בסמ"ק מצוריק מצוריק ומהרי"ק נוסף: "ותיקנו לה רבנן נישואין כמו שתקנו ליתומה", וקוצר ע"י העורך. וע"ע מה שנוסף בסמ"ק מצוריק ("וקשה לדבריהם" וכו') וכע"ז בתוס' רא"ש ותוס' טוך.

212 'אבל משמע דשאלות פליגי דווקא' – בסמ"ק מצוריק [אחר לשון השאלות] הנוסח: 'ולפי הפשט משמע שחולקות על ההלכות גדולות דמשמע דוקא', וכע"ז ברא"ש. ומש"כ רבינו 'משמע', אף שבשאלות כתב להדיא: "ודאמרינן יכלה אמה לקדושי לברתה או אחיה, היכא דשכיב אביו, אבל אביה קיים לא יכלה" וכמ"ש רבינו בסמוך, היינו משום דעיקר כוונת השאלות לומר דבאביו קיים ונמצא אין יכולה אמה לקדושה, אלא דמ"מ מסתימת לשונו משמע דבכל גוונא לא מציא אמה לקדושה ואפילו בהלך אביה למדינת הים. וראה בהערה הבאה שבאמת כן דחה רבינו בהמשך דבריו.

213 העורך כאן קיצר, ובתוס' רא"ש נוסף: "ומיהו מצינן למימר דה"ה הלך אביה למדינת הים, ובלא הלך איירי", וכע"ז בתוס' טוך וסמ"ק מצוריק. וראה בהערה הקודמת (ובסמ"ק מצוריק לפני 'ומיהו' נוסף: "יש לומר דסבירא להו" ואינו מובן, ולאחר מכן נוסף "אלא מסתברא אעפ"כ לאדחויי הכי" והכוונה לא ברורה כ"כ, וכן חסר בט"ס שם תיבות "ובלא הלך").

214 'וז"ל השאלות' – בסמ"ק מצוריק ותוס' טוך: 'ובשאלות דרב אחאי פרשת ואלה המשפטים', וכע"ז במדרכי, והוא בשאלות שם שאילתא סז [במהדורת מירסקי עמ' קסב-קסג]. ולפנינו שם ובכל כתיב הדברים מסתיימים ב'והלכתא כרבינא' וההמשך ליתא, וכבר העיר בזה הנצי"ב שם. בתוס' דידן ובתוס' ישנים המועתק בתוס' אלפס זוסלין וריקאנטי סימן רלו, הביאו מהשאלות כעין מה שהביא רבינו לעיל מהבה"ג, וזה היפך ממה שכתב רבינו, ונראה שעמד לפנייהם תוספות שהיה כתוב בו אחר הבאת הבה"ג 'וכן בשאלות' וכעין לשון הרא"ש, וכוונת התוספות הנ"ל רק למש"כ הבה"ג כרבינא.

שו"ר שכבר בתרומת הדשן סימן רח עמד על סתירה זו: "ועוד כתב אשרי ז"ל וז"ל כתב בשאלות [...] ע"כ, והנה יש בידי תוספות משני פנים בקידושין [=שני קבצי תוספות שונים על מסכת קידושין, י.כ.] וכתב בתרומתו דפסק כשאלות דקטנה שהלך אביה למדינת הים שיכולה היא להתקדש(ה) כמו יתומה דתקנו לה רבנן קידושין, (ומהר"ח) [ומה"ר זוסלין] בתוס' שחיבר על האלפס [=תוס' אלפס זוסלין שהבאתי לעיל, י.כ.] כתב נמי הרי בשם השאלות, ובאשרי לא משמע בלשונו דהכי סבר השאלות. ואפשר דאשרי לא היה בידו אלו התוספות מקידושין שהיו בידיו. ואכן אנו יודעים כעת שאשרי העתיקו מהתוס' שאנן כדרכו, ומכאן שלתרומת הדשן לא היו תוס' שאנן ותוס' טוך לקידושין.

215 כ"ה בסמ"ק מצוריק ושאלות בכל הנוסחאות.

216 כנ"ל.

ארציה קמיה ושתיק וכיון דשתיק בשעת קידושין אמרינן מניח ניהא ליה. והילכתא כרבינא ולא כרב ושמואל²¹⁸. (דאמרי), [ודאמרינן]²¹⁹ יכלה אמה לקדושי לברתה או אחיה, היכא²²⁰ דשכיב אבוה, אבל אביה קיים לא יכלה. ע"ד כ'אן ל'שונו מתוס'.

דיבור זה הוא קטע קטן מדיבור ארוך מאד של רבינו, שבו הובאה באריכות מחלוקת ר' מנחם מיוני ור"ת ועוד, אבל הקטע כאן מוסב²²¹ על דברי המרדכי שכתב: "וכן פסקו התוס' כרבינא והלכות גדולות וכן השאלות פרשת ואלה המשפטים, עיין בתוס' קידושין ותמצא כל דבריהם", ולכן העתיק העורך רק לשונות הבה"ג והשאלות. רוב הדיבור הנ"ל הועתק והובא בתוס', תוס' טוך ותוס' רא"ש ד"ה בפירוש, תוס' ישנים²²², פסקי הרא"ש סימנים ז-ח ובתוך דבריו כתב: "ולפיכך פירשו התוספות", רבינו ירוחם נתיב כב ח"ה דף קפ"ד, מרדכי סימן תקיג, אגודה סימן מא, או"ז הלכות מיאון סימן תרע"ב בשם רבינו שמשון בר אברהם, סמ"ק מצורף (ראה להלן), תוס' ר"מ מלונדריש כ"י מנטובה 30 כאן, שו"ת מהרי"ק שורש ל, סמ"ג עשין מצוה מח דף קכ"ד, וקכה"ב (ומשם לעץ חיים לונדון הלכות קידושין פ"ג עמ' רכח), והגמ"י פ"ג מאישות אות ח-י (ולקוח מסמ"ג ומרדכי), תרומת הדשן סי' רח (הביאו בשם פסקי הרא"ש והסמ"ג) ובקצרה בפסקי מהרי"ח סימן תתיג. והשווה שו"ת ספר הישר לר"ת חלק התשובות סימן קא (והועתק בשו"ת מהרי"ק שורש קנ), חידושי הרמב"ן ובית מדרשו, שו"ת הרשב"ש סימן י, שו"ת הריב"ש סימן יד, שו"ת מהר"י ווילי סימן קיב, ועוד.

הקטע שהעתיק העורך, נמצא מילה במילה בסמ"ק מצורף מצוה קפ, שהעתיק כל דברי רבינו כאן בחתימה: "עכ"ל שיטת שנין בפרק ב' דקידושין", ונכפלו שם הדברים וכדלהלן: החלק הראשון של הבה"ג (עד 'קטנה דאיתיה' וכו') וכן רוב דברי השאלות הועתק שם בריש אות קסח, והמשך דברי הבה"ג והערת רבינו עליו וסוף דברי השאלות נמצא שם באות קפב וחתום שם: 'עכ"ל שיטת שנין' ושאר תוספות. כמו כן הקטע 'ונראה וכו'.

217 כצ"ל, וכ"ה בשאלות בכל הנוסחאות. בסמ"ק מצורף: 'ואמר כיון', ובתוס' טוך: 'דכיון'.
218 'והילכתא כרבינא ולא כרב ושמואל' – העורך כאן קיצר, ובסמ"ק מצורף: 'ולית הלכתא כרב ושמואל אלא כרבינא בתרא, דאמר להו רבה בר שמי בפירוש אמר לן מר לא [סבר] להא דרב ושמואל, ולא צריכה גט ולא מיאון ולא אמרינן שמה נתרצה האב, וכל שכן קטנה דלא מירצה'. וכע"ז בתוס' טוך, ועיין לעיל הע' 214.

219 כצ"ל, וכ"ה בתוס' טוך. וכע"ז בתוס' רא"ש (והא דאמרינן) וסמ"ק מצורף ('מדאמרינן').
220 'היכא' – בתוס' טוך: 'הני מילי היכא'. ובתוס' רא"ש: 'היינו היכא'. אבל בסמ"ק מצורף כלפנינו.
221 להג"ז זו אין דיבור המתחיל, אלא שלפני הגהה זו הועתק כל לשון המרדכי סימן תקיא (עיין מבוא ליד הע' 34-37), וסופו: "וכן פסקו רוב הגאונים ורב הי" והלכות גדולות, ושאלות מפרשים בעניין אחר, הכל מיירי ששמע האב ושתק אבל מחא מיד, אין לחוש, תוס' (תיבות מפרשים בעניין אחר) כ"ה במרדכי נוסח אוסטרין המובא בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 206 שו' 119, ושם בראשי תיבות: "מפ' בע"א". בכת"י וטיקן 141: "בפר' נערה"; בכת"י ל, צ, 1: "מפרוע"; בכת"י ה: "מפא"פ"; בכת"י פ: "מפר' א"ד"; בכת"י ג: "הפכ"ע". והעיקר לענ"ד שזו חתימה מ'ספר מצוות פר' דעשין' המצוי במרדכי קידושין כמה פעמים ואכמ"ל בביאורו המדויק, אך עכ"פ הכוונה שהמשפט 'וכן פסקו וכו' והשאלות' לקוח מסמ"ג בחלק העשין (ואכן הוא לפנינו בסמ"ג עשין מח דף קכ"ד). והסיום 'הכל מיירי וכו' נמצא כע"ז בכת"י ל, והובא בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 206 שורה 119, וכע"ז בכת"י א, 4, ובכל כתיב"י נמצא משפט זה בתחילת הדיבור ורק בנוסח המחבר [=כת"י וטיקן 141] וכת"י דידן חסר שם משפט זה. ומעניין הדבר שבכת"י ל וא 4 נמצא המשפט בשני המקומות. החתימה 'תוספות' נמצאת רק בכת"י ל). אבל כמו שכתבתי למעלה, מסתבר יותר שהג"ה זו מתייחסת לדברי המרדכי שהבאתי בסמוך.

222 הנדפס בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 225-226 שורה 215, ומשם לפסקי תוספות סימן צד.

כאילו מת' הועתק בשו"ת מהרי"ק שורש ל ד"ה ומ"מ נראה, בשם "תוס' שאנץ"²²³, ושם בד"ה ואף אם לא, כתב: "גם כתבו התוספת שאנץ דלכאורה השאילתות פליגי אהלכות גדולות", וכן הובאו הדברים בקצרה בתוס', תוס' טוך, תוס' רא"ש, פסקי הרא"ש וסמ"ג.

כח. [מו ע"ב] ש"מ מעות בעלמא חוזרין. נראה לר"ב דה"כ פירושא²²⁴, בעלמ'א²²⁵ כשאמר לה "התקדשי לי בתמרה זו ובזו ובזו" וחזר בו מלקדשה קודם נתינת האחרונה, חזרות הראשונות. ולא אמרין כיון דלשם קידושין נתנה, אי חזר בו הפסיד, כמו שהיה מפסיד אם אמר התקדשי לי לאחר ל' יום,²²⁶ דהתם הוא דאמרין "לא דמו למלוה" שהרי נתן לה בתורת קידושין, ולא דמו לפקדון דברשות'א דידה קא מיתאכלא כדאמר לקמ'ן פ'דק האומר (נט ע"א)²²⁷. ונראה לר"ב²²⁸ דאי אמר "התקדשי לי באילו" וחזר קודם גמר נתינה, דאין המעות חוזרין, דאמרין לקמ'ן (מו ע"א) גבי "התקדשי לי באילו" דאפילו אוכלת ראשונה [ראשונה]²²⁹ מצטרפות, ש"מ דקונה ראשונה [ראשונה]²³⁰ וברשות'א דידה קא מיתאכלא. ויש ליתן טעם כדפירש הקונטרס לקמ'ן עליה דהוא²³¹ [שם ד"ה אבל] כיון שנגמר דיבורו קודם קבלה ראשונה, לא באת'ה לידיה בתורת מלוה, דמשגמר הדיבור הקנה לה בתורת קידושין.²³² תוס'. הועתק בתוס' טוך ותוס' רא"ש ד"ה ש"מ. והחלק הראשון (עד 'ונראה לר"ב') הובא בתוס' דידן ד"ה וש"מ (בשנינויים והרחבה), ר"ן יט, ב בדפי הרי"ף ד"ה גמ', ורבינו ירוחם בקצרה נתיב כב ח"א בשם תוספות (ואולי כוונתו לתוס' הרא"ש הנ"ל). שלושת פסקי ההלכה הכלולים בדיבור זה הובאו בפסקי מהרי"ח סימנים תתי-תתיח: "אם חזר²³³ קודם נתינ' אחרונות חייבת להחזיר הראשונות. ואם אמר התקדשי לי באלו [...] ואם חזר בו קודם האחרונה אינה חייבת להחזיר הראשונה, וכן המקדש אחר ל' יום וחזר תוך ל' יום אינה חייבת להחזיר המעות".

כט. [מח ע"ב] ואיבעית אימ'א דכולי עלמ'א [אין] אומן קונה בשבב כלי. מכאן אין לדקדק שכן הלכה²³⁴, כיון דלא הוה מצי למימר אומן קונה בשבב כלי דא"כ מ"ט דמ'אן ד'אמר אינה

223 וא"א אורבך, עמ' 674 הע' 72, טעה וסבר שהכוונה לתוס' שאנץ לנדה (ושם ציין בטעות לשורש לב).

224 'נראה לר"ב דהכי פירושא' – בתוס' תוס' רא"ש ותוס' טוך מקוצר: 'פירוש'.

225 'בעלמא וכו' – לאפוקי מפירוש רש"י ד"ה וש"מ, שפירש דהכא צריכה להחזיר לו מה שאכלה, אבל רבינו סובר דרק אם חזר בו מלקדשה הוה הראשונות מתנה. וע"ע ברמב"ן ובית מדרשנו שפלפלו בדברי רש"י.

226 עיין לקמן נח, ב ונט, א.

227 העורך קיצר כאן, ובתוס' רא"ש נוסף: "אבל הכא כיון דלא מיקדשא כשיש בראשונה שוה פרוטה, א"כ אין אצלה אלא כפקדון בעלמא, ולא קנאתם כלל עד גמר נתינה אחרונה, וכשאכלה ראשונה נעשו מלוה, וכשחזר בו קודם נתינה אחרונה, חוזרים המעות כיון שלא באו לידה בתורת קידושין", וכע"ז בתוס' טוך.

228 'ונראה לר"ב' – הוא ר"י הזקן, ובתוס' רא"ש כתב כדרכו: 'ונראה' בסתמא, ובתוס' טוך מקוצר.

229 כ"ה בגמ' שם, וכ"ה במעתיקי רבינו (תוס' רא"ש ותוס' טוך).

230 ע"פ תוס' רא"ש (ושם 'ראשון ראשון'), בתוס' טוך מקוצר.

231 'עליה דהוא' – בתוס' טוך 'דכשאמר באלו', בתוס' רא"ש: 'כשאמר לה התקדשי לי באלו'.

232 העורך כאן קיצר. בתוס' טוך נוסף: "אבל אמר בזו ובזו כשגמר דיבורו בנתינה אחרונה היו כבר הראשונות מלוה", וכע"ז בתוס' רא"ש. וכן נוסף בשניהם חילוק נוסף, עיי"ש.

233 מבואר שאם לא חזר בו אינו חייבת להחזיר, וזה כשיטת רבינו, ולא כשיטת רש"י.

234 עיין מהרש"א מח, א תוד"ה דכו"ע מה שהקשה על ראייה זו (ובזה מיושב למה השמיטו דיבור זה כל בעלי

מקודשת. ונראה²³⁵ דהילכתא דאומן קונה בשבח כלי, ואע"ג דפ' המקבל (ב"מ קיב ע"א) מפרש טעמא דרב ששת דקבלן עובר בבל תלין משום דאין אומן קונה בשבח כלי, הא (משמ') [מסקינן]²³⁶ פ' הגוזל קמא (ב"ק צט ע"א) דרב ששת לא פליג ארב אשי²³⁷ דאמר אומן קונה, ומוקמינן התם דרב ששת בשליח דאגרתא²³⁸. תוס'.

הועתק מלה במלה בתוס' הרא"ש ד"ה ואיבעית אימא (השני), ועיין באורך בפסקי הרא"ש סימן יא. ומתיבות "ונראה דהילכתא" הועתק בסמ"ק מצורף מצוה רנא ח"ב עמ' צג בשם "שנ"ץ בפרק האיש מקדש". והובא בקצרה בתוס' חכמי אנגליה סוד"ה ישנה: "והילכתא דאומן קונה בשבח כלי", וכן בפסקי מהרי"ח סימן תתכז: "אומן קונה בשבח כלי".

ל. [נא ע"ב] [הרי כולכם]²³⁹ ואחת משתי אחיות מקודשת לי. ותימא והלא את וחמור הוא²⁴⁰. וי"ל²⁴¹ כיון שאינן נמנעין כ"א א'ם בשביל שהן (מעוברות) [מעוברות]²⁴². [תוס'²⁴³].
כן הוא בשינויים קלים בשיטמ"ק כת"י בשם תוס' שאנן²⁴⁴, והועתק בשינויים בתוס' רא"ש ד"ה כולכם, ותוס' טוך ד"ה הרי (ושם חסר "כיון שאין וכו' מעוברות").

לא. [אפילו הכי לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה]²⁴⁵. מכאן מדקדק ר"ת שאם שידך אחת מבנותיו²⁴⁶ [ולאחר זמן אמר²⁴⁷ בתך מקודשת לי, מסתמא המשודכת קידש²⁴⁸, כיון שיש עליו

- התוס' – תוס' דידן ותוס' טוך – אף שכתבו כע"ז לגבי ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף).
235 בפסקי הרא"ש הובא פסק זה בשם ר"ת. הרי"ף ב"ק להב, והרמב"ם בהלכות שכירות פ"ה ד' והטור והשו"ע חו"מ סימן טו ס"ב פסקו דאין אומן קונה בשבח כלי, ועיין בש"ך שם ס"ק ג.
236 תוקן ע"פ סמ"ק מצורף ותוס' רא"ש.
237 'אשי' – כ"ה גם בסמ"ק מצורף. ולפנינו ובתוס' הרא"ש: 'אסי'.
238 וע"ע בתוס' ב"ק צט, א ד"ה בשליחא, ותוס' ב"מ קיב, א ד"ה אומן.
239 נוסף ע"פ העתקת השיטמ"ק, וכ"ה בתוס' טוך, וכע"ז בתוס' רא"ש ("כולכם"), והעורך קיצר והשמיט העיקר.
240 עיין ברמב"ן וריטב"א מה שהביאו לתרץ בשם הראב"ד (ועיי"ש שהשיגו עליו). וכ"כ שיטה לא נודע למי בפירושו השני בסתמא, ועיין גם ברש"י שיש ששיבשו הספרים, עיי"ש.
241 'ותימה... ויש לומר' – כ"ה גם בהעתקת השיטמ"ק. בתוס' טוך מקוצר: "ואין זה את וחמור", וכע"ז בתוס' רא"ש.
242 כצ"ל, וכע"ז בתוס' רא"ש, ושם נוסף: "ואלו היתה ידועה היו הקידושין חלין", וכע"ז בתוס' טוך ושיטמ"ק, וקוצר ע"י העורך. כע"ז ממש כתב רש"י על אתר (ד"ה הרי כולכם, והועתק בסתמא בר"א מן ההר [תוס' ר"י הזקן] ד"ה כולכם, והובא ברמב"ן ובית מדרשו הנ"ל ובתוס' חכמי אנגליה ד"ה ואחת). וצע"ג מה הוסיף רבינו, ועיין באריכות ברמב"ן, רשב"א, ריטב"א, שיטה קדמונית ושיטה לנ"ל.
243 קטע זה נכתב בכתה"י יחד עם הדיבור שלאחריו (ד"ה אפילו הכי) וחתום בסופו: תוס'.
244 דף 167, וז"ל: "הרי כולכם ואחת משתי אחיות – וא"ת הא נמי את וחמור הוא, וי"ל הואיל דליכא איסורא אלא לפי שאין ידוע איזה מהן לא הוי את וחמור. תו' שאנן".
245 הדיבור המתחיל נוסף ע"פ תוס' רא"ש, תוס' טוך ותוס' חכמי אנגליה.
246 בטור כתב: "אם שידך בתו הגדולה וכו' ועשתה אותו שליח לקבל הקידושין", אבל מדברי רבינו נראה דמיידי בשידך אחת הקטנות, ולכן לא הוצרך להוסיף שמינתה אותו שליח, וכן ביראים מפורש שהמעשה שעליו מוסבת הוראת ר"ת היתה שהיה לאב "ג' בנות קטנות" (וברבינו ירוחם: "אחת מבנותיו קטנות או נערות"),

חרם ותקנת²⁴⁹ הקהילות וגם משום שארית ישראל לא יעשו עולה וגו'²⁵⁰. וכ"ש אם המשודכת במעמד החתן והאב²⁵¹. וכ"ש אם אמר הגדולה ואין לו [בנות]²⁵², כי אם מאשה אחת²⁵³, כדאמרינן פרק האומר²⁵⁴ (לקמן סד ע"ב). ועוד²⁵⁵ אמר ר"ת דהיכא דאמר בתך מקודשת לי,

אלא דהטור למד מדברי רבינו דאפילו אם המשודכת גדולה אמרינן שמסתמא אותה קידש ולא את הקטנה, למרות שהאב מצווה יותר לקדש בתו קטנה ואמרינן לעיל לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה, דמ"מ עדיף לאב לבטל מצוה זו מלעבור על שארית ישראל לא יעשו עולה, וכמו שביאר הב"י, עיי"ש. והמאירי אחר שהביא דברי ר"ת כתב: "ולא עוד אלא שיש מפקפקין לומר כן אף בבוגרת", וכונתו לר"מ נרבוני המובא ברבינו ירוחם.

247 פירוש, אמר המשדך (ולא האב). וכן הוסיפו הרא"ש והרשב"א בהעתקתם. וכן הוא בפסקי תוספות.
248 וכ"כ בפסקי ריא"ז [מדעתו?]: "לכן אני אומר שאם היו לו שתי בנות קטנות ושידך וכו' כמבואר בקונטרס הראיות". רבינו שמחה בספרו האבוד סדר עולם האריך להוכיח כדברי ר"ת, והועתק בחלקו בהגמ"י, ועיי"ש ראייה לזה מן התוספתא (וגם הרמב"ן והמאירי הביאו ראייה זו, אולם עיי"ש ברמב"ן שדחאה והובא ברשב"א [ומשם לשיטה קדמונית, מ"מ, ונמוק"י] ריטב"א ור"ן, עיי"ש). אולם היראים חולק על ר"ת, גם בהגהות ר"פ לסמ"ק כתב שמהר"ם מרוטנבורג החמיר הרבה (והועתק בסתמא בארחות חיים, ושם בט"ס: 'מורינר', ובכלבו לנכון: 'רבינו מאיר ז"ל'), וכ"כ בהגמ"י: "לפני גיסי ה"ר מרדכי בר הלל אירע מעשה כמו כן שאב שידך בתו ובשעת קידושין אמר בסתם בתך מקודשת לי ולא הזכיר שמה והיו לו שלש בנות קטנות והורה מורי רבינו [=מהר"ם] כדברי רא"ם והצריכו גט לשלשתן ע"כ" (הדבר משונה שבשני הסיפורים היו ג' בנות קטנות, וגם פלא שהמרדכי כאן לא הזכיר מעשה זה, וצ"ע, ובדפוס קושטא שם בקיצור: 'והר"ם ז"ל הורה כר' אליעזר ממין'). ועיין בתשובות הגאונים שערי צדק ח"ג ש"ג סימן יב (והועתק בב"י אה"ע סימן לז): "רב סעדיה גאון תמה על מי שעלה על דעתו לומר דבאמר בתך מקודשת לי שלא קידש אלא אותה ששידך", והובא ברמב"ן ובית מדרשו.

249 'חרם ותקנת' – בשאר מעתיקי רבינו (תוס' טוך [ושם בט"ס: 'היום תקנת'], סמ"ג, תוס' חכמי אנגליה, תוס' ישנים, מהרי"ק ומרדכי): 'חרם תקנת'. וכ"ה בסמ"ק מצורף (גם בהעתקת המרדכי שבחיבור זה טעה הסופר בפעם השנייה וכתב 'ותקנת', אבל בפעם הראשונה כתב לנכון 'תקנת' וכמו שהוא גם במרדכי כתי"י וטיקן). והכוונה 'חרם הקדמונים שלא לחזור בשדוכין', כלשון המאירי, וכן בתשובת רבינו (המובאת במרדכי שבועות סימן תשפג): "שידוכי אשה ואיש שקבלו עליהם חרם תקנת הקהילות לינשא לאחר זמן". ועיין גם בשו"ת מהר"ם ח"ב, מהדורת כהנא, ירושלים תש"כ, תשובה קיט: "איש ואשה שקבלו חרם הקהילות לינשא זה את זה". וכן בכלבו הלכות תקנות וגזירות הקדמונים סימן קטז: 'חרם תקנת הקהילות אשדוכין'.
250 'כיון שיש עליו חרם וכו' עולה וגו' – העורך כאן קיצר, ובמעתיקי רבינו (תוס' טוך וסמ"ג) הלשון: "כיון שיש עליו חרם תקנת הקהילות לא שביק ההיא ומקדשת לאחרת, ואפילו במקום שאין תקנה מ"מ שארית ישראל לא יעשו עולה". וכע"ז במרדכי, תוס' חכמי אנגליה לקמן, סמ"ק מצורף ומאירי. ברא"ש ורשב"א הביאו רק הטעם השני.

251 בתוס' רא"ש ותוס' טוך נוסף: 'דדעתיה עילוי'. וכע"ז בסמ"ג ורשב"א. במרדכי בשני כתבי היד: "וכ"ש אם הזכיר המשודכת במעמד הקידושין". וכבר העירו בהערות למרדכי השלם עמ' 244 שורה 297 שע"פ כל שאר המקורות אין לתיבה זו מובן והיא ט"ס, ולענ"ד צ"ל 'היתה'.

252 ע"פ כל מעתיקי רבינו (רא"ש, סמ"ג).

253 ברא"ש נוסף: "דליכא לספוקי מידי דהגדולה שבכולן קאמר". וכע"ז בסמ"ג, וקוצר ע"י העורך.

254 'וכ"ש אם אמר הגדולה וכו' פ' האומר' – קטע זה הועתק רק ברא"ש וסמ"ג. ושאר מעתיקי רבינו (תוס' חכמי אנגליה, תוס' טוך, מרדכי) השמיטוהו, וכנראה משום דפשיטא הוא וכמעט מפורש כן בפרק האומר. ברא"ש במקום "וכל שכן" כתב "וגם נראה". ונראה לענ"ד שהטעם לשינוי זה הוא משום שרבינו מיידי בגוונא שמלבד מה שהיתה הגדולה משודכת אמר גם להדיא "הגדולה", ולכן קאמר כ"ש, דהא גם בלא

משמע בטוב גדולה אפילו בלא שידוכין, ולא להורות כן.²⁵⁶ תוס'.

שאמר הגדולה סובר ר"ת דהגדולה מקודשת מטעם שהיא המשודכת, אבל הרא"ש מיירי כשלא היתה אף אחת מהם משודכת, ומחדש הרא"ש (ע"פ דברי רבינו דהכא) דאם אמר בתך הגדולה ליכא לספוקי מידי, ולכן כתב הרא"ש "וגם נראה", כי זה חידוש נוסף. גם בתוס' ישנים (שאינו בידינו) נראה כתב בסגנון זה, ולפיכך פסק בפסקי תוספות: "אם אמר בתך הגדולה או הקטנה מקודשת לי ואין בנות כי אם מאשה אחת, גדולה גדולה ממש קטנה קטנה ממש". והיינו אף בלא שידוכין, וכדברי הרא"ש. ובזה א"ש לשון רבינו ירוחם שאת הדין הראשון כתב בשם ר"ת ודין זה בשם "וכתב הרא"ש", והיינו כנ"ל, שאע"פ שהרא"ש לא כתב 'ונראה לי' (כדרכו בכ"מ שכותב את החידושים שלו), מ"מ אפשר להגדיר חידוש זה כחידושו של הרא"ש, כי בדברי ר"ת לא מפורש כן להדיא (ומכאן מוכח לכאורה שרבינו ירוחם ראה את תוס' רבינו, שאם לא כן מניין לו ש"וגם נראה" בא לציין חידוש של הרא"ש ולא חידוש של ר"י כרגיל בתוס' רא"ש, שכותב "ונראה" במקום "ונראה לר"י" שבתוס' שאנן).

255 יעוד אר"ת דהיכא וכו' להורות כן – קטע זה הועתק רק ברא"ש וסמ"ק מצורף (ועיין לקמן הע' 266), ובשניהם: "יעוד אומר ר"י בשם ר"ת דיכול [ברא"ש: 'דאפשר'] להיות דלא חשיב אין מסורין לביאה אלא דוקא אחת מבנותיה [כדקתני בסמ"ק אחת מבנותיה] לאחד מבני אבל [אמר] בתך מקודשת לי משתמע שפיר גדולה אפילו בלא שדוכין, ולא להורות הלכה למעשה [אמר כן]" (הסוגריים המרובעים הם מלים המופיעות רק באחד משניהם). והעורך כאן קיצר. בתוס' שבסמ"ק מצורף נכתב לפני כן ענין זה בנוסח שווה לחלוטין, וכאמור למעלה תוס' זה שאב הדברים ממקור קדום אחר, וז"ל: "גדולה מזאת אמר [ר"ת] דאפילו לא פירש אלא בפה יש לנו לומר שקידש הגדולה משום דלא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה. והר"ר מנחם נחלק עליו ואמר דהא הוי כמו קידש אחת משתי אחיות, וא"כ לדבריו [של ר' מנחם] צריך גט גם ר"ת פירש ולא עבד עובדא". ומשם לתוס' דידן (ושם נוסף הסבר לקושיית ר' מנחם: "ואי כדברי ר"ת דהגדולה וכו', אלא להצריכה גט", עיי"ש), ושני המקורות משלימים האחד את השני, שבתוס' שבסמ"ק מצורף והתוס' דידן מבואר טעמו של ר"ת "משום לא יעשה כן במקומינו לתת הצעירה לפני הבכירה", ומאידך בתוס' רבינו (שבהעתקת הרא"ש והסמ"ק מצורף, והובא בתחילת הערה זו) מבואר שר"ת סבר שיש חילוק בין "אחת מבנותיה" שבוזה כל הבנות בכלל הספק ובוזה מיירי "אחת משתי אחיות", אבל "בתך" סתם היינו הגדולה. ולכן לא חשש ר"ת לקושיית ר' מנחם (וכמו שביאר גם מהרש"א – ע"פ הרא"ש – בדעת התוס' דידן שקיצר בפרט זה).

256 יולא להורות כן – הלשון סתומה ולא ברור מדברי רבינו האם דברים אלה חוזרים לשני החידושים של ר"ת או שמא רק לחידוש האחרון שאפילו לא היתה אחת מהן משודכת מסתמא הגדולה קידש. בשאלה זו דן כבר הב"י (שראה את לשון רבינו דרך פסקי הרא"ש) וכתב: "נראה מדברי הרא"ש שמה שכתב יולא להורות הלכה למעשה אמר כן, לא קאי אלא לדבריו האחרונים דווקא". ונראה שדקדק מלשון רבינו שאת החידוש הראשון הביא כדבר ברור 'מכאן מדקדק ר"ת', ואילו את החידוש השני כתב 'יעוד אומר ר"ת דיכול להיות' (עייין בהערה הקודמת שכ"כ רבינו והעורך כאן קיצר).

גם הטור הבין כן (שגם הוא ראה את לשון רבינו דרך פסקי אביו הרא"ש) וכדמוכח מלשוננו שאת החידוש הראשון הביא הטור בסתמא, ורק את החידוש השני הביא בשם ר"ת והדגיש: "יעוד היה אומר ר"ת [...] ולא להורות הלכה למעשה אמר כן" (וכ"כ הב"י שם: "וכן נראה מדברי רבינו", דהיינו הטור). וכן נראה מפסקי מהרי"ח שהביא הפסק הראשון לדינא בשם ר"ת, ואת הפסק השני השמיט לחלוטין; וכיוצא בתוס' טוך הביא רק הפסק הראשון בלא הסתייגות 'ולא להורות' ואת הפסק השני השמיט לחלוטין, ומכאן שהבין ש'ולא להורות כן' מתייחס רק לפסק השני. גם המאירי כתב להדיא: "מעשה באחד [...] והיה שם מי שחלק להתיר מצד השידוכין, ולא נענה, אלא שמ"מ לא חזרו החולקים מלומר כן והיו אומרים שכל שאחת וכו' (וכל ההמשך שם הם דברי ר"ת בתוס' רבינו), וברור שכוונתו לאפוקי ממי שכתב [הסמ"ק?] שר"ת חזר בו (ואף שבתוס' רבינו לא מפורש שר"ת לא חזר בו, מ"מ המאירי סבר שהנ"ל לא היה לו מקור אחר המעיד שר"ת חזר בו, אלא שכך פירש בדעת היראים שכתב יולא שמעו והם האוסרים והצריכוהו גט', וע"ז חלק

דברי ר"ת אלו מוזכרים בשלושים מקורות, אולם לאחר העיון נראה שכולם משתלשלים משלושה מקורות קדומים המשלימים אחד את השני, וכדלהלן:

מקור א: תוס' רבינו כאן – שבו הובאה הוראת ר"ת ללא סיפור המעשה שעליו נסובה ההוראה.

ממקור זה משתלשלים עשרים וארבעה מקורות, וכדלהלן: הועתק בתוס' רא"ש ד"ה אפ"ה, תוס' טוך ד"ה אפ"ה, תוס' חכמי אנגליה²⁵⁷, תוס' ישנים המובא במהרש"א נב, א תוד"ה והלכתא (ומשם הובא בפסקי תוספות סימן קח), מרדכי (נוסח המחבר בלבד²⁵⁸), ומשם העתיק האגודה סימן מט²⁵⁹), רשב"א ד"ה אפילו הכי²⁶⁰ (והועתק

המאירי שאין משם ראיה שר"ת עצמו חזר בו אלא רק שלא נענה, ודוק).

[לכאורה אפשר להוכיח כן גם מהרמב"ן, רשב"א והמרדכי שהביאו דברי ר"ת מתוך תוס' רבינו ללא הסתייגות, ורק אח"כ הוסיפו שבספר היראים מבואר שהיה מעשה כן לפני ר"ת והצריכו גט לשלושתן, ומשמע שבתוס' לא מפורש שר"ת לא הורה כן הלכה למעשה. אולם באמת אין זו ראיה משתי סיבות: אחת שיתכן שהעדיפו להביא את 'היראים' המעיד שהיה מעשה להדיא שהורו בו הלכה למעשה לחומרא, אבל בתוס' רבינו לא מבואר אלא שר"ת לא היה ברור לו להקל למעשה, אבל יתכן בהחלט שאם היה מגיע לפני מעשה כזה היה שב ומעיין בעניין והיה מיקל לדינא, וכמצוי בספרי הפוסקים שכותבים "וצ"ע לדינא" ואין כוונתם שלמעשה יש להחמיר, אלא שכאשר יהיה זה שאלה הלכה למעשה יצטרכו שוב לעיין בנידון; ועוד שיתכן שכל הנ"ל גם הסתפקו האם "ולא להורות כן" חוזר גם על החידוש הראשון, ולכן העדיפו להביא היראים].

מאידך, הרשב"א כתב: "ואמרו שהיה מעשה לפני ר"ת והורה לאיסור" (עיין הע' 274 מקורו), וא"כ ודאי הבין שמה שכתוב בתוס' רבינו (שעמדו לעיני הרשב"א וציטטם כאן) "ולא להורות כן", חוזר לא רק לחלק השני אלא גם לחלק הראשון. אבל באמת אין סתירה בין רשב"א לכל הנ"ל (מהרי"ח, תוס' טוך, טור). כי כל הנ"ל לא עמד בפניהם מקור אחר המעיד שר"ת הורה לאיסור, ולכן פירשו בדברי רבינו שזה חוזר רק על החלק השני וכמשמעות היותר פשוטה בדברי רבינו, אולם הרשב"א שהיה לו להדיא מקור "שהיה מעשה לפני ר"ת והורה לאיסור", א"כ ודאי שגם בדברי רבינו הוכרח לפרש כן ופשוט.

נמצא שמתוך מקור א' [=תוס' רבינו] אין אפשרות להכריע בדבר (וגם בב"י הנ"ל לא הכריע בזה, עיי"ש באורך), אולם אחר שאנו רואים במקור ב' המעיד בפירוש 'ואף ר"ת פירש ולא עבד עובדא', ושם לא יתכן לומר שזה חוזר רק על החידוש השני, שהרי ממקור ג' אנו למדים שמעשה זה היה בשידך אחת מהם, ועל מעשה זה כותב מקור ב' שר"ת לא עבד עובדא אף שהיתה משודכת (ודלא כהב"י שכתב שבדברי התוס' דידן [=מקור ב'] נראה שחוזר רק על החידוש השני המדבר כשלא היתה משודכת. וכתב כן בשעה שעדיין לא ראה דברי ההגמ"י [=מקור ג'] שהביא שם בסמוך). וגם בסמ"ק העתיק ממקור ב' רק החידוש הראשון, ועליו כתב שר"ת פירש ולא עבד עובדא, ולא ניתן להקל ראש בעדותו של הסמ"ק הקרוב בזמן ומקום לר"ת. ולכן ודאי שגם בדברי רבינו יש לפרש ש'ולא להורות הלכה למעשה כן' חוזר על שני החידושים, וממילא גם במקור ג' המעיד שהיה בב"ד של ר"ת דיינים שהתירו, יש לנו לפרש שר"ת עצמו לא היה מן המתירים אלא דיינים אחרים שהיו שם. וע"ע בהע' 273.

257 כאן ד"ה לא שביק בקצרה, ולקמן סד, ב ד"ה לא ושם עד "שארית ישראל" וגו'.

258 כתי" וטיקן 141, הובא בשנו"ס למרדכי השלם עמ' 244 שורה 297. ראוי לציין שגם במרדכי הגדול (כאן עמ' 202ב, וב'תשובות למסכת קידושין' עמ' 381ב-ג) נמצא קטע זה בשינויים דלהלן: "דמאחר שקיבל עליו חרם תקנת הקהילות (בעבורה) [עביד] מצוה דרמיה עליה ואפילו לא קיבל חרם ותקנת הקהילות איכא מצוה וכו' וכ"ש אם הזכיר המשודכת במעמד הקידושין וכו' בטרוויש בר' יצחק בר' הושע"א וכו' מאינגלטיא והיו לו ג' בנות קטנות וכו' והיו מהן מתירים מטעם השידוכין ולא שמעו" וכו'. עכ"ל. אגב, ברור שקטע זה אינו ממחבר המרדכי הגדול, שהרי מטרת החיבור היא להוסיף על המרדכי (ומה גם שכבר העתיק העורך את דברי התוס' שאנן ממקורם, ולא היה צריך לחזור ולהעתיק את עיבוד התוס' שאנן שבמרדכי), אלא שקטע זה נשתררב לחיבור מן הגליון ואינו מן המרדכי הגדול, ומזה שקטע זה היה בגליון מוכח שבמרדכי שבגליונותיו

בסתמא בשיטה קדמונית ד"ה אפילו נשם רק עד ר"ב אחא משבחא', וכן בנמוקי יוסף ד"ה דאמרה, ובמגיד משנה פ"ט מאישות ה"ח, ר"ן על הרי"ף כב, סוד"ה וגרסינן בגמ' ת"ש, סמ"ג עשין מצוה מח (והועתק בשמו בהגמ"י פ"ט מאישות אות א, וכן הועתק בסתמא בעץ חיים לונדון, הלכות קידושין פ"ה, עמ' רלו), פסקי הרא"ש סימן כה (ומשם לטור אה"ע סימן לז), רבינו ירוחם נתיב כב ח"ה דף קצב, ושול"ת מהרי"ק שורש כט ד"ה ונחזור (עד לתקנת הקהילות).

והובא בפסקי מהרי"ח סימן תתנכ²⁶¹, מאירי כאן ד"ה היו לו בנות גדולות, רמב"ן ד"ה כל: "מצאתי בתוס' בשם ר"ת" (ומשם לריטב"א), ותשובות חכמי פרובינציא סימן ו עמ' 30 (ועיי"ש הע' 16)²⁶². מקור ב: מקור קדום שאינו בדינו²⁶³, וממנו משתלשלים חמשת המקורות הבאים: תוס' קידושין שהועתקו בסמ"ק מצוריק מצוה קפ אות קצד, ושם הובא המעשה שעליו הורה ר"ת הוראה זו²⁶⁴, וכן נוסף שם "אפילו אם לא שידך בשם²⁶⁵ אלא שנתרצו בפה", וכן נוסף שם שר' מנחם מיוני נחלק על ר"ת, ובסוף הדיבור נכתב: "גם ר"ת פירש ולא עבד עובדא"²⁶⁶. ועל 'תוספות לקידושין' זה מבוסס התוס' דידן בדף נב, ד"ה והילכתא²⁶⁷. וכנראה ע"פ מקור זה הוסיף הסמ"ק (מצוה קפג) על דברי הסמ"ג (הנ"ל): "ואפ"ה לא עבד ר"ת עובדא" (דברי הסמ"ק הועתקו בסתמא בארחות חיים מלונל הלכות קידושין סימן טו, ובכלבו שהוא מהדור"ק של הארחות חיים נמצאים הדברים בהלכות אישות סימן עה).

מקור ג: מעשה זה הובא גם ביראים השלם סימן ז: "ושמעתי שמעשה היה בטרויישי ברכי יצחק בן הרב ר' (יהושע) [אושעיא]²⁶⁸ ז"ל נכדו של ה"ר מנחם זצ"ל [=רבינו מנחם מיוני] בבית דינו של ר' יעקב זצ"ל [=רבינו

נכתב המרדכי הגדול לא היה קטע זה. ועיי' במבוא הע' 36.

259 ואינו מועתק מן התוס' שאנן, כי בהמשך הביא דברי הרא"ם ביראים שלא הובאו כלל בתוס' שאנן אלא במרדכי. וגם הלשון "אם שידך אחת מבנותיו וקידש החתן סתמא ואמר לאביה בתך מקודשת, ודאי המשוודת קידש", היא לשון המרדכי אות באות, הלכותה מן התוס' שאנן בכמה שינויים (שהודגשו כאן).

260 ואינו מועתק מהרמב"ן, כפי שיראה המעיין ורק בהמשך הדברים ("וסעד מצאתי לו" עד "והורה לאיסור" לקוח מהרמב"ן, ויש לתקן "וסעד מצאו לו", והכוונה לרמב"ן. וכעיי"ז במגיד משנה).

261 בקיצור נמרץ. ושם בשם ר"ת ור"י, וכנראה היה חתום בתוס' רבינו "מפי רבי".

262 יתכן גם שמקור זה העתיק ממקור ב'.

263 אולי 'סדר עולם' לרבינו שמחה, שהועתק בחלקו בהגמ"י ולא הגיע אלינו בשלמות, וראה כעת במבוא 70.

264 וז"ל: "מעשה בא לפני ר"ת (בידיו) [בבנו] של רבינו אושעיא הלוי שקידש בת עשיר אחד מאנגליטרא מאמר לעשיר בתך מקודשת לי סתמא ולא פירש פלונית בתך ואמר ר"ת דמקודשת" וכו'. אין זו העתקה מן היראים דלקמן, כי נוספו כאן שני פרטים: א. "ר' אושעיא הלוי". ב. "בת עשיר אחד".

265 הכוונה "בשטר". ואיני יודע להלום הלשון (וקשה להניח שזו ט"ס כי כ"ה גם בתוס' דידן). במאירי בהביאו המעשה שהגיע לפני ר"ת כתב: "ושידך אחת מהם לאחד בשטר שידוכין". ועיי' מהרש"א בתוד"ה והלכתא.

266 בהמשך נכתב שם בסמ"ק: "ועוד אומר ר"י בשם ר"ת וכו' לא להורות הלכה למעשה", וכל מעיין שם יראה שאין זה אלא הדברים שנדפסו לפני כן (גדולה מזאת אמר וכו' ולא עבד עובדא) בשינוי לשון וסגנון. ובאמת הוא בדיוק לשון התוס' שאנן המועתקת בתוס' רא"ש (וגם בחיבור שלנו הביאה העורך בקצרה), וכפי הנראה קטע זה נשתרבו מגליין הסמ"ק מצוריק, שהעתיק שם מאן דהו את לשון התוס' שאנן, וכוונת המגיה היתה לציין נוסח חילופי לדברים. וראה עוד בהע' 255.

267 וע"פ הסמ"ק מצוריק יש לתקן בתוס' הנדפסים: "ואמר ר"ת דמקודשת ולא מיבעיא אם [קיבל האב חרם תקנת הקהילות... ולא מיבעיא אם] שידך האחת", ונשמט מחמת טעות הדומות.

268 תוקן ע"פ מעתיקי רבינו דלהלן (מרדכי, הגמ"י, רשב"א, נמוק"י). וכ"ה בתוס' קידושין שבסמ"ק מצוריק הנ"ל ובתוס' דידן. ובחלק מהנ"ל: הושעיא.

[תם], ששידך בתו קטנה של ר' (מורמנול גטרא) [מוֹרְכִיל מְאִינְגֶלְטִירָא²⁶⁹] והיו לו ג' בנות קטנות, ובשעת קידושין קידש סתם ולא הזכיר שם המשודכת, והיו מהם [מבית הדין הנוכח] מתירים מטעם שידוכין, ולא שמעו להם האוסרים, ונתן גט לשלושתן²⁷¹.

והועתק בשמו בהגמ"י ומרדכי הנ"ל²⁷². והובא בשמו ברמב"ן (ומשם לריטב"א ור"ן על הרי"ף הנ"ל). בחידושי הרשב"א הנ"ל הובא המעשה שתי פעמים, פעם אחת בקיצור: "וכן אמרו שהיה מעשה לפני ר"ת והורה לאיסור", והוא על פי לשון היראים שהובא ברמב"ן²⁷³, ושוב ראה הרשב"א הדברים במקורם²⁷⁴ והעתיק את כל לשון היראים (בשיטה קדמונית העתיק מהרשב"א רק לשון הראשון, והנמוק"י העתיק רק הלשון האחרון²⁷⁵). הב"י (אה"ע סימן לז) דן באריכות ע"פ המקורות שעמדו בפניו האם למעשה ר"ת חזר בו והורה להחמיר, וראה בהע' 256 שאכן מכל מקור בנפרד לא ניתן להכריע בזה, אך מצירוף שלושת המקורות וניתוח מעמיק שלהם ניתן להסיק שלמעשה הורה ר"ת להחמיר, וכמו שנפסק למעשה בשו"ע שם.

נספח: קטע שמקורו בתוס' לכתובות

הדיבור הבא אינו מתוס' שאנץ לקידושין, אלא הוא לקוח מילה במילה מתוס' [טוך] כתובות כד, א ד"ה אבל²⁷⁶, והוא מדרך העורך להעתיק תוספות ממסכת למסכת, ובכתובות סתם 'תוספות' של העורך הוא תוס' טוך הנדפס על הדף, והמעייין בהערות שצרפתי ישתומם לראות איך סירס העורך הדברים מחמת חוסר הבנתו. כמו כן יכול המעיין לראות בדוגמא זו את דרכו של העורך בהעתקת החומר שלפניו.

[עו ע"א] >משמע כפר"ת עיי' פ'ק מי שהיה נשוי ופ' שבוע'ת העדות²⁷⁷ [מרדכי סימן תקלט].

269 אנגליה בצרפתית עתיקה, ובצרפתית מודרנית Angleterre.

270 תוקן ע"פ המרדכי, והגמ"י, וכ"ה ברשב"א ונמוק"י (ר' מוריל').

271 ראה עוד: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 148.

272 ומשם לאגודה הנ"ל, ויש לתקן שם 'וכתב הרא"ם' במקום 'וכתב הר"ם'.

273 הרמב"ן הביא דברי היראים בזה"ל: "ובספר היראים ראיתי שמעשה היה בבית דינו של ר"ת ז"ל ולא היה כח בידם (להתירה) [להתירם] בלא גט". ומשמעות הלשון היא שלא היה להם כח הלכתי להתיר. ומסתימת הרמב"ן נראה בבירור ש"ב"ד של ר"ת זה כולל את ר"ת עצמו (שהרי נראה מלשונו שבא לומר שגם ר"ת עצמו כשבא מעשה לפניו לא התיר, ודוק), ולפיכך כתב הרשב"א בקצרה שר"ת הורה לאיסור. גם הב"י כשדן באריכות אם ר"ת חזר בו, הוכיח מלשון הרמב"ן (שהועתק בר"ן) שר"ת חזר בו.

ואף שביראים עצמו מבואר שהיו דיינים בבית דין של ר"ת שהתירו אלא שלא שמעו להם האוסרים, וא"כ אין ראייה שר"ת עצמו לא היה מן המתירים, אלא שהיה רוב אוסרים כנגדו ולכן למעשה הצריכוהו לתת גט, מ"מ משום שבתוס' רבינו מפורש שר"ת לא הורה כן הלכה למעשה וביראים מבואר שהיה מעשה כן והורו לאיסור, א"כ בצירוף שני המקורות יש מקום להסיק שר"ת עצמו הורה למעשה להחמיר. ועי' בהע' 256 שהארכתי להוכיח כן בצורה ברורה יותר ע"י צירוף מקור ב' שלא עמד לפני הרמב"ן והרשב"א.

274 ולפיכך כתב הרשב"א: "ומצאתי בספר יראים", למרות שכבר הרמב"ן הביא היראים (וראה כיוצ"ב לעיל הע' 191). ועוד, שאם היה רואה היראים מתחילה לא היה כותב כלל קטע זה שאינו אלא כפילות.

275 וכן הובאה הלשון האחרונה בקצרה במגיד משנה הנ"ל.

276 ותוכן הדברים (בהרבה שינויים גדולים) נמצאים שם בתוס' שאנץ שם כגב, ד"ה ובזמן, ובתוס' הרא"ש שם כד, א ד"ה ואינו. וע"ע בכל בעלי התוספות כאן.

277 'ופ' שבוע'ת העדות' – חיבות אלו אינן במרדכי שלפנינו וכל כתבי היד, ורק בכתב יד אחד של נוסח ריינוס נוסף בגליון: "ועיין בשבועות" (ע"פ שנו"ס למרדכי השלם עמ' 331 שורה 29).

הג"ה > הנושא אשה צריך שיבדוק אחריה ד' אמהות. ואינו²⁷⁸ נאמן אם ישא אשה בדוקה (להכשירה) [להכשיר בתו] לכהן בלא בדיקה אלא יצטרך לבדוק אחריה, והא דתניא בברייתא פ"ב דכתובות (כד ע"א) אני כהן וחבירי כהן כו' אבל אין נאמן להשיאו אשה²⁷⁹, ה"ה דמצי למימר דאין נאמן להכשירו לעבודה. ואותה בדיקה משום חללות דאין מכירין ישראל חללים שביניהם, ולא משום ספק ממזרות ונתינות כדפירש²⁸⁰ הקונטרס התם (כתובות כה ע"ב ד"ה להשיאו אשה), דא"כ תיקשי הא דאמרין פ' החולץ (יבמות מה ע"א) גבי גוי ועבד הבא על בת ישראל ואמרין ליה זיל גלי או נסיב בת מינך²⁸¹, וכן הא²⁸² דאתא לקמיה דרב יהודה (יבמות מז ע"א) דאמר ליה נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול בניך כו', משמע דהוא ובניו היו בחזקת כשרים אע"פ שלא הכירו²⁸³, וכן משמע התם פ"ב דכתובות דקאמר דהיא אינה בודקת בדידיה דלא הוזהרו כשירות לינשא לפסולין, ואי משום ממזרות ונתינות הא ודאי הוזהרו, דהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין. וא"ת אי משום חללות בודקין לא יבדקו אלא יחס אביה בלבד, דאפילו הייתה אמה חללה, כשירה היא ע"י אביה, דלכ"ע בני ישראל מקוה טהרה לחללות. וי"ל מאחר שהצריכו לבדוק יחס האב משום חללות, אגב חללות הצריכו לבדוק כל פסלות שבה. גם (על) [של] ממזרות ונתינות. וכולה הך שמעתא²⁸⁴ דאצרכוה בדיקה להשיא בתו לכהונה אתיא כו' מאיר, דרבנן פליגי עליה התם²⁸⁵ ולא מצרכי בדיקה (ואמרין) [ואמרין] כל משפחות בחזקת כשרות עומדות, ואין צריכות אפי' עד אחד כדי להכשיר בתו לכהונה, ומיהו להכשיר בנו או עצמו לעבודה צריכות דלאו בחזקת כהונה עומדות, א"נ אפי' כרבנן וביצא עליו ערער כדאמרין התם²⁸⁶ במילתיהו דרבנן כמאן דאמר שלא יצא ערער כו'. תוס'.

278 בסוגיין אין לדברים אלו מובן כלל, ולא מיירי כלל בענין נאמנות, אלא שכאמור, הדברים לקוחים מהתוס' בכתובות, והעורך כאן דילג ההתחלה, והתוס' שם קאי על הברייתא בכתובות "אבל אינו נאמן להשיאו אישה", ופירש התוס': "ונראה לר"ת דלהשיאו אשה דקאמר היינו להשיאו בדוקה מד' אמהות כדתנן בעשרה יוחסין (קידושין עו, א) הנושא אשה צריך שיבדוק אחריה ד' אמהות", וע"ז ממשיך התוס': "ואין נאמן" וכו', וכוונתו על הכהן שמעיד על חבירו שהוא כהן שאין נאמן להשיאו אשה בדוקה וכו'. והעורך כאן טעה וחשב שהמשך הדברים מוסב על הסוגיה כאן, וההתחלה לא שייכת, ולכן לא העתיק ההתחלה.

279 'והא דתניא וכו' להשיאו אשה' – כל זה הוספת העורך להתאים הדברים לכאן, אבל בהמשך שכח לעשות כן ראה בהערות הסמוכות (284, 285, 286).

280 'כדפירש בקונטרס וכו' אע"פ שלא הכירו' – בתוס' שם: 'דלהא לא חיישינן כדפירשית', והכוונה למה שפירש בתחילת הדיבור. והעורך שלא העתיק תחילת הדיבור, העתיק כאן את דברי התוס' בתחילת הדיבור.

281 העורך כאן קיצר ובתוס' שם נוסף: "משמע דאם ילך למקום שאין מכירין אותו ושיאוהו בת ישראל אע"פ שאין מכירין ולא יסתפקו בו בנתינ וממזר".

282 'וכן הא' – שם: 'וכן גבי ההוא'.

283 'שלא הכירו' – שם: 'שלא היו מכירים בהם'.

284 'הך שמעתתא' – היינו שמעתתא דכתובות, דשמעתתא דהכא אמרין להדיא בגמ' דאתיא כר"מ ואין צריכים התוס' לחזור על דברי הגמ'.

285 'התם' – זה לשון התוס' בכתובות, והכוונה לגמ' קידושין הכא (עו, ב).

286 כנ"ל.